

**QAACCESSA FOOKLOORIIWWAN SIRNA FAACHA
DHAABAA, GODINA SHWAA LIXAA AANAA MIDAA QANYII**

ALAMAAYYOO ABDIISAA DALASAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE
MUUMMEE AFAANOROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIIF
DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII FINFFINNEE KOOLLAJJII
NAMOOMAA QORANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUUNNAMTII OGBARRUUF FOOKILOORII**

**HAGAYYA 2010/ 2018
FINFFINNE**

**QAACCESSA FOOKLOORIIWWAN SIRNA FAACHA
DHAABAA, GODINA SHWAA LIXAA AANAA MIDAA QANYII**

ALAMAAYYOO ABDIISAA DALASAA

GORSAAN: MULGEETAA NAGAASAA (PhD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'EE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIIF
DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII FINFFINNEE KOOLLAJJII
NAMOOMAA QORANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUUNNAMTII OGBARRUUF FOOKILOORII**

**HAGAYYA 2010/ 2018
FINFFINNEE**

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa kootii ta'usaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaan Qorataa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Ani Dr. _____ barataan kun hojiin isaa of ittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

**YUUNIVARSIITII FINFINNEE KOLLEJII NAMUMMAA QORANNOO AFAANOOT
AA, JORNALIZIMMIIFI QUNNAMTI MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORIITI DHAABBATA QORANNOO DIGIRII DURAATII BOODDEE**

Waraqaan qoranno ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Gamisaan Afaan Oromoo Ogbarruufi Fooklooriin guutachuuf “Qaaccessa fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Midaa Qanyii jedhurratti” qophaa’e ulaagaa Yuuniivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree mirkaneessituu

Qoraa Alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti Gaafatamaa Mummee Yookiin Walitti Qabaa Sagantaa Digirii Lammaffaa (MA)

Galata

Uumaa waan hundumaa kan taateefi daandii milkaa'ina dhala namaa waan hundi karaa isaatiin kan wal namaaf qixxaatu Waaqayyoof galanni haa ta'u. Waaqaa gaditti ammo kaayyoo qorannoo koo kanaa akkan galmaan ga'uuf jalqabaa hanga dhumaatti yeroofi beekumsa keessan osoo natti hin waakkatiin gorsaa abbummaafi ogummaa isin naaf gochaa turtaniin milka'ina qorannoo koo kanaaf ga'een keessan isa olaanaa waan ta'eefgorsaa koo Dr. Mulgeetaa Nagaasaa galanni ani isi nii qabu baay'ee olaanaa dha. Waaqayyoo gooftaan umurii dheertuu isiniif haa kennu.

Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Midaa Qanyii keessaa hojii qorannoo koo kanaaf odeeffannoo naaf kennuufi wantoota qorannoo koo kanaaf na barbachisan naaf kennuudhaan kan na deeggara a turtan hundaan galatoomaa jechuun barbaada. Itti aansuudhaan maatii koofi hiriyyoota koo kann een yaadaanis ta'e maallaqaan jalqabaa hanga dhumaatti dhamaatiin isin natti dadhabdan oolmaa keessan deebisee fixuu kanan hin dandeenye hunda oolmaa keessan waaqayyoo isiniif haa baasu. Dhumarrattis waraabbii kaameeraafi yaada qorannoo kanaaf barbaachisu naaf gumaachuudhaan obsa guddaa horachuun nuffii tokko malee na deeggaraa kan turtan B/saa Tasfaayee Tankaaraa, B/saa Deebisaa Bayyanaa, B/saa Asaffaa Daaksaa akkasumas gootota (ajjeesota) fi manguddoota aanaa Midaa Qanyii iddattoo qorannoo kanaa ta'uu qorannicha raawwii qabatamaan agarsiistan hundaaf galanni koo daangaa hin qabu.

Axareeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa Fooklooriiwwan sirna faacha dhaabaa qaaccessuu dha. Mata duree kanarratti qorannoon akka gaggeeffamu ka 'umsa kan ta'e: Aadaa boonsaa sabni kun ittiin beek amaa ture akka hin dagatamneefi Fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa irratti dhiyaatan yero o ammaa kana harca 'aa waan jiraniifi sirni kun carraa qorannoon bahee mul'achuu dhabuu, ragaan Fookloorii kana ibsu sadarkaa afaanii qofaan jiraachuufi dhiyaatinni sirna kanaa hawa asa biratti laafaa deemuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuuf barruulees ta'ee qorannoowwan h anga tokko kaayyoo kana waliin hidhata qaban sakatta'amaniiru. Qorannoo kana keessatti mad di odeeffannoo 1ffaa 2ffaa kan fayyadaman yoo ta'u maddi odeeffannoo 1ffaa mala iddatteessu u kaayyawaafi darbaa dabarsaan kan filatamee dha. Odeeffannoo madda 1ffaa irraa funaanuuf afgaaffii, Daawwannaa mariigareen hojiirra kan oolan ta'ee, odeeffannoowwan malleen kanaa nfunaannaman tooftaa qorannoo ibsaan qaaceffamaniiru. Adeemsa kana hordofuun argannoow wan bira gahaman, Qaaceffama qorannoo kanaa keessattis adeemsa raawwii sirna faacha dhaabaa keessatti raawwataman gulantaalee sadiitti qoodamuun ibsameera. Afoola Oromoo keessaa sirna faacha dhaabaa keessatti; Geerarsa, Boo'icha, Eebba, Himamsaafi Faaruun gootaa niargamu. Akkasumas, yoomessiifi hirmaattonni sirnichaa yeroofi bakka irratti hundaa'uun kan daangeffaman ta'uudha. Fakkoomiiwwan gara garaa gama meeshaalee aadaa faacharratti fannifamaniifi haala sirna dura, yeroo sirnaafi sirna booda kan mul'atanidha. Dabalataanis, sirni duudhaa faacha dhaabaa bakka araaraa, falaasama toftaataa haala waan ulfaataa ta'ee mul'atu tokko tokkummaan mo'atan, xiiqii, jabina, jaalalafi kaka'umsa qabaachuun fayidaaf olee jiraachuun argannoowwan qorannoo kanaati. Haaluma kanaan aadaan hawaasaa dura ture, haala walii galaa, duudhaa, ilaalcha, haala jireenya isaa beekuun kan danda'amu isa amma irra jirru kana ilaaluu qofa osoo hin taane isa kaleessaa duubatti deebinee yoo qorannoo gaggeessinedha. Adaafi duudhaa hawaasa kanaa immoo seera qabeessaan qoratee akka dhiyeessu itti gaafatamummaa kan qabu dhaloota bakka bu'u ta'uu isaa qorataan kun kallattii kaa'a.

BAAFATA

Qabiyyee	Fuula
Galata	i
Axareeraa	ii
Gabatee Suuraawwanii.....	vi
Jibsoo	vii
Gabaajeewwan	viii
Boqonaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seenduuba Qorannichaa.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa	3
1.3 Kaayyoowwan Qorannichaa	4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo.....	4
1.3.2. Kaayyoowwan Gooree	4
1.4 Fayidaa Qorannichaa.....	4
1.5 Daangaa Qorannichaa	5
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7 Ibsa Naannoo Qorannichaaafi Uummatichaa	6
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	11
2.1 Hiikaafi Achi as Dhuftee Fokloorii.....	11
2.2 Gooroowwan Fokloorii	13
2.2.1. Meeshaalee Aadaa	14
2.2.1.1 Gosootaa Meeshaa Aadaa	15
2.2.1.2 Faayidaa Meeshaa Aadaa	15
2.2.2 Aartii Sochii Qaamaa.....	16
2.2.3 Afoola	17
2.2.3.1 Amaloota Afoolaa	19
2.2.3.2 Faayidaa Afoolaa.....	20
2.2.3.3 Gosoota Afoolaa.....	21

2.2.4 Duudhaa Hawaasaa.....	23
2.2 5 Sirna Raawwii Faacha Dhaabaa	23
2.2.5.1 Goosootaa Sirnaa	24
2.2.5.2 Adeemsa Sirnaa.....	24
2.2.5.3 Yeroo Raawwii Sirnaa.....	24
2.2.6 Walsimannaa Yaaxxinaalee Foklooriifi Sirna Faacha Dhaabaa.....	25
2.2.7 Fooklooriiwwn Sirna Faacha Dhaabaa Ija Yaaxinaaleetiin	26
2.2.7.1 Yaaxxina Tajaajilaa (Functional Theory).....	27
2.2.7.2 Yaaxxina Haalaa (Contextual Theory).....	28
2.2.7.3 Yaaxina Fakkoomii (Symbolic Theory).....	29
2.2.8 Sakatta’a Qorannoo Walfakkii	30
Boqonnaa Sadii: Mala Qorannichaa	32
3.1 Madda Odeeffannoo	32
3.2 Iddattoofi Tooftaa Iddatteessuu.....	33
3.3 Maloota Ragaalee Ittin Funaanaman.....	33
3.3.1 Afgaaffii.....	34
3.3.2 Daawwannaa.....	34
3.3.3 Marii Garee.....	34
3.4 Mala Qaaccessa Ragaalee	35
3.5 Muuxannoo Dirree	35
Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaalee	36
4.1 Adeemsa Sirna Faacha Dhaabuun Duraa	36
4.1.1 Muka Faachaa Qopheessuu	37
4.1.2 Jala Bultii Sirnichaaf Haala Mijeessuu.....	40
4.1.3 Dhangaaleefi Meeshaalee Ittiin Qophaa’an Mijeessuu	41
4.1.4 Geerarsa Hoofuu Dhiyeessuu	43
4.2 Adeemsa Yeroo Sirna Faacha Dhaabaa	46
4.2.1 Sirna Boo’ichaa.....	46
4.2.2 Himamsa (Haala fokkorsaa)	47

4.2.3 Sirna Eebbaa Gaggeessuu.....	49
4.2.4 Faacha Dhaabuu	52
4.2.5 Ililcha Dubartootaa	52
4.3 Adeemsa Sirna Faacha Dhaabuu Booda Raawwataman	53
4.3.1 Gosootaa Nyaataaf Dhugaatii Dhiyaatu	53
4.3.2 Afoolawwan Garaa garaa Dhiyeessuu.....	54
4.3.2.1 Geerarsa.....	54
4.3.2.1.1 Tartiiba Ittiin Geerarsi Dhiyaatu	55
4.3.2.1.2 Geerarsa Nama Leenca Ajjeesee.....	56
4.3.2.1.3 Geerarsaa Nama Gafarsa Ajjeesee	59
4.3.2.1.4 Geerarsa Nama hinDuullee	64
4.3.2.2 Jala Cookuu (jala jikskuu/jala goduu)	65
4.3.2.3 Faaruu Gootaa	66
4.3.2.3.1 Faaruu Dubarttoonni Faarfatan	66
4.3.2.3.2 Faaruu Dhiironni Faarfatan	67
4.4 Fakkoommii Meeshaalee Sirna Faacha Dhaabaa Keessa Jiran Ibsuu.....	67
4.5 Faydaalee Sirni Faacha Dhaabuu Hawaasa Keessatti Qabu	70
Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo.....	73
5.1 Cuunfaa	73
5.2 Argannoo	75
5.3 Yaboo	76
Wabiilee	78
DABALEEWWAN	
DABALEE ‘ B’Cheek Listii Daawwannaaf Qophaa’an	
DABALEE C	
DABALEE “ D” odeeffannookennitoota	

Gabatee Suuraawwanii

Fuula

Suura (1) Kaartaa aanaa Midaa Qanyii kitaaba Gabaasa waggaa waajira barnootaa aanaa Midaa qanyii irraa kan argame (2009:18)	10
Suura (2) Fakkii faachaa kan obbo Abdiisaa Dalasaa irraa argame, kan qorataan gaafa 25/7/2010 kaase.	37
Suura (3) Mukti faachaayeroo qopaa'u kan qorataan Ganda D/Weenntti argamuun Guyyaa 6/8/2010 kaase.	40
Suura (4) Shaneen yeroo taa'ee geeraru Ganda D/Weennii irratti argamuun kan qorataan gaafa 13/08/2010 kaase.	46
Suura (5) Yeroo ilmi hangafaa faachaafi eeboo abbaa isaa baatee boo'u kan qorataan Ganda D/Weenniitti argamuun gaafa 13/08/2010 kaase.	47
Suura (6) Jaarsi biyyaa yeroo eebbisu kan qorataan Ganda D/Weenniitti argamuun gaafa 13/08/2010 kaase.	52
Suura (7) Yeroo faachi karaa irratti ba'ee dhaabamuuf jedhu kan qorataan guyyaa 13/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase	53
Suura (8) Yeroo faacha dhaabanii galan kan qorataan gaafa 13/08/2010 kaase.....	54
Suura (9) Meeshaalee qondaalli itti fayyadamaa ture kan qorataan guyyaa 13/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase.	70
Suura (10) Faacha karaarra dhaabbatu kan qorataan Guyyaa 13/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase	72

Jibsoo

Anffaarroo	morma leencaa irraa gogaa waliin qal'ifamee kan muramu
Ashkuttii	marqaa yeroo dubartiin deessu bttaluma deessee kaateen nyaattu
Baannachuu	dhaadachuu, fokkoruu, maggaluu
Balas	humna nama gargaara jedhamee itti amanamu
Dangaja	gaafa gafarsaa
Faacha	eegee bineensotaa irraa kan qopaa'u
Gaadii	gogaa bineensaa irraa muramee misiraachoo himuudhaaf kangargaaru
Gambeelloo	muka lafa onaa
Gurree	gafarsa
Hoofuu baasuu	jalqaba (seensa) waan tokkoo
Hoomaa	tuuta bineensotaa
Jamaa	uummata naannoo tokkotti walitti qabame
Jila	sirna qophii tokko irratti taasifamu
Maskeettoo	gosa meeshaa waraanaa kan durii
Miciree	mukeen xixiqqoo
Mijuu	dhibaayyuu
Qammanuu	ukuu, foolii badaa qabaachuu
Qondaala	ajjeesaa (goota)
Siidaa	dhaykn muka lafa owaala irratti yaadannoo nama du'ee sanaafdhaabamu

Gabaajeewwan

K/H	Kan himu
K/J/Q	Kan jalaa qabu
K/W	Kan weellisu
Kkf	Kanaaf kan kana fakkaatan
YKN	Yookiin

Boqonaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduuba Qorannichaa

Fooklooriin damee bal'aa waan hawaasni waliin qabu, haala jiruufi jireenyaa keessatti dhalootaa dhalootatti darbaa dhufe of keessaa kan qabuudha. Fooklooriin beekumsa hawaasa irratti hunda -a'uun kan durii, kan ammaa, akkasumas, kan itti fufu akka ta'efi aadaa nuyi calaqqisiisnu, haala jiruufi jireenyaa (aadaa) hubannoo, sonaafi ilaalcha hawaasa tokkoo gochaafi jechaan dhalootaa dhalootatti lufaa dhufeef meeshaa wal gunnamtii kan durii akkasumas kan har'aafi boruuti.

Yaaduma Kana Oring (1986:136) yo ibsan “...*folklore as oral tradition and belief handed down from generation to generation without the use of writing*”jedhu. Fooklooriin qaama aadaa, barsiifataafi amantaa hawaasaa kan duraan beekamu bu'aa dhala namaa waan barreeffamaan galmaa'ee hinteenye kan ofii isaatiin uummateefi eeggatee jiraatu kan afaaniifi gochaan duudhaafi amantaa baatee dhalootaa dhalootatti kan dabarsuudha. Kanaaf, fookilooriin faayaa bal'aa qabu keessaa dhugeeffannoo hawaasa tokkootiif madda ragaa ta'ee tajaajila jechuun nidanda'ama. Oromoon uummata fookloorii mataasaa qabu akka ta'e beekamaadha.

Kana bu'ura godhachuun haala jiruufi jireenyasaa tumsata kan tureefi kan jirudha. Kunis, akkaataa bulchiisaa, amantii, duudhaa (ayyaaneffannaa ykn jila, ateetee, milkii, guddifachaa hammachiisaafi aadaa (uffannaa, faaya, nyaata, meeshaalee aadaafi k.k.f) of keessaa qaba. Oromoon baroota dheeraaf fookloorii isaatti fayyadamaa ture. Sababoota dagatamaa deemuu fookloorii, barreeffamaan taa'uu dhabuu, adeemsi jiruufi jireenya uummataa akkuma wal makataa deemuun aadaan tokkoo isa biroorratti dhiibbaa geessisuufi dhaaba dhabuu amantii wal nama hinmormisiisu. Fooklooriin Oromoos dhugaa kanaan ala miti waan ta'eef, sirnoota dagatamaa jiran keessaa tokko kan ta'e fookilooriiwwn Sirna faacha dhaabaa ilaaludha. Kanaafuu, waraqaan qorannoo kun adeemsi sirna faacha dhaabaa maal akka fakkaatu qaaccessuu irratti xiyyeeffata.

Faachi mallattoo adamsaan bineensa ajjeese sana irraa fidee dhufu dha. Faachi kan fuudhamu gogaa bineensaa, eegee bineensaa, faana isaa, qaama saalaa bineensa sanaa ta'uu danda'a. Adam sitoonni erga meeshaalee isaan barbaachisan qopheeffatanii bosona deemanii bineensota ciccimoo dhala namaatiif sodaachisoo ta'an kanneen akka Yeeyyii, Leenca, Gafarsa,Arbaafi kkf adamsu. Kan waaqni carroomsee dhufee milkaa'e abbaa mirgaa ta'a. Kan hin carroomiin immoo

carraa isaa komataa adamoo isaa itti fufa. Hamma mirga argatutti osoo hin milkaa'iin gara qe'eetti deebi'uun hin jiru. Yoo osoo hin ajjeesiin deebi'e waarsaatu sirboota jilaa irratti cigoon arrabsa. Sobee ajjeeseera akka hin jenneef hiriyoonna faana jiru. Darbees faacha gaafatama. Namni milkaa'ee ajjeesee gale faacha kana fidee dhufee firaafi lammii isaa keessatti sirbee geeraree beekamtii argata. Faacha sanaan baannata. Maatii fi lammiin erga faacha kana arganii mataa isaa dhadhaa dibanii, lootii gurra isaa bitaatti hidhuufi. Kun mallattoo nama ajjeesaa ta'eeti. Sana booddee hawaasa keessatti fudhatama guddaa qaba. Mirga gaafatee fuudhuus qaba. Faachi kun ajjeesaan yeroo du'u mallattoo akka siidaa awwaala irra dhaabatuutti karaa irratti ba'ee kan dhaabatudha. Siidaan awwaala irrayoo dhaabatu faachi garuu muka baay'ee ol dheeraatti meeshaalee inni itti fayyadamaa ture kan akka dibduu,faaqqee,fuullee,faacha bineensaa, ciraa, shaamaa diimaa fi shaamaa magariisa fi kkf irratti maxxansuudhaan karaa irratti bahee kan dhaabbatudha.

Yaaduma kana Dirribiin (2012:72) yoo ibsu,

*Namni nama dhaabee yoo du'e Waaqeffataan waggaatti daaccii ykn mijuu baasa. Nama du'e sana yoo imaanaan irra jiraate guutanii baasu, yoo faloo ykn hiikoo osoo hin raawwatiin du'e ta'e niiraawwatamaaf. Sanii achi fira waamanii, yoo ajjeesaa ta'e **faacha** isaa karaa guddarra dhaabuuf biqila naqanii dhibaafatanii, mataa haadha manaa namichaa du'ee sanaa dhadhaa dibanii guyyaa kanaa hin gaddiin jedhanii jajjabeessu,nigorsu. Kan duute dubartii yootaate abbaan manaa ishee niitii biraa akka fuudhu heeyyamanii hin gaddiin, jedhuni.*

Akka yaada hayyuu kanaatti namni nama dhaabee yoo du'e, keessumaa iyyuu yoo ajjeesaa ta'e Faacha karaa irratti baasuun akka siidaatti dhaabuufi bara baraan yaadannoo nama sanaa ta'ee akka hafu gochuufidha. Sirna kana keessatti gochaan namni tokko hojjetee darbe kan ibsamuufi maatii namni irraa du'e sanaa ijaaruufi gadda irraanfachiisuu keessattillee gahee kan qabu ta'uusaati. Kana keessattis haadha manaa isaa jajjabeessuun akka isheen gadda abbaa manaa ishee irraa hafuun darbitee heerumtu taasisuun sanyiin hawaasa sanaallee akka baay'atuuf kan ittiin wal gorsan ta'uu agarsiisa.

Walumaa galatti hawaasni Oromoo kallattii adda addaatiin haala waliigala jiruufi jireenyaa isaa gaggeefachaa kan tureefi ammas kan jirudha. Jiruufi jireenya hawaasa Oromoo biratti immoo fookilooriin iddoofi bu'aa olaanaa kan qabu ta'ee, fookiloorii kanas akaakuu adda addaatti

qooduun kan ittiin eenyummaasaa ibaschaa turedha. Haaluma kanaan Oromoon bineensa ajjeesee abbaa mirgaa ta'uu qofa osoo hin taane gootummaa ykn cimina, gama xiiqeffachuun, aarsaa kanffaluun, roorroo ittisuun, diina mo'atee daangaa kabachiisuun, lammii isaatiif gaaddisa ta'uun karaa diina cabsee aadaa, seenaa, duudhaa isaa ittiin ibsatudha. Faacha dhaabuun kunis cimina namoota kallattii kanaan jiru cimsuu faana wal qabatee kan dhaabatudha. Gootummaa namni ajjeesaa ta'e sana ibsuuf faachi kan dhaabbatudha. Kana keessaas sirni faacha dhaabaa hawaasa Oromoo keessumatu iddoo qorannoon kun itti geggeeffamuuf karoofametti / hawaasa Aanaa Midaa Qanyii biratti baay'ee fudhatamaa qabaachuun hojiirra oolaa kan turee fi ammas kan geggeeffamaa jirudha.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon tokko callisee kan gaggeeffamu osoo hintaane dhimma tokko ka'umsa taasifatee gaggeeffamu qaba. Ka'umsa qorannoon walqabsiisee Addunyaan (2011:53- 54) gidduutti, "Ka'umsi qorannoo tokkoo dhugaa hawaasa keessatti ykn waa'ee hawaasichaa dhimma barreeffamerratti mul'atu; dhimmichis rakkoo ykn qaawwaa jiru tokko duuchuufi yaaxxina tokko haaromsuuf, ibsa bal'aa dhimmicharratti kennuufi k.k.f ta'uu danda'a". Akka yaada hayyuu kanaatti qorannoon tokko rakkoo furuu ykn beekumsa hundeessuufi kan dura ture babal'isuun akka hubannoo hawaasaaaf tolu haala mijeessuu ka'umsa godhachuun gaggeeffamuu danda'a. Qorata an qorannoo kanaas beekumsa hawaasa keessaa jiru bal'isuun hubannoo hawaasni beekumsicharratti qabu gabbisuurratti kan xiyyeeffateedha.

Aadaan hawaasaa mimmiidhagoofi eenyummaan saba tokkoo ittiin ibsamaa ture sababoota adda addaatiin yeroo ammaa kana hawaasicha keessatti qabatamaan raawwatamuun hafee sadarkaa yaadattuu dagatamuu irra gahaa kan jiru dha. Kun immoo sababoota ammayyummaa, amantii, yeroofi seera waliin wal qabatee ta'uudanda'a. Bu'uuruma kanaan aadaan jaalatamaafi kabajamaan gootummaafi eenyummaa saba Oromoo ibsu keessaa tokko kan ta'e fookilooriiwwa n sirnafaacha dhaabaa dhiibbaawwan gara garaatiin wal qabatee hawaasicha keessaa raawwiin isaa hanga dhabamuutti gahee jira. Dhaloota itti aanu biratti immoo gochaan haa turuu sadarkaa yaadaattuu sirnichi dagatamuu danda'a sodaan jedhu kan jiru dha. Kana waan ta'eef sodaafi yaaddoon jiru kana hambisuudhaaf mata duree kana irratti qorannoo gaggeessuun

fookilooriiwwan sirnicha keessatti argaman beeksisuun dhaloota itti aanuuf illee akka darbu taasisuuf mata duree kana irratti qorannoo gaggeessuuf kaka'umsa godhadheera.

Kanuma irraa ka'uun qorataan gaaffilee qorannoo kanaa gaditti deebii argatan lafa kaa'ee jira. Isaanis:

- Adeemsa sirna faacha dhaabuu naannoo qorannoon kun itti gaggeeffame maal fakkaataa?
- Afoolawwan sirna faacha dhaabaa irratti dhiyaatan iaan kami?
- Fakkoomiin meeshaalee sirna faacha dhaabaa keessa jiran maal fa'ii?
- Fayidaan sirni faacha dhaabuu hawaasa keessatti qabu maal fa'i?

1.3 Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoowwan gooroofi gooree qorannoo kanaa akka armaan gadiitti dhiyaataniiru

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon Gooroo Qorannoo kanaa Fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa Godina Shwaa Lixaa Aanaa Midaa Qanyii Qaaccesuudha.

1.3.2. Kaayyoowwan Gooree

Kaayyoowwan Gooree qorannaa kanaa:

- ❖ Adeemsa sirna faacha dhaabuu kan aanichaa addeessuu.
- ❖ Afoolawwan sirna faacha dhaabuu irratti dhiyaatan xiinxaluu
- ❖ Fakkoommii meeshalee sirna faacha dhaabaa keessa jiran ibsuu.
- ❖ Fayidaa sirni faacha dhaabuu hawaasa keessatti qabu qaaccessuu.

1.4 Fayidaa Qorannichaa

Fayidaan qorannoo iddoo itti fayyadamaan qorannoo gaggeeffamee eenyu akka ta'e bsamuudha. Barbaachisummaa qorannoon walqabsiisee Adunyaa (2011:55) irratti yoo ibsu, “Barbaachisummaan qorannoo tokkoo barbaachisummaa mataduree qorannichirratti gaggeeffameefi qabatamummaa odeeffannoo bu'uura qorannichaa ta'e irratti hundaa'a” jechuun ibseera. Akka ibsa hayyuu ka naatti, mata dureen qorannoon irratti gaggeeffamuufi odeeffannoon bu'uura qorannichaa ta'e barbaachisummaa qorannoo tokkoo murteessuu keessatti gahee guddaa qaba. Fookilooriiwwan sirna

faacha dhaabaan carraa barreeffamaan bahee mul'achuun akka hin dagatamneefi seenaa derbe dhaloota dhufu dhalchisuuf shoora olaanaa qaba. Kanaafuu bu'a qabeessummaan qorannoo kanaa inni duraa fooklooriiwwan sirna faacha dhaabuu keessatti argaman dagatamuurraa oolchuudha. Akka faayidaa lammeessootti galma gahiinsa qorannoo kanaa irraa qaamoleen armaan gadii fayyadamoo ta'uu danda'u.

- Qaamolee mata duree kanarratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka madda odeeffanno lammaffaatti tajaajiluun karaa salphaan kitaabilee wabii akka argataniif haala mijataa uumuu danda'a.
- Hawaasni Oromoo fooklooriiwwan sirna faacha dhaabuu keessatti argaman isaan kam akka ta'e hubannoo qaban akka gabbifataniif kan haala mijeessu dha.
- Fookilooriiwwan sirnna faacha dhaabuu akkamitti akka raawwatamu namoota hubannoo ni qabsiisa.
- Aadaa, duudhaafi barsiifatawwan uummata Oromoo eenyummaa sabichaa calaqqisiisaa turan dhaloota itti aanuuf ni dabarsa.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoon tokko ka'umsaafi gahumsa isaa milkeessuuf daanga'uu qaba. Qorannoo daangaa malee gaggeessuun farda luugama malee gulufsiisuu ta'a. Kana malees ka'umsaafi ga'umsa qorannoo gaggeeffamuu hubachuurratti rakkisuun alatti qisaasina baajataafi humana namaa qaqabsiisa. Kanarra darbees hojiileen qorannoo yeroo barbaadaman keessatti akka hinxummuramne akkasumas bu'aan qorannoo tokkorraa barbaaddamu kallattii barbaaddamuun akka hinargamne jal'isuu mala. Kanaafuu qorannoo daangessuun baay'ee barbaachisaadha.

Daangaa qorannoo ilaalchisuun Addunyaa B. (2011:56) irratti, "Qorannoon tokko daangaa qaba. Daangaan kunis bakkaafi qabiyyeedhaan ta'a" jechuun ibsa. Akka yaada barreessaa kanaati daangaa qorannoo murteessuu keessatti bakkiifi qabiyyeen iddo guddaa kanneen qabaniidha.

Qorataan qorannoo kanaas kanuma hubannoo keessa galchuun qorannoo kana iddoon Naannoo Oromiyaa Godiina Shawa Lixaa Aanaa Midaa Qanyiitti kallattiin kan fuulleffate yoo ta'u gama mata dureenis qaaccessa fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa irratti kan daanga'u ta'ee malli qoranno kun irratti daanga'us mala qulqulleeffataati. Malleen funaansa ragaalee qorannoo kanaaf

hojiirra oolanis afgaaffii, marii garee xiyyeefatamaafi daawwannaa yommuu ta'an kanaanis odeeffannoon madoota ragaalee jiran irraa walitti qabameera.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon yoo gaggeeffamu bu'aa bahii garagaraa keessa darba. Bu'aa bahiin kunis mata-duree qorannoo irratti hundaa'uun addaaddummaa qabachuu mala. Kana jechuun hanqinni qorataa tokko muudate qorataa biroo muudachuu dhiisuu danda'a jechuudha. Sababni isaas mata-dureen qorannoofi adeemsi qorataan tokko fayyadamu qorataa biroorraa adda ta'uu waan danda'uufidha Adeemsa qorannoo kanaa keessattis hanqinoota qo'ataa muuddachuu danda'an keessaa adda dureen madda odeeffannoo 2^{ffaa} salphaatti argachuu dhabuu, hanqina yeroo, rakkoo baajataafi odeeffannoo rogaan kennamurraa ofqusachuu iddattootaa ta'uu ni dandau. Haata'u malee qorataan malleen garagaraa kanneen akka madda odeeffannoo lammaffaa obsaan barbaaduufi kan mataduree qorannoo isaatti dhiyaatu fayyadamuu, yeroo hojii haalan qoqqooduun itti fayyadamuu, waraqaafi meeshaa barreessaa mana barumsaa gaafachuufi iddattoonni odeeffannoo barbaaddamu guutummaan akka kennan amansiisuun qorannoo isaa galmaan gahuun danda'-ameera.

1.7 Ibsa Naannoo Qorannichaafi Uummatichaa

Aanaan qorannoon kun irratti gaggeeffamu aanolee Godina Shawaa Lixaa jala jiran keessaa tokko yoo taatu akka odeeffannoon waajjira Dhimmoota Komunikeeshinii Mootummaa Aanaa Midaa Qanyii irraa argametti dhaabbilee tajaajila hawwaasummaa kennan akka mana yaalaa, kellaa fayyaa 4 (afur) buufata fayyaa 1 (tokko) mana barumsaa qophaa'inaa 1 (tokko) mana barumsaa sadarkaa lammaffaa 3 (sadi) mana barumsaa sadarkaa tokkooffaa 35 (soddonii shan) telee komunikeeshinii baankii 2 (lama) bishaan qulqulluu, ibsaa fi daandii baadiyaa gandoota baadiyaa wal qunamsiisan waan qabduuf haalli qilleensaa aanittiin qabdu jireenyaaf baay'ee mijaawaadha. Aanaan qorannoon kun irratti gaggeeffamu Magaalaa Finfinnee irraa gara Dhiha Oromiyaatti kan argamtuu fi aanolee Godina Shawaa Lixaa jalatti argamanii fi aanolee Horroo Guduruu Wallaggaa jala jiraniin kan marfamtedha. Haaluma kanaan Aanaan Midaa Qanyii Finfinnee irraa gara dhihaatti km 232 magaalaa guddoo godinichaa Amboo irraa immoo km 107 fagaattee argamti. Aanoleenollaa aanitti daangessanis bahaan Aanaa Gindibaratifi

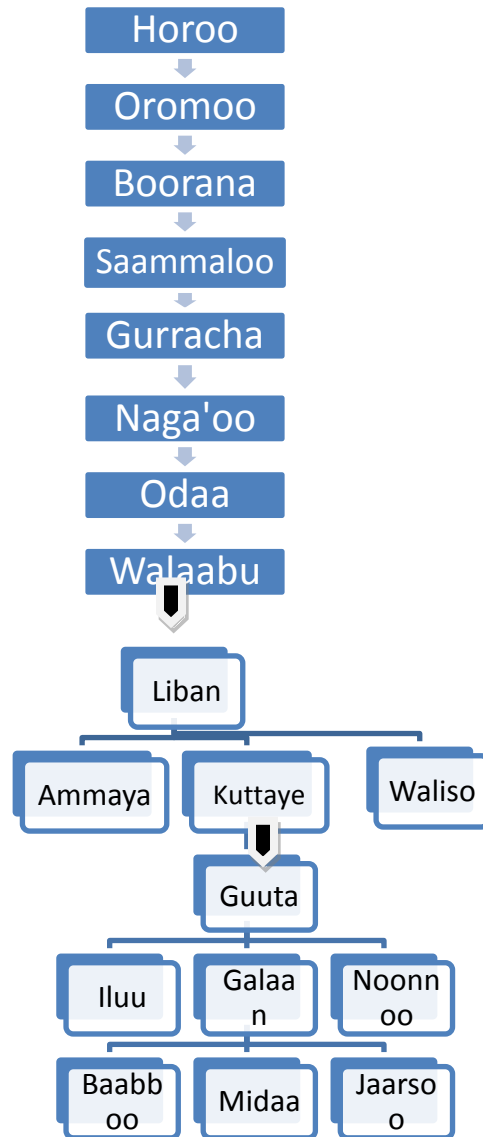
Amboo, Lixaan Aanaa Jimmaa Raaree, Kibbaan Aanaa Calliyaa, Liiban Jaawwiifi kaabaan Aanaa Guduruuti.

Akka odeeffannoon waajjira Dhimoota Komunikeeshinii Mootummaa Aanaa Midaa Qanyii irraa argametti aanaan kun haala qilleensaa baramaa baddaa 12.5% badda daree 50% fi gammoojjii 37.5% kan qabdu ta'ee ,lafti aanittiin qabdu heektaaraan yoo shallagamu 42421.037 kan ta'udha. Kana keessaa lafa qonnaaf oolu hektaaraan 27298.125 kan qabdu yoo ta'u hawwaasni aanichaa bal'inaan loon horsiisuufi lafa qotuun jiraata. Baay'inni uummataa aanicha keessa jiraatu dhiira 85042, dhalaa 77943 walumaagalatti 162,985 ni ta'a. Hawwaasni aanichaa amantaa kanneen akka ortodooksii, pirootestaantiifi waaqeffataa akka hordofu odeeffannoon waajjiricha irraa argame ni addeessa. Aanaan kun gandoota baadiyyaa 24 fi bulchinsa magaalaa tokko kan qabdu yommuu ta'u irra caalaan uummataa aanichaa kanneen lafa qotuufi loon horsiisan (95%), hojjettoonmootummaa fi kanneen biroo (5%) irratti kan hundaa'edha. Bal'inni aanichaa 42421.037 hektaara yemmuu ta'u kana keessaa lafti qonnaa hektaara 27298.125 lafti margaa (dheeddicha) 2702.345 dha. (Barruu Midaa Qanyii, 2007)

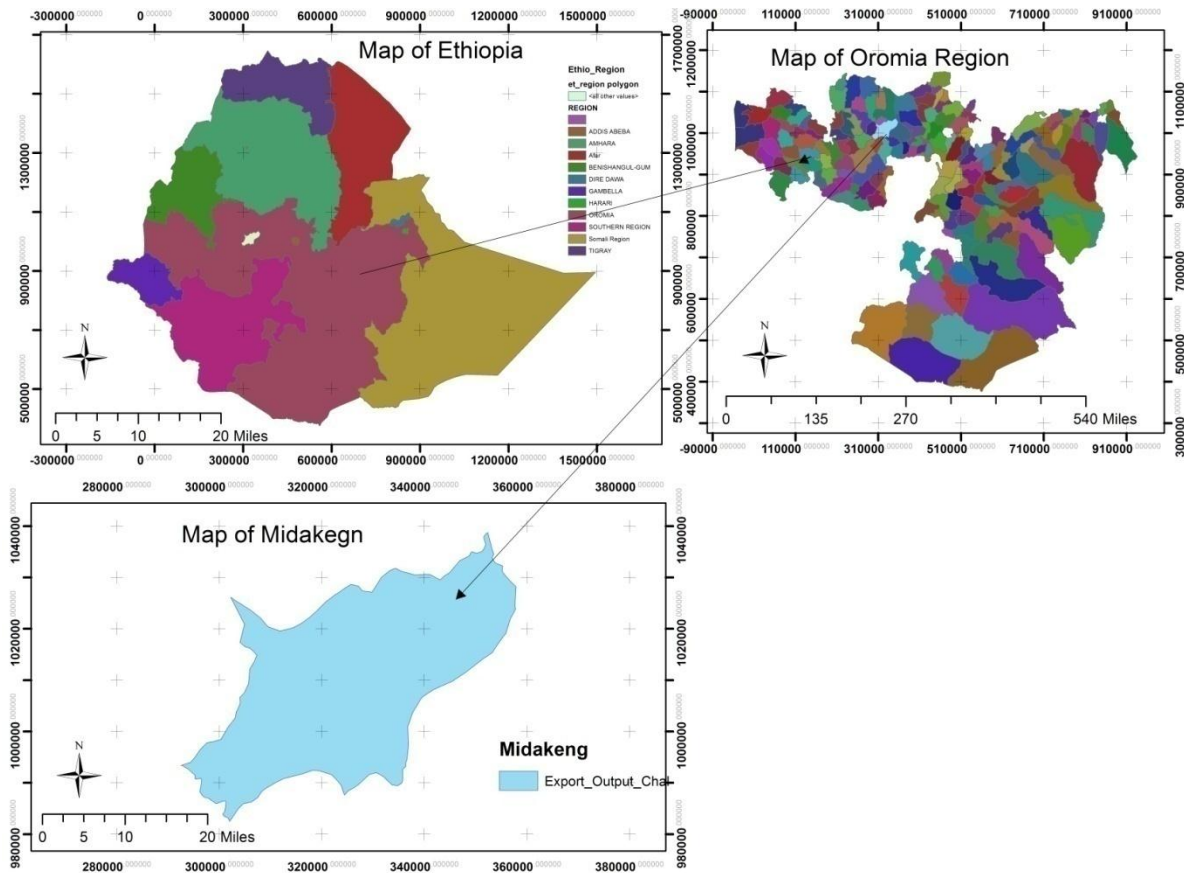
Aanaan kun iddoowwan hawwata turizimii kanneen akka Finca'aa Baallammii dheerrinni isaa lafarraa meetira 55 kan ta'u, Fincaa'aa Baabboo, Hora Bidiruu bakka soogiddi uumamaa itti argamu bira darbee bakka horri kun keessaa burqu mukeen akka Odaafi Qilxuu naannoo sanatti akka manaatti biqilaniifi bidiruun uumamaa kan saawwan hora keessaa dhugan kan baay'ee nama ajaa'ibuu fi hawwatu, allaattiwwan gosa adda addaa, bineensota keessaas kanneen akka karkarroo, Jaldeessa, qeerransa, Leenca, Warabboofik.k.f naannoo birootti kan hin argamne of keessaa qabdi. Aanaa Midaa Qanyii keessa Ummattoota jiran keessaa 99.5% Ummata Oromoo yoo ta'an afaandhalootaas ta'e afaan hojii isaanii Afaan Oromooti. Akkasumas uummanniamaaraafi gosni biroon 0.5% yoo ta'an afaan dhalootaafi afaan hojii isaaniis afaanuma Oromooti. Kanaafuu dhimma kamiifuu Afaan Oromooti gargaaramu. Aanaan kun akka aanaatti kan hundoofte bara 1995 A.L.I yemmuu ta'u yeroo duraa Aanaa Calliyaa jala kan turtedha. Akka odeeffannoon Aadaa fi Turizimii Aanaa Midaa Qanyii ibsutti maqaan aanichaa maqaa gosoota gurguddoo aanicha keessa jiraatan lamarraa kan moggaafamedha. Isaanis Midaafi Qany kan jedhan irratti walitti kan dhufedha. Haaluma kanaan Oromoon Booranaafi Baareentuutti qoodama. Booranni ammoo Boorana kaabaa, Boorana Kibbaafi Gujii jedhamun beekama.

Booranni kaabaas Maccaafi Tuulamatti qoodama. Akkaatuma kanaan ‘Midaan ’ammoo latii Oromoo Maccaa keessaa isa tokkodha. Akka Biroosheenin waajjira Aadaafi Turizimii aanichaa mul’isutti moggaasni Aanaa Midaa Qanyii jedhu sanyii (latii) Oromoo Maccaati. Haaluma kanaan Mida kan Guutaati, Guutaan kan Galaan; Galaan kan Kuttaayeeti, Kuttaayeen kan Liiban, Liiban kan Maccaati. Moggaasichi kanumarraa kan dhufe yemmuu ta’u, maqaan ‘Qanyii’ jedhu ammo yeroo warri nafxanyaa lafa Oromoo qabachaa turan bakka gosti Oromoo Midaa jiruu gaditti lafa hin qabatamne akka ilaaluuf kan Afaan Amaaraa ‘Qaanyii’ jedhamu akka ilaaluuf ergamee ture. Namni lafa ilaaluuf deeme yookiin ‘Qaanyii’ kunis achumatti hafee, lafti naannoo sanaas ‘Qanyii’ jedhamee mogga’e (Barruu Aanaa Midaa Qanyii, 2007). Innis Oromoota nannoo sanatti makamee jiraate. Innis lafa warri Midaa qabatanii gaditti gara Gindabaratitti aanurratti loon horsiisuufi ijoollee horuun jiraate. Yeroo ammaa kanas bakka inni jiraataa ture gosti isaa kanneen akka Bakkaafaa, Abeetoo, Dalasaa, Gijjoofi k.k.f. jiraachaa jiru. Kanumarraa ka’uudhaan maqaan aanaan kun ittiin waamamtuus maqaa litii Oromoo maccaa keessaa ‘Mida’ kan jedhamuufi maqaa qanyii jedhu sanarraa akka dhufe odeeffannoon waajjira Aadaafi Turizimii aanicha irraa argame ni mul’isa.

Walumaagalatti hawwaasni Aanaa Midaa qanyii keessa jiraatuamantii, aadaa, duudha, barsiifata, ilaalcha, meeshaalee aadaa, aartiiwwan adda addaa, labatatti darbaa dhufee kan qabudha. Kana malees hawwaasa aanichaa keessatti namoonni ayyaantuu ta’an waan fuulduratti ta’u ragaan, kan finjaala bunni itti dhugame yookiin ixaana ilaalanii waa himan, qoricha aadaa kan qopheessan, aadaa hawwaasaa kanneen akka arabsoo fuudhaafi heerumaa, jala bultii yookiin (mararoo), silga baasuu, gumaa muruu, nama wal dhabe araarsuu, dhungoo, seenaa nama du’ee himuufi k.k.f. aadaan mimiidhagoofi qorannoon irratti hin gaggeeffamne hedduu ni qabdi. Kanumaan walqabsiisuun fayidaalee sirni faacha dhaabuu hawaasa keessattuu qabu ilaalchisee goonni (ajjeesaa) faacha akka ilma hangafaatti ilaala. Yeroo ayyaana waggaa keeynan irraa buusuun anfaarroo isaa dhadhaa diba. Kun kan agarsiisu Ormoon hammam akka aadaa isaaf iddoo guddaa akka kennuufi akka aadaa isaa akka kabaju kan agarsiisudha. Dabalataanis Oromoo keessa dabeessi akka hin jirreefi miira walii damaqsuu keessatti sirni kun shoora olaanaa akka qabu nuhubachiisa.

Caasaa hidda dhaloota aanaa Midaa Qanyii Waajira aadaafi Turizimii Aanaa Midaa Qanyii irraa argame barruu hin maxxanffamne (2007)

 Furtuu: suura (1) Kaartaa aanaa Midaa Qanyii kitaaba Gabaasa waggaa waajira barnootaa aanaa Midaa qanyii irraa kan argame (2009:18)

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Kutaan kun iddoo yaadonni hayyootaa mata duree qorannoo kanaan walfakkaatan itti dhiyaatan dha. Sababnisaas sakatta'insi barruu tarkaanfii qorannoo murteessuu keessatti qoodni inni qabu baay'ee murteessaa waan ta'eefidha. Yaada kana dhugoomsuuf Addunyaa B. (2011:58-59) irratt: Qorannoo tokkoof ogbarruu sakatta'uun baay'ee barbaachisaadha. Barbaachisummaan isaas, dhimmicha qorannoowwan duraan gaggeeffamaniin walqabsiisuun cimsuu, qaawwa inni duuchuuf deemuufi daangaa isaa mul'isuufi. Kana malees, ogummaawwan garagaraa kanneen qorannichaaf tumsan gabbifachuuf ogbarruu sakatta'uun barbaachisaadha. Akka yaada hayyuu kanaatti ogbarruu sakatta'uun qorannoo gaggeeffamu cimsuufis ta'ee ragaan deeggaruun qoranni chi qaama kamiyyu biratti fudhatamummaa akka argatuuf haala mijeessa. Kanaafuu qorataan barruwwan garagaraa kallatti garagaraarraa funaanuun cimina qorannoo isaa murteessuu qaba.

2.1 Hiikaafi Achi as Dhuftee Fokloorii

Fooklooriin kallattii hawaasni tokko aadaa, muxannoo, falaasama, artii, amantaa, afaan, uffannaa , nyaatafi meeshaalee isaa dhalootaa gara dhalootaatti ittiin dabarsuudha. Dhufteen fokloorii dhuf tee hawaasaa waliin hidhata guddaa qaba. Sababni isaa foklooriifi hawaasa adda baasanii ilaaluu n ulfaataa waan ta'eefidha. Kanuma ilaalchisuun barreessitoonni afaanii foklooriif yaada garagaraa kennuuf yaalaniiru. Hayyoota dhimma kanarratti yaada kennuuf yaalan keessaa muraasni yaada isaanii waliin bifa armaan gadiin dhiyaataniiru. Dorson(1972:1) irratti fokloorii yoo ibsu:

Folklore emerged as new field of learning in the nineteenth century when antiquaries in England and philologists in Germany began to look closely at the ways of lower classes...The word 'folklore' phrase be thenceforth adopted in place of some phrase 'popular antiquities', jedha.

Yaada kanarraa kan hubatamu beekumsa hawaasaa soquun akka damee barnootaatti jaarraa 19^{ffa} keessa biyyoota Ingiliziifi Jarman keessatti qoratamaa akka ture tuqu. Innis kan kutaa hawaas hin qaroominiiti jechaa turan. Maqaan jecha fookiloorii jedhus dura wantoota aadaa dinqisiifamoo ta'aniin yookiin ijaarsota bebbeekkamoo durii jedhamuun beekkamaa ture.

Dundes (1965:11) jecha fookloorii jedhu hiikuun dura akka namni hubatuuf, jechoota 'folk'fi 'lore' jedhu hiikuun barbaachisaadha jedha.

It is possible to define both 'folk' and 'lore' in such a way that even the beginner can understand what folklore is. The term "folk" can refer to any group of people what so ever who share at least one common occouparation, language or religion but what is important is that a group formed for what ever reason will have some tradions which calls its owns.

Akka yaada kanatti jecha fookloorii jedhu hiikuun dura akka namni hubatuuf, jechoota 'folk' fi 'lore' jedhu hiikuun barbaachisaadha. Jechi 'folk' jedhu garee namootaa kan bakka bu'u yoo ta'u, 'lore' wantoota isaan waliin qooddatan bakka bu'a. Fooklooriin qaama aadaa keessaa tokko. Sababiin isaas, hawaasatu jireenya isaa keessatti waan isa barbaachiseef uumee waliin itti gargaarame malee uumamaan kan kennameefii miti. Kanas Georgesi fi Jones, (1995:225) irratti yoo ibsu,

As an aspect of culture, folklore is human creation that embodies andmemoralizes people`s shered and unique experiences. As a mirror ofculture, folklore documents and reveals the many similar and differentways that human beings behave in order to satisfy common needs, andsolve the problems of every day life.

Akka yaada hayyuu oliitti foklooriin kan hawaasni muuxannoo adeemsa jiruufi jireenya isaanii keessatti argatan waliif qooduuf, fedhii isaanii guuttachuufi rakkoo isaanii furachuuf ofii uummataniidha.

“Folklore is the social, material and oral culture of primitive societies. The culture comprises such forms as festivals, dances and religious rites. The material culture comprises architecuture art and crafts. The oral culture includes songs, tales, legends, proverbs and riddles” (Iseacs,1981: 457). Akka yaada kanaatti fooklooriin hawaasummaa, meeshaalee aadaafi afoola hawaasa waliig alaati. Aadaan hawaasaa kanneen akka taphoota adda addaa, shubbisa, durduriwwan, afseenaa, mammaaksaafi hiibboo kan ofjalatti qabuudha. Fookloriin duudhaa, aadaa, amantaafi eenyumm -aa saba tokkoo kan ibsuudha. Fooklooriin duudhaa, amantaafi barsiifata hawaasa tokkoo kan afaaniin dhaloota dhalootatti darbuudha. Melakne (2006:8) “Every group bound together or by common interest and purposes weather educated or uneducated rular or urban, possessed tradition which may be called it folklore”. Akka yaada kanarra hubachuun danda'amutti fookloor -iin garee hawaasaa amala wal isaan fakkeessu qaban kan barate ykn kan hinbaranne, baadiyyaa ta'ee kan magaalaa walitti kan hidhuudha.

Folklore is informally learned, an official knowledge about the world, our selves, our communities, our belief, our cultures, and our traditions that is expressed creatively through words, music customs, actions, behaviors and materials. It is also the interactive, dynamic process of creating, communicating and performing as we share that knowledge with other people (Smis, 1965: 12).

Yaada oliirraa kan hubatamu, fookilooriin osoo itti hinyaadin kan baratamu, beekumsa dhaabbataa kan hintaane, waa'ee addunyaa, waa'ee keenya, waa'ee uummata keenyaa, waa'ee amantaa keenyaa, waa'ee aadaa keenyaa fi barsiifata keenyaa jechatti, muuziqaatti, gochatti, amalaafi meeshaaleetti gargaaramuun ogumaa (kalaqa) hawaasaa kan ibsudha. Akkasumas, walitti hidhatinsafi raawwiin beekumsa waljijjiiruu keessa uumamaa kan deemudha.

2.2 Gooroowwan Fokloorii

Fokloorii damee dameen qoqqooduun qo'annoo foklooriifis ta'ee hubannoo hawaasni irratti qabu gabbisuuf gahee guddaa qaba. Kanaan walqabsiisuun barreessitoonni afaaniis gooroowwan fokloorii irratti yaada garagaraa kaa'uuf yaalaniiru. "Dameewwan fokloorii gurguddoon duudhaa hawaasaa, meeshaalee aadaa, aartii duudhaafi afoola (Dorson 1972). Fokloorii wantoota inni ofkeessatti hammatu giddu galeeffachuun qoqqoodama isaa kaa'uun nidanda'ama. Akka yaada haayyu kanaatti foklooriin kanneen akka kanaaf kana tahee (myth), afseenaa (legend), durdurii (folktale), baacoo, makmaaksa, hiibboo, eebba, abaarsa, arrabsoo, kaka, huruursuufi deddeebisa dubbii afaanii guuttamee kan mul'atuudha. Iseacs (1981:451) itti dabaluun fookiloorii akka kanaan gadiitti qooda.

Folklore is the social, material and oral culture of primitive societies. The social culture comprises such forms as festivals, dance and religious rites. The material culture comprises architecture, and art and crafts. The oral culture includes songs, tales, legends, proverb and riddles.

Yaadni olii kun fookilooriin damee hedduu kan qabuufi dameewwan fokloorii kunis dameewwan adda addaa kan of jalatti haammachuu danda'an ta'uu isaanii hubachiisa. Isaaniis aadaa hawaasa, amanta hawaasa, sirba, oduu durii, maammaksaa, hibboo jechuun meeshaalee aadaafi duudhaa hawaasa afaaniin dadarbuu itti kan qoodamudha jedha.

Stephensfi Martine, (2005:12) yoo ibsan, "Folklore can be categorized in many ways, based on its particular characteristics and how it are expressed. Three broad categories often used to describe folklore are verbal, material and customary. Within these genres, there are numerous types or subtypes of lore," jedhu.

Akka yaada hayyuu kanaatti fookiloorii haala ittiin ibsaniifi amala murtaa'aa isaatirratti hundaa'udhan qooduun nidanda'ama. Dameewwan gurguddoon sadeen yeroo baay'ee fookiloori in ittiin ibsamu kanneen akka: afoolaa, meeshaalee aadaafi duudhaa hawaasaati. Dameewwan kunneen jala qoqqooddiwwan hedduun ni argamu. Dorson (1972) yaada olii kana deeggaruun gosoota fokloorii bifa armaan gadiin ramada.

1. Meeshaalee aadaa (material culture)
2. Aartii sochii hawaasaafi (performing folk art)
3. Ogafaan/Afoola (oral literature)
4. Duudhaa Hawaasaa (Social Foulk Custom)

2.2.1. Meeshaalee Aadaa

Hawaasa keessatti wantoonni akka meeshaalee aadaatti ilaallaman hedduun jiraachuu malu. Dhi mmoota wanta aadaa jalatti ramadamuu danda'an kanas hayyoonni afaanii bifa armaan gadiin ibsuuf yaalu.

Cultural semiotics is that subdiscipline of semiotics which has culture as its subject. According to Cassirer, it has two tasks: the first one is the study of sign systems in a culture with respect to what they contribute to the culture and second one is the study of cultures as sign systems with respect to the advantages which an individual experiences in belonging to a specific culture. (Josef Wallmannsberg e, 2004)

Yaanni armaan olii kun mallattooleen aadaa hawwaasa tokkoo keessatti gama ummaticha ibsuutiin akka gumaachaniifi aadaa bifa kanaan qo'achuunis faayidaa akka qabu ibsa.

Kanamalees hawaasa jiruufi jireenyi isaanii aadaa bu'ureeffate keessatti bu'uurri waahundaa meeshaalee aadaati. Kana ilaalchisee, Dorson (1972:3) irratti,

How men and women in traditional oriented societies build their homes, makes their clothes, prepare their food, farm and fish, process the earth's bounty, fashion their tools and implements and design their furniture and utensils are questions that concern the student of material culture. In tribal society all processes are traditional and product handmade, although of course innovation occur.

Akka yaada kanaatti, haalli dhiirrifi dubartiin hawaasa aadaa bu'ureeffate keessatti mana ijaarratan, uffata dhahatan, nyaata qapheeffatan, lafa qotan, qurxummii horsiisan, meeshaalee miidhaginaafi ittiin dalagan, meeshaalee bareedinaa (faayaa) fi mi'oota manaa bocan hundi gaaffi iwwan meeshaalee aadaa ilaallatuudha. Yaaduma kana cimsuun Filee (2016) aadaan wantoota ijaan hinmul'anne kanneen akka sirboota adda addaa, duudhaalee amantii, jibbaafi jaalala, heeraafi

seera, safuu hawaasaa, aadaalee afaaniin ibsamaniifi ijaan mul'atan kanneen akka sirna fuudhaaf i heerumaa, sirna awwaalchaa, ijaarsa manaa, bobbocawwan adda addaa, uffata, meeshaalee faayaaf i k.k. fa'a.

“The term ‘material culture’ emphasises how apparently inanimate things within the environment act on people, and are acted up on by people, for the purpose of carrying out social functions, regulating social relations and giving symbolic meaning to human activity.” Woodward (2007:3)

Akka yaadni kun agarsiisutti, jechi meeshaa aadaa jedhu kan xiyyeeffatu, akkamitti akka meeshaaleen uummataan tolfamaniifi uummataaf tajaajila garaagaraa kennan, walitti dhufeenya hawaasaa kallattii qabsiisuufi sochii dhala namaa keessatti hiika fakkoommii kennan agarsiisa. Mitikkee (2001:175) irratti wanta aadaa yoo ibsitu, “Aadaan mallattoo eenyummaa saba tokkoot Akkasumas maalummaa amantaa, haala jireenyaafi falaasama isaa kan ittiin ibsatuudha”. Yaada hayyuu kanaarraa ifatti kan calaqisu, wanti aadaa calaqqee eenyummaa sabatokkoo ta'uufi kallattii jiruufi jireenya hawaasa tokkoo kan agarsiisudha.

2.2.1.1 Gosoota Meeshaa Aadaa

Hawaasni Oromoo adeemsa afoolaan quuqqaa isaa ibsachuuf yaalutti meeshaalee aadaa kanneen afoola inni itti yaada isaa dabarfachuu barbaade waliin deemuu danda'aniin afoolli isaa miidhagina akka argatu taasisaa deema. Meeshaaleen aadaa raawwii afoolaa keessatti hawaasichi itti fayyadamu hedduun jiraachuus nimalu. Yaada kanas Hayiluun (2016:23) irratti Solomon (2007:250) wabeeffachuun gosoota meeshaalee aadaa yoo ibsu, meeshaaleen aadaa akaakuuwwan fo okiloorii keessaa tokko ta'ee, ogummaa hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti goonfateefi waliin gabbifateen kan hojjetamani. Kunis looriiwwan garaagaraa kan ofjalatti hammatu yoo ta'u, isaanis hojii harkaa (folk craft), maandisummaa aadaa (folk architecture), aadaa nyaataafi dhugaatii (folk food and drink), uffannaa aadaa (folk costume/folk dress) jechuun qoqqooda.

2.2.1.2 Faayidaa Meeshaa Aadaa

Hawaasni meeshaalee aadaa adda addaa akka uummatu kan dirqisiise meeshaan aadaa hundi tajaajila mataa mataa isaanii waan qabaniifidha. Hawaasichi meeshaa tokko qofa oomishee kan dhiisu yoo ta'e tajaajila meeshaa aadaan argachuu danda'u hunda argachuu hindanda'u. Kan aaf jecha lakkoofsi meeshaalee aadaa hawaasa biratti beekkamaniifi tajaajijila kennaa jiraniis hedduudha. Faayidaa meeshaa aadaa Hayiluun (2016:) irratti Solomoon (2007) wabeeffachuun, ha-

waasni meeshaalee aadaa jireenya guyyuu keessatti oomishaalee garaagaraa ittiin oomishuufi fedhiwwan bu'uraa adda adda ittiin guuttachuuf kan fayyadamudha. Akka ibsa oliirraa hubatamutti meeshaaleen aadaa jiruufi jireenya ilmi namaa guyyaan dabarsu keessatti bakka gud daa qabu.

2.2.2 Aartii Sochii Qaamaa

Aartiin sochii qaamaa gosa fokloorii keessaa tokko ta'ee haalli raawwii isaa sochii qaamaa dabalachuun kan mul'atuudha. Akkuma gosa afoola biroo aartii sochii qaamaa hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti faayidaa adda addaaf bifa ogumaan guuteen, muuxannoo yeroo dheeraa irraa argateen kan kalaqeedha. Gosni aartii kun qaama keenya keessaa kutaa qaamaa hanga ta'een, jechuunis harka, miila, mataa, fuula, mudhii, morma, k.k.f. keessaa gara caalu sochoosuu n kan raawwatuudha.

Sims and Stephens (2005:128) Performance is an expressive activity that requires participations, heightens our enjoyment of experiences, and invites response. In order for a performance to happen, a recognized setting must exist (we have to know a performance is taking place) and participants (performers and audience) must be present.

Akka yaada waraabbii kanarraa hubatamuutti, aartiin sochii qaamaa raawwatamuuf, yoomess aafi hirmaattota barbaachisa. Aartiin duudhaa dhimma sochii qaaman mul'atudha. Sochiin qaamaa kunis dhiichisa, shaggooyyee, ragaada, faaruwwan, geerarsa, gelloofi kan kana fakkaatan ofkeessatti qabachuu danda'a. Akkasumas akkaata uffaanafi dibataailllee ofjalatti ha mmachuu kan danda'uudha. (Misgaanuu, 2011).

Aartii sochii qaama ilaalchisee Richard (1974:2-93) irratti yaada armaan gadii kaa'a.

Performance as a mode of spoken verbal communication consists in the assumption of responsibility to an audience for a display of communicative competence. This competence rests on the knowledge and ability to speak in socially appropriate ways. Performance involves on the part of the performer an assumption of accountability to an audience for the way in which communication is carried out, above and beyond its referential content. From the point of view of the audience, the act of expression on the part of the performer is thus marked as subject to evaluation for the way it is done, for the relative skill and effectiveness of the performer's display of competence. Additionally, it is marked as available for the enhancement of experience, through the present enjoyment of the intrinsic qualities of the act of expression itself. Performance thus calls forth special attention to and heightened awareness of the act of expression, and gives license to the audience to regard the act of expression and the performer with special intensity.

Akka waraabbiin olii agarsiisutti aartiin sochii qaamaa sochii qaamaan dabalamee iddoo daawwattoonni jiranitti yaada qalbii daawwatootaa bifa hawwachuu danda'uun kan dhiyaatuuf i yaada afaaniin jedhamu dhugoomsuuf kan gargaaruudha. Walumaagalatti aartiinsochii qaamaa sochii qaamaa dabalachuun iddoo daawwattoonni jiratti bifa miira dhaggeeffatootaa qirqirsuu danda'uun meeshaalee aadaa adda addaafi sochii qaamaa hirmaattotaan huurruubamee kan dhi yaatuudha.

2.2.3 Afoola

Uummanni Oromoo muuxannoo bara dheeraaf kuufate, aadaa yeroodhaa yerootti gabbifateefi ilaalcha hawaasa isaa labata tokkorraa isa kaanitti dabarsee har'aan kan gahe afoolani. Kana giddu galeeffachuun hayyoonni adda addaa afoolaaf hiika armaan gadii kaa'uuf yaalaniiru. Melakne (2006:9-13) "Literature refers to hirval heritage of mankind transimitted from generation to generation by word of mouth. Folk literature also called oral tradition the lore (traditional knowledge and beliefs) of cultures having no written language is a branch of folklore" jechuun maalummaa afoolaa ibsa. Yaada hayyuu kanaarraa wanti hubatamu, afoolli damee fokloorii keessaa isa tokko ta'ee beekumsaafi aadaa afaaniin daddarbu ta'uu isaati.

Carter (2001: 3) *Literature is as old as human language, and as new as tomorrow's sunrise....The first literature in any culture is oral. The classical Greek epics, the Asian narratives of Gilgamesh...the earliest version of the Bible...were all communicated orally, and passed on from generation to generation- with variations, additions, omissions and embellishments until they were set down in written form in versions which have come down to us.*

Akka yaada oliirraa hubatamutti afoolli hawaasni akkuma afaan argateen kan itti dhufe waan ta'eef umurii dheeraa kan qabuufi wanta hundaa ibsuurratti hangafummaa kan qabuudha. Asaf aan (2004:11), (Bukanya, 1994) wabeeffachuun akka ibsetti,

...it[oral literature] is avaluable...experience contributing to the total growth, development and self-fulfillment of the person exposed to it. Oral literature imports to the growing person useful, cognitive, performative and affective skills which enable the person to live a rewarding life and to be a useful member of society, jedha.

Yaada kanarraa kan hubatamu, afoolli muuxannoo, dagaaginaafi guddina waliigalaatiin nama itti gargaarrame guutuu kan tasiisuudha. Akkasumas afoolli guddina dandeettii sammuu, hojiifi kaka'umsaa namaa cimsuun, miseensa hawaasaa keessatti nama barbaadamaa taasisuufi akka

jireenya mijaawaa jiraatan nama taasisuu keessatti iddoo guddaa qaba. Haaluma walfakkaatuun Soofiyyaa (1999:1) afoolli eenyummaa saba tokko amantii haala jiruufi jireenyaa heeraafi seerasaa akkasumas ilaalchi inni addunyaa irraa jiruu qabu kan ittiin dhaloota itti aanuuf dabarsuudha jechudhan lafa keessi. Yaada armaan olii kanarraa kan hubannu afoolli seenaa aadaa saba tokko kan fulduraatti tarkaanfachiisaa dhufee fi ammas tarkaanfachiisaa kan jiruudha. Kanumaan walqabatee Jaarraa W.B fi W.B Yadatae (2000:148) hiika afoolaa akkas jedhu. “Afoola jechuun kan dhaloota irraa dhalootatti afaaniin darbu hambaa uummataati. Abalummaan osoo hin ta’iin uummatummaan beekama. Namni mirga abbummaan falmatu waan hinjirreef jiruufi jireenya hawaasichaa keessaa kan burqe fakkaata”.

Alamayyoofi Alamituu (2010) irratti afoolli hambaa hawaasati. Kana malees hojii kalaqa sammuu kan ta’ee fi seenaa, eenyummaa, afaaniifi haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo kan calaqqissisudha. Hambaan kun garuu dhalootaa gara dhalootatti afaaniin ibsamaa ykn gochaan raawwatamaa kan daddarbaa tureefi daddarbaa jiruudha. Akka yaada barreessitoota kanaarraa hubatamutti, afoolli qabeenya hawaasaa ta’ee kan seenaa, eenyummaafi haala jiruufi jireenya saba tokkoo kan ibsuufi bifa afaaniifi gochaan dhalootaa gara dhalootatti daddarbuudha.

Rabbirraa (2009:159) Afoolli kalaqqee sammuu keessatti yaadamuun kalaqamanii afaaniin himaman ykn dhiyaataniidha. Afoola jechuun hawaasni tokko aadaa, muuxannoo, falaasama, aartii, amantaa, afaan, uffannaa, nyaataafi meeshaalee isaa dhalootaa gara dhalootaatti kan ittiin eegde dabarsuudha. Haalli inni ittiin dabarsus raawwiidhaan ykn himamsa afaaniin ta’uu danda’a.

Akka ibsa barreessaa oliitti afoolli amala kalaqqii kan qabuufi muuxannoo hawaasa darbee isa ammaaf qooduuf kan gargaaru ta’ee, haalli qaxxaamursa muuxannoo isaa raawwiin yookiin afaaniin kan taasifamuudha. Mengesha R.(1970:2) irratti, “Oral literature is created and recreated in the moment when speaker and listener meet and its meaning refers to their shared experiences” jechuun afoolaaf hiika kenna. Akka yaada hayyuu kanaatti, afoolli adeemsa dubbataafi dhaggeeffataan walitti dhufuun muuxannoo isaanii yoo wal jijjiiran kan uummamuudha.

Finnegan (1976:24) waa’ee afoolaa yoo ibsitu “oral literature is by definition dependent on a performer who formulates it in words on a specific occasion. There is no other way in which it can be realized as literary product”. Yaada kanarraa kan hubannu afoolli ogummaa afaaniin hunda’uu, raawwatamuufi daddarbuudha. Geetaachoo (2014) fi Nagarii (1993) yaaduma

armaan olii deeggaruun afoolli ogummaa afaaniin yookiin dubbiidhaan dhalootarraa dhalootatti darbu ta'uusaa ibsaniiru. Bukenya (1994:84) irratti, "Oral literature is the heart of people's way of life it is the very soul of their culture" yaada kanarraa kan hubannu afoolli aadaafi haala jireenya saba tokko kana ibsuu ta'uu isaati. Boswell fi Reaver (1962: 16) afoolaan walqabsiisanii:

We can allow ourselves a contradiction, and say that there was a kind of literature before literature. Some of the materials of literature, the thoughts, must have been created long before they were written down. We can fancy and without fancy there would not much literature worth reading that our distant fathers who lived in caves sat round the fires and told stories about wild animals they had met, about their exploits in combat with neighboring tribes, and mysterious tales, "myths," as we call them, about the gods of forest and stream.

Akka yaanni olitti tuqame agarsiisutti afoolli ogummaa barreeffaan dura hawaasni kallattii ittiin walhubachaa tureedha. Walummaagalatti yaada hayyoota kana irraa hubachuun kan danda'amu afoolli hambaa saba tokkoo ta'ee afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan daddarbu ta'uu isaafi hiikaa afoolaa haala darbiinsaa, amalasaafi faayidaasaa irraa kaa'uun ibsamuudha.

2.2.3.1 Amaloota Afoolaa

Afoolli faayidaa garagaraa fayyadamtoota isaaf gumaachuu danda'a. Hayyoonni afaaniis kanuma bu'uureffachuun faayidaa afoolaa kallattii garagaraan kaa'uuf yaalaniiru. Amaloota afoolaa keessaa tokko kan dursee qindeesse beekamuu dhiisuudha. Kanaafuu, makmaaksa, oduudurii, yookaan weedduu kan jalqaba weeddise yookaan walaloo isaa qindeessee abaluudha jechuun hi ndandahamu. Kun immoo afoolli amala uummatummaa kan qabu ta'uu addeessa.

Asafaa (2006:12) "Afoolli qabeenya waliigalaati malee qabeenya dhuunfaa miti. Kan mirgaabbi ntaa falmatu hinjiru. Hawaasni gamtaan waliin bulu, waliin oomishu, waliin duulu, waliin godaanu, waliin adamsuufi waliin bobbaasu...hawaasummaa, siyaasa, diinagdee, amala walii, kkf. Ilaal chisee mammaaka, gumguma ykn dhaadata fa'a". Akka yaanni olii adeessutti afoolli qabeenya nama tokkoo lamaa osoo hintaane qabeenya hawaasa walii galaati. Lufummaan haala ogafaan dhalootaa dhalootatti darbuun kan walqabatudha. Ogafaan bara kalaqamee eegalee hanga har'aatti utuu daddarbuu lubbuun isaa asgaheera. Dhaloota dhufuttis haaluma wal fakkaatuun lufa (Misgaanuu, 2011:30). Yaadrimee armaan oliirraa kan hubannu afoolli uummataan uumamee, uummata yeroo sana qofa tajaajilee kan hindhaabbannefi gara dhaloota itti aanutti kan

darbu ta'uu isaati. Qabxiin biroo amala jijjiiramaa (dynamic) afoolli qabuudha. Fookloorii keessatti jijjiiramni kan mul'achuu malu, eenyumtuu hamma fedhe yoo tattaafatellee, bifa isa duraa fakkaatuun dhiyeessuu waan hindandeenyeefi. Haaluma walfakkaatuun, akka hambaalee seenaatti kanneen ilaalanis, "Individuals often misperceive, forget, and confuse or combine parts of different traditional stories, songs, or games and procedures for making chairs, baskets... resulting in inadvertent changes when they attempt to produce them," jedhu (Georges fi Jones, 1995: 320-321). Dabalataanis, amala afoolaa ilaalchisee Geetaachoo (2014:141) Afoolli gochaan kan wal qabatu ta'ee yeroo baay'ee gumiidhaan kan dalagamu akkasumas wantoota darbe irratti kan xiyyeeffatu ta'uusaa ni ibsa. Okpehwo (1992:5) irratti yaada kana cimsuun amala afoola yoo ibsuu, afoolli hirmattoonni gamta'iinaan walitti dhufanii waldeegaruun kan dalagamuudha. Dala gichis sochii qaaman kanneen akka harkaa rukkutuu, fuula guuruu, mataa raasuu deegaramee kan dhiyaatu ta'uu danda'a.

Walumaagalatti, afoolli amaloota adda addaa kanneen akka lufummaa, uummatummaa, jijjiirram ummaafi hojii garee qabu ta'uu yaanni hayyoonni armaan olii lafa kaa'an nihubachiisa.

2.2.3.2 Faayidaa Afoolaa

Afoolli madda ragaati. Kunis qorannoon seenaa, aadaa, duudhaafi haala uummata tokkoo keessatti bifa madda ragaatiin waan dhihaatuuf uummata madda ragaa barreeffamaa hinqabneef madda qorannoo, seenaa, aadaa, duudhaafi amantaa godhachuun afoolli nitajaajila.

Kana malees, afoolli uummata madda seenaa barreeffamaa qabu biratti akka meeshaa sirna siyaa saa, aartii, barnoota, diinagdeefi hawaasummaa keessatti nitajaajila. Georges fi Jones (1995:314) kallattii bu'aa fooklooriin tokko hawaasaaf qabuun yoo ibsan:

Through folklore people can educate or acculturate each other; perpetuate, change or modify a groups social norms and values; inform others about the basis for or nature of their culture; reveal or display their identity, traditionality, knowledge, or competence; and entertain or be entertained.

Yaanni hayyoota olii akka ibsutti afoola gargaaramee hawaasni walbarsiisa, dudhaa isaas toora qabsiisa, fooyyessa, waa'ee eenyummaa, seenaa addunyaa isaa beeksifata, ittiin bashannanan, walbashannansiisa. Hawaasni bifa ammayyoomen har'a seerawwan, amantiifi siyaasaan walbul chuuf bu'uuraa kan tahe beekkumsa fooklooriiti. Har'as duukaa jira; boorus biraa hinhafu. Bifuma walfakkaatuun hayyoonni kunneen itti dabaluudhaan faayidaa fookloorii, "...it is the case that in

folklore implicit world views principles and themes are made explicit,” jedhu. Kunis, afoolli hubannaa hawaasa tokkoofi ergaa isaan dabarsuu barbaadani otoo homaa hindhoksin akka ifa baasu agarsiisa. Kana jechuun afoolli daawwitii hawaasni tokko ittin ilaalamu akka tahe agarsiisa.

Akka waliigalaatti yaada hayyoonni adda addaa kennan irraa ka’uun afoolli aadaa, duudhaafi see naa hawaasa darbee gara hawaasa ammaatti qajeelchuun akka hawaasni tokkummoommee jiraatu kan taasisaa tureefi ammas kan taasisaa jiruudha. Bukeenya (1994:85) yaada hayyoota olii deeggaruun, “Oral literature impacts to the growing person useful cognitive, informative and affective skill which enable the person to life and to be useful member of a society,” jedha. Akka yaa da isaati afoolli beekkumsa, ilaalchaafi ogummaa namni tokko qabu cimsuu keessatti gahee guddaa taphata.

Birhanuun (2003) “*Oral Literature still plays a significant role on the culture of various peoples on the world. This is because it is impossible to commit to writing the totality of the societies experiences and creations*” jedhee kaa’a. Akka yaada oliitti afoolli hanga ammaatti aadaa hawaasaa baasuu keessatti bakki inni qabu salphaatti kan ilaallamuumiti. Kunis muxannoofi kalaqa hawaasaa hunda barreeffamatti jijjiiruun ulfaataa ta’uu isaarraa kan ka’e afoolli afaaniin dhalootaa gara dhalootatti waan dabarsuufidha. Haaluma walfakkaatuun Hinseenee. (2010:3) faayidaa afoolaa, “Afoolli ijoolleef gama barumsaafi beekkumsa afaaniif bu’aa guddaa qaba. Nannoo barsiisa, dandeettii waa qabaachuu niguddisa, seeraafi miidhagina afaanii nibarsiisa”.

Walumaagalatti afoolli hawaasa galmee barreeffamaa hinqabne biraatti galmee seenaa ta’uun kanneen ragaa barreeffamaa qaban biratti madda ragaa barreeffamaa ta’uun aadaa, seenaafi duudhaa hawaasa darbeefi hawaasa ammaa walitti hidhuu keessatti riqicha bakka bu’aa hinqabneedha. Kanaafuu faayidaan afoolli hawaasaaf qabu salphaatti kan ilaallamuu miti.

2.2.3.3 Gosoota Afoolaa

Afoolli damee garagaraatti caccabuun ibsamuu mala. Haayyonni afaaniis dhugummaa yaada kanaa mirkaneessuuf ka’umsa qabxiilee garagaraa fayyadamuun qoqqoodama afoolaa kallattii

armaan gadiin kaa'aniiru. Okpewho (1994:127 290) Afoola Afrikaa sirbootaafi jechamoota, seeneffamootafi qareeyyii jechuun qoqqoodeera.

Yaadannoo G.(2014:9-10) irratti, *yeroo baay'ee jechi afoola jedhu yoo ka'u yaanni keenya gara hiibboo, mammaaksaafi sheekkoo akka dhaqu nibeekkama. Haata'umalee durdurii, sheekkoo, ragamtaa, seeneffamoota, afoolaafi sirba aadaa ha mmachiisuun gosa afoolaa ramaduun nidanda'ama.*

Barreeffamni olii hawaasni waa'ee afoolaa yoo dhagahu dursee afoolli fuuldura isaa dhufu hiibboo, mammaaksaafi sheekkoo ta'uu mala. Haata'u malee afoolli dameewwan sadan ka-naanaa ala jiraachuu hubachiisa. Wasanee B. (2001/2008:101- 118) "Geerarsa, maaramii faarsuu, ciigoo, mammaaksa, jechama, hiibboo, qoosaafi sheekkoo" jechuun gosoota afoolaa ramadee jira.

Masfin (1995:42), "Afoolli yaaxina baay'ee bal'aa ta'ee kan hambaa hammatuudha. Durdurii, hiibboo, sirboota aadaa, tapha ijoolleefi k.k.f.afoola keessatti hammatamu" jechuun gosoota afoola a tarreessuuf yaalee jira. Tafarii (2004:133) irratti "Bifoonni afoolli ittiin dhiyaatu mammaaksa, jechama, cigoo, hiibboo, oduu durii, geerarsa, tapha ijoollee, eebbbaafi k.k.f.a" jechuun dameewwan afoolaa ibsee jira. Rabbirraa T.(2009:159) "Afoola Oromoo akka cirracha galaanaa lakkaa'anii fixuun ulfaataadha. Isaan keessaa muraasni: mammaaksa, sheekkoo, geerarsa, hiibboo, eebbbaafi abaarsa, tapha ijoolleefi k.k.f.a" jechuun gosoota afoolaa eeruuf yaalee jira.

Shawaayyeefi Firreehiwot (1999:vi), "Maalummaa saba tokkoo kan himan keessaa afoolli isa tokkoo yoo ta'u, damee hedduus niqaba. Isaanis kanneen akka walaloon geerarsaa, faaruu, tapha ijoolleefi sirba adda addaati" jechuun afoola damee garagaraa jalatti qooduuf yaalaniiru.

Getaachoo (2014:140) irratti yaada hayyoota olii deegaruun, "Afoolli akaakuu hedduu qaba. Isaan-niis: eebba, mammaaksa, hiibboo, cigoo, sheekkoo (durdurii), geerarsa, sirba, tapha ijoollee, faaruufi k.k.f." jechuun gosoota afoolaa murteessuuf yaalee jira.

Misgaanuu (2011:41) *gooroowwan ogafaanii kana jedhanii murteessuun nicima. Haata'utii ogafaan bifa hololoo ykn seenessuutiin (sheekkoo, durdurii, baacoo, af seenaa, ...) uunkaalee gaggabaaboon kan mul'atan (hiibboo, mammaaksa, ...) fi bifa afwalaloon (weedduu jaalalaa, weedduu hojii, geerarsa, mararoo, weedduu ateetee, sirba, faaruu loonii, weedduu dhimmoota siyaasaa, weedduu hurursa mucaa, weedduu gootummaa, weedduuwan seenaa, tapha ijoollee, weedduuwan amantii, weedduuwan ajeesaa, hiibboo altokko tokkoo) fi k.k.f. tiin mul'achuu danda'a.*

Akka ibsa barreessaa oliitti qoqqoodamni afoolaa kallattii dhiyaatina isaanii kan giddu galeeffatuufi kallattii kanaan afoolli kan bifa hololoo, uunka gaggabaaboofi bifa afwalaloon dhiyaachu kan danda’u jechuun qoqqooduun nidanda’ama. Xiyeeffannoon qorannoo kanaas fookilo oriiwwan sirna faacha dhaabaa qaaccessuu irratti kan xiyeeffate ta’us afoolawwan garaa garaa kan giddu galeeffatedha

2.2.4 Duudhaa Hawaasaa

Duudhan hawaasaa wanta aadaatin baay’ee walitti dhiyaata. Duudhan hawaasaa gochaafi ogummaa dhuunfaarra xiyyeeffannaa kan itti godhu hariiroo (walitti dhufeenya) gareerratti (Dorson 1972:3). Duudhaan hawaasaa ummata keessatti umrii dheeraa kan lakkoofsiseefi hawaasni hundi ittiwaliigalee fudhateedha. Kutaa kana keessatti kan ramadaman kabaja ayyaanaa, qoricha aadaa, tapha aadaa waaqeffannaa fi guddina sadarkaa (kabaja) namaati. Haaluma walfakkaatuun fookilooriiwwan duudhaa hawaasaa keessatti argaman ilaalchisuun, Sims and Stephens yoo ibsan: Rituals are repeated, habitual actions, but they are more purposeful than custom; rituals are frequently highly organized and controlled, often meant to indicate or announce membership in a group. Most rituals bring together many types of folklore: verbal such as chants, recitations, poems or songs; customary such as gesture, dance or movements; and material, such as food, awards, clothing and costumes. (Sims and Stephens, 2005).

Akka yaada hayyoota kanaatti, duudhaan hawaasaa dhimmoota garee hawaasichaa keessatti irra deddeebi’anii haala walfakkaatuun raawwatamaniidha. Kunis kan raawwatamuuf, miseensa garee hawaasa tokkoo ta’uu yookiin itti makamuu agarsiisuuf ofbeeksifachuu akka ta’e agarsiisa. Misgaanuun (2011) yaada olii kana cimsuun duudhaan hawaasaa wanta hawaasni waliin qooddatu ta’ee dhimmoota gurguddoo kanneen akka feestivaalaafi kabaja ayyaanaa, taphaafi bashannana, dawa aadaa, amantii, hooda/laguufi k.k.f of keessaa kan qabuudha. Walumaagalatti duudhaan hawaasaa dhimmoota hawaasni irra deddeebiin amaleeffachuun waldhaalchisaa tureefi yeroo ammaas waldhaalchisaa jiru akka ta’e yaanni haayyonni armaan olitti kaa’an ni hubachiisa

2.2.5 Sirna Raawwii Faacha Dhaabaa

Sirni raawwii tokko malee adeemsifamuu hin danda’u. Kanaaf sirni kabajaafi aadaan tokkoo gara raawwii tokkootti yoo jijjiiramu baate lubbuu qabaachuu hin danda’u. Kanaaf aadaafi kabjini waan tokkoof kennamu addaan gar gar bahanii hin ilaalaman. “If there is no performance,

ther is no ritual; performance itself is an aspect of that which is performed. The medium is part of the message encoded in the ritual.” Rapaport (1992:250).

Akka yaada armaan oliitti ergaan kabaja sana keessatti argamu haalaan akka darbuuf raawwiin murteessaa akka ta’edha. Fookilooriin raawwii hin qabne itti fufiinsa qabaachuu hin danda’u. Ergaan kabaja keessa jirus haalaan darbuu hin danda’u. Kanaaf miidhaginaafi cimina raga darbuuf jecha sirni raawwii qabaachuu qaba. Ergaa raawwiin aadaa hawaasaa kaayyeffatee darbu tokko, ergaa isaas hanguma sana dabarsuu danda’a jechuun hayyoonni ni ibsu. Kana malees, akkaataan raawwii hawaasa tokkoo taateewwan waliin wal qabsiisuun tokkummaa qabaachuu isaanii ibsaniiru.

2.2.5.1 Goosoota Sirnaa

Haala itti gaggeeffaman irratti hundaa’uun gosti sirnaa sadiitu jiru. Isaanis, sirna dura, yeroo sirnaafi sirna booda jedhamuun beekamu. Sirna duraa kanjedhamu sirni sun osoo guyyaan isaa-hin ga’iin jala bultii isaatti kanneen ta’uufi warren kabajanis waan raawwatan ilaallata. Yeroo sirnaa kan jedhamu immoo guyyaa itti sirni sun kabajamu wanneen raawwatamu kanneen ilaallatudha. Sirna booda kan jedhu immoo guyyaa kabaja sirna sanaa erga raawwatee booda maal maal akka raawwatu kan agarsiisudha.

2.2.5.2 Adeemsa Sirnaa

Sirni kabaja faacha dhaabaa hanga raawwatamutti adeemsa mataa isaa qaba. Akkaataan itti raawwatamus hawaasicha keessatti haala garaa garaatiin kan raawwatudha.

Kanumaan walqabsiisuun hayyuun Dorson (1972: 16) irratti, “festival activities were those construed as a symbolical representation of situations, the participant would occur”. Jechuun ibsa. Akka yaada kanaatti kabajaaleen hawaasni akka barbaadetti raawwatu kun toftaa ittiin kan biraa irraa adda bahu ykn beekamudha.

2.2.5.3 Yeroo Raawwii Sirnaa

Raawwii sirnaa hawaasa tokko keessatti dursee wanti beekamuu qabu yoomessa raawwii sirnichaati. Sirni lufinsaa kun hawaasa hunda bira nii jira. Garuu akkaataafi yoomessi raawwii sirnaa kun garaagarummaa ni qabu. Yaada kana ilaalchisee, Sims (2005:111) irratti yaada isaa yoo ibsu, “rites of passage are practiced in all cultures, but the events celebrated vary from

culture to culture.” Sirni faacha dhaabaas yeroo itti raawwatu, eessatti akka raawwateefi eenyuun akka raawwatu ykn adeemsifamu ni qaba. Akkasumas yeroo adda addaatti akka kabajamu agarsiisa.

2.2.6 Walsimannaa Yaaxxinaalee Foklooriifi Sirna Faacha Dhaabaa

Fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa qorachuuf yaaxxina kanatu barbaachisa jedhamee wanti adda bahee taa’e jiraachuu baatus, qoratichi yaaxxinaalee garaagaraa jiran keessaa isaan lamaan armaan olitti ibsaman mata duree qorannoo kanaa waliin walitti dhiyeenya qabu jedhee waan filateef itti gargaarameera. Ragaa mata duree kanaa madaaluuf akkaataan itti fayyadama fookiloorii, faayidaa fookiloorii, gooroowwan fookilooriifi daayessaalee fookiloorii haala itti aanuun ibsamaniiru. Fookilooriin bal’inaan aadaa, amantaafi duudhaa hawaasaa irratti kan hundaa’uufi isaanumaan uumamee yeroo baay’ee afaaniin dhalootaa dhalootatti kan darbuudha. Sirni faacha dhaabaa gosoota fookiloorii jalatti kan hammatamu ta’ee, aadaa hawaasaa dhalootaa dhalootatti jechaafi gochaan kan dabarsuudha. Kanaaf hawaasni cimina isaafi bu’i ba’ii keessa darbe kan ittiin ibsatudha. .Karaa biraatiin bineensota dhala namaatiif sodaachisoo ta’an ajjeesuun gootummaa mul’isuu qofaa osoo hin taane gamtaan hojjechuu, rorroo ofraa ittisuun gootummaa ofii mul’isuufi fookilooriiwwan sirna kana keessatti argamanfi duudhaan hawaasni qabu cimeefi jabaatee akka itti fuufu gochuun akka danda’amu faayidaan fookiloorii kun niagarsiisa. Haaluma kanaan bineensota ciccimoo ajjeesuun beekamtii argachuu qofa osoo hin taane fookilooriun sirna kana keessatti argamu walitti fuufiinsa qabaachuun yeroo dheeraaf osoo hindagatamin labataa labatatti cimee akka daddarbu taasisuun waan danda’amuuf faayidaan fookiloorii kun sirna kana madaaluuf gahee qaba.

Hawaasni Oromoo fookiloorii kanatti gargaaramee cimina, xiiqqi, gootummaa,qbeenyaafi kkf maalummaa isaa ibsata. Dabalataanis fookileerii kanaan waan ofkeessatti jibbe akka hinbabal’anneefi hindagaagne gochuu bira darbee akka jibbamuufi dhabamu taasisa. Sababa kanaaf faayidaan fookiloorii kunis ragaa mata duree kanaa madaaluuf barbaachisaadha. Hayyuun Dorsan (1972:35) irratti gooroowwan fookiloorii bakka gurguddoo afuritti qoodeera. Gooroowwan isaa kana keessaa tokko, aartii sochii qaama hawaasaati. Aartiin sochii qaama hawaasaa kun dalagaa sochii qaamaatiin deeggaramee mul’atuudha. Mata dureen qorannoo kanaas fookilooriiwwa sirna faacha dhaabaa qaaccessuudha. Sirna kana keessatti immoo sochii

qaamaatu mul'ata. Haala kanaan sirni kun damee fookiloorii kana jala galuu waan danda'uuf ragaa kana madaaluu keessatti dameen fookiloorii kun gahee guddaa qaba. Afoollis gooroo fookiloorii keessaa tokko ta'ee kan afaaniifi gochaan dhalootaa dhalootatti kan lufuufi hambaa hawaasaa kan hammatuudha. Sirni faacha dhaabaas aadaa hawaasni qabu keessaatti kan ramadamuufi gochaafi afaaniin labataa labatatti kan darbu waan ta'eef karaa kanaan gooroo fookiloorii kana keessattis niargama. Dabalataan meeshaaleen aadaa dameewwan fookiloorii keessaa gooroo isa biraafi kan hawaasni fedhii isaanii ittiin guuttachuufi dandeettii ogummaa isaanii itti agarsiifachuuf itti gargaaraman ta'anii aadaa wajjiin walitti hidhamiinsa cimaa kan qabaniidha. Adeemsa sirna faacha dhaabaa keessatti faachi, dibduun, ciraan, filaafi kkfn akka meeshaa aadaatti ilaallama. Karaa kanaan sirni faacha dhaabaa damee fookiloorii kana wajjiin walitti hidhatiinsa qabu.

Dorsan (1972:40) yaaxxina ykn daayessaalee qorannoo fookilooriif hedduun akka jiran ibseera. Isaan keessaa yaaxxini faayidaafi yaaxxini haalaa kanneen mata duree kanaan walitti hidhata qabaniidha. Sababni isaas xiyyeeffannoon mata duree qorannoo kanaa fookilooriwwan sirna facha dhaabaa qaaccessuu kan jedhurratti waan ta'eefiidha. Yaaxxini faayidaa fookilooriin ykn afoolli saba tokkoo akkamitti akka tajaajilu kan qo'atu yoo ta'u, yaaxxini haalaa immoo, afoola ykn fookiloorii tokko qorachuun wanta raawwatamee lafa taa'e osoo hintaane, waan raw-watamaa jiru akkamitti akka raawwatu, amaliin akka raawwatuufi yoomessa hurruubummaan sun keessatti raawwatu fa'a irratti hundoofta jedha. Dhiyaatinni sirna faacha dhaabaa kunis so-chii qaamaan walqabachuu waan danda'uuf qoratamuu kan danda'u yemmuu raawwatamaa jirutti dha. Kanaafuu ragaa mata duree qorannoo kanaa madaaluuf yaaxxinoonni kunneen lamaanis kallattiidhaan barbaachisu. Walumaagalatti ragaa mata duree qorannoo kanaa madaaluuf qorataan yemmuu fookilooritti fayyadamu, faayidaawwan fookiloorii, gooroowwan fookilooriifi daayessaawwan fookiloorii akkaataa armaan olitti ibsameen walsimsiisee itti gargaarameera

2.2.7 Fookilooriwwan Sirna Faacha Dhaabaa Ija Yaaxinaaleetiin

Mata-dureen qorannoo tokkoo fookilooriin kan walqabatu yoo ta'u kutaa sakatta'a barruu qorannichaa jalatti qabxii dagatamuu hinqabne yaaxxina mata-duree qorannoo waliin deemu ibsuudha. Yaaxxinaalee fookiloorii ilaalchisee Addunyaan (2011:58) hayyuu Zoltan (2005:255)

wabeeffachuun, “Sakatta’a barruu jalatti qabxiin dhiyaachuu qabu yaaxxina qorannoon sun irratti bu’uuruudha. Dhimmi kun karaa biraan qorannichaaf dallaa ijaaruudha,” jedha. Akka yaada haayyuu kanaatti gaheen yaaxxina qorannoo kaa’uu qorannichi maal irratti daanga’ee gaggeeffamaa akka jiru agarsiisuudha. Daayessi fokiloorii garaa garaa yeroo adda addaafi beektota adda addaan bu’uureffamaniiru. Kana dhugoomsuuf hayyuun Dorson (1972) dayeessonn i qorannoon fokiloorii ittiin gaggeeffamu kanneen akka: Ideological Theory, Folk Cultural Theory, Contextual theory, Functional theory, performance theory, Cross Cultural Theory, Historical reconstruction theory, Psychoanalytical Theory, Oral-Formulaic Theory, Structural Theory, Mass - Cultural Theory fi Hemispheric Theory ta’uu mala jechuun ibsa. Tokkoo tokkoon daayessota Dorson tarreesse kunniinis xiyyeeffannoo mataa isaanii qabu. Qo`annoon fokiloorii tokko waan bu`uureffachuu qabu haala niwayya jedhaniin yaada jiru agarsiisu. Hunduu kalattii isaaniin, qo`annoon fokiloorii dhimma siyaasaan walqabatee xiinxalamuu qaba, aadaa bu`uureffachuu qaba, haala keessatti raawwatu bu`uura godhachuu qaba, faayidaa giddu galeessa godhachuu qaba, seenaa bu`uura godhachuu qaba, xiinsammuu itti fayyadamaa gidduu galeessa godhachuu qaba, akkasumas seenessaafi hurruubaa bu`uura godhachuu qaba yaada jedhuufi kan kana fakkaatan lafa kaa`a. Haaluma kanaan mata-dureen qorannoo kanaas fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa keessatti argaman qorachuuf waan ta’eef yaaxxinaalee qorannoo fokilooriif gargaaran keessaa kallattiin hidhata kan qaban sadii irratti xiyyeeffatee kan gaggeeffameedha.

2.2.7.1 Yaaxxina Tajaajilaa (Functional Theory)

Yaaxxinni tajaajilaa gosoota yaaxxinaalee qorannoo fokiloorii keessaa isa tokko ta’ee faayidaa afoolli hawaasaaf kennu ilaaluu kan giddu galeeffatuudha. Qaamni tokko fokilooriirratti qorannoo gaggeessa yoo ta’e faayidaa fokiloorichi fayyadamtootaaf qabu ibsuun dirqama; adeemsa faayidaa fookilooriin hawaasaaf qabu ibsuu keessatti immoo qorataan yaaxxina tajaajilaatti dhimma baha. Waa’ee yaaxxina kanaa Dorson (1972) Franz Boas wabeeffachuun yommuu ibsu, yaaxxinni faayidaa afoolli/fokilooriin saba tokkoo hawaasicha akkamitti akka tajaajilu ibsa. Gamabirooniis Bascom (1965) aartiin mallattoo ‘verbal art’ jechi isaa akka ijaarsa kalaqaatti hawaasa tajaajiluu, walitti fiduu, aadaan gidduu galeessummaan akka ijaaramuuf gargaara. Haaluma kanaan beekaan kun tajaajila fookilooriin garagaraa qabus akkasiin ilaala: mammaksi murtii seera qabeessa dabarsuu baruuf gargaara, hibboon sammuu daa’immanii bilcheessuuf, durduriin amala sirreessa akkasumas safuu hawaasaa eeguun waan baramoo ta’an

jechoota baramoon yookiin kanneen hawaasichi itti gargaaramuun ergaa dabarsaa nama bashannansiisa, faaruun gootaas ta'ee geerarsi onnee gootaa cimsa. Walumaagalatti qorataan qorannoo kana keessatti fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa ilaaluu irratti kan xiyyeeffate waan ta'eef yaaxxina faayidaa kanatti dhimma baheera.

2.2.7.2 Yaaxxina Haalaa (Contextual Theory)

Daayessi kun bara 1960 fookilooriiwwan dargaggoota ta'aniin Yuunivarsiitoota Indiyaanaafi Pennislavaaniyaa keessatti kanneen leenjii Doktorummaa fookiloorii fudhataa turaniin eegale. Waa'ee yaaxxina haalaa Dorson (1972:45) irratti yoo ibsu, "...the folklore concept apply not to a text but to an event in time in which a tradition is performed or communicated". Akka yaada kanaatti fookiloorii tokko qo'achuun kan danda'amu, waan raawwatee taa'erraa otoo hinta'iin waan raawwachaa jiru bu'uura godhachuuni.

Kunis haala qabatamaa fookilooriin sun keessatti hurruubamu, akkaataa itti hurruubamu, waantota yeroo hurruubbii hurruubaan dhimma itti bahu, walumaagalatti yoomessa sana keessatti argamuun waan afaaniifi gochaan raawwatu faana bu'uun kan geggeeffamu ta'uu nu hubachiisa.

Yaaxinni haalaa yoomeessaafi haalawa kam keessatti akkaataa kamiin fookilooriin akka dhiyaate irratti kan xiyyeeffatuudha. Kanuma walsimatee sirni faacha dhaabaa keessatti ga'een hirmaatootaa maal akka ta'e, akkaataa raawwiin achi keessatti barbaachisu itti mul'atu, yeroofi iddoon sirni kun itti dhiyaatu ibsuuf yaaxina haalawa fookiloorii bu'ureeffachuun xinxaluun nidanda'ama. Kana ilaachisee Simsfi Stephens (2005:136) akkas jedhu. "The physical settings and social situations in which members of folk groups share folklore, as well as the relationships among audience members and performers, make up the context of performance." Haalaa adda addaa keessatti walitti dhufeenyi hirmaattootaafi dhiyeessoota firiwwan fookilooriin dalagamaniif hanniisaa cimaa akka ta'an yaanni waraabbii armaan oliin tuqame nihubachiisa. Qorannoon kanaafis yaaxinnin addadurummaan filatame yaaxana haalawa fookilooriiti. Yaaxina kana bu'ureeffachuun sirna kana keessatti adeemsonni raawwichaafi afoolawwan mul'atan roga adda addaan xinxalamaniiru.

2.2.7.3 Yaaxina Fakkoomii (Symbolic Theory)

Yaaxinni fakkoommii sirna mallattoo yookiin bakka bu'iinsa yaadaa dhimma tokkoon walitti hidhatuufi hiika argatu dha. Hiikni fakkoommiifi kan xinqooqaas garaagara ta'uu hayyoonni ni ibsu. Yaaduma kana Katz (1972) yoo ibsu,

Symbolism were a form of meaning that only differed from linguistic meaning by the type of signals it used and if the set of symbols (of a given culture) constituted a language one should be able systematically to substitute certain simple or complex symbol for most symbol in most contexts as one can in language replace most words by a definition. Katz J.J. (1972)

Akkuma waraabbii olii kanarraa hubachuun danda'amutti, fakkoommii hiika xinqooqarraa wanti adda godhu akaakuu mallattoo qofaan ta'ee, yoo mallattoon (aadaa tokko keessatti) afaan tokko bakka bu'e, tooftadhaan mallattoo salphaa yookin walxaxaa muraasa haala galumsaan kanneen biroo hedduu bakka buusun ni danda'ama. Todorov (1982) mallattoofi fakkoommii (*sign&symbol*) walqabsiisuun yoo ibsu,

The most widespread theory, extending from Plato to Saussure, locates the difference exclusively in motivation, which would be present in the one case and absent in the other; the signifier either resembles or does not resemble the signified; ...furthermore, motivation may be more or less present, more or less lost to memory; that does not prevent a symbol from remaining a symbol. (Todorov 1982:17)

Yaadni waraabbii kun akka mulisutti, Yaaxxinoonni bara Pilaatoo kaasee hanga Sasuritti jiru kakaumsa (motivation) isa yeroo tokko sababa waiin jiraatu, yeroo biraa immoo sababoota biroon hafu osoo hin dabalatin, mallattoon tokko fakkoommii isaa haala baramaan bakka bu'uu yookiin bakka buuu dhiisuu dandaa. Ittidabaluun, kakaumsi (motivation) tarii baayi'atus xiqqaatus jiraachuu yookin yaadannoo sammuu keessaa baduu dandaa. Kun garuu fakkoommiin akka fakkoommii tae itti hin fufne hin dhorku. Jechaafi fakkoommii (verbal & symbolic) ilaalchisuun ammas hayyuun kun yoo ibsu,

The knowledge we already have of verbal symbolism is incomparably richer than our knowledge of other forms of symbolism. The linguistic symbolism is the easiest to handle while at the same it is probably the most complex manifestation of symbolism. (Todorov 1982:18).

Akka yaada hayyuu kanaatti, beekumsi nuti durumaan sammuu dhaa qabnu fakkoommiin jechaa (verbal symbolism) haala dorgommii hin qabneen beekumsa nuti fakkoommii biraa irratti qabnu

ni caala. Kanaafuu beekumsi fakkoommii xinqooqaa (linguistic symbolism) hubachuuf kanneen hunda caala ni salphata. Fakkoommiin yaadawwan lama qabatee kan dhiyaatu dha. Innis mallattoofi hiika waan dhiyaate sanaati. Yaada kana Mortan (1975:15) yoo ibsu, "Symbol selects certain pairs (symbol, interpretation) among the set defined in the very structure of symbolism." Yaaadni waraabbii kun fakkoommiin cimdiiwwan muraasa filata: mallattoofi hiika mallattichaan walqabatu. Kanaafuu fakkoommiin akaakuu garaagaraa qaba jechuu dha. Gosoota fakkoommii kanneen keessaa muraasni armaan gaditti dhiyaataniiru.

2.2.8 Sakatta'a Qorannoo Walfakkii

Qorannoo tokko keessatti qorannoon dalagan tokko amanamaafi fudhatamummaa akka argatu gchuuf qorannoowwan biro kanaan dura hojjataman sakatta'uun barbaachisaadha. Qorataan kunis qorannoo kana keessatti qorannoowwan garaagaraa sadarkaa digirii jalqabaafi lammafaatti hojjatamaniifi itti dhihaatu jedhaman kanneen armaan gadii sakatta'eera.

Sakatta'a qoraannaa Digirii Tokkoffaa

Hiikee (2012) Mata dureen qorannoo "Xiinxala ergaa geerarsa siyaasaa sirnoota mootummaa darbanii bara 1931-1983" kan jedhu yoota'u qorannichis Yuunivarsiitii Finfinneetti digirii tokkoffaa muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloriitiif kan dhihaatedha. Argannoon qorannichaas,geerarsi dhimma siyaasaa faana walqabatan kan geeraramaa turan ta'uu, Sammuu namootaa keessaa madduufi afaaniin dhaloota irraa dhalootatti darbaa kan ture ta'uu, geerarsi kun kan yeroo mootummaa hayila sillaaseefi Dargii kan geeraramaa turan ta'uufi hawaasni gammachuufi gadda isaa kan ittiin ibsachaa ture argannoo qorannichaati. Qorannoo kana waliin garaagarummaan qaban qorannoon sakatta'ame kun geerarsa siyaasaa irratti kan xiyyeeffateefi ergaa isaa qaaccessuun kan walqabatu yoo ta'u, qorannoon kun immoo fooklooriiwwan sirna faachaa dhaabaa keessatti argaman hunda ammachuu isaati. Fakkeenyaaf sirna eebbaa, fokkorsa, geerarsa, cookaa yookiin jala godaa, faaruu gootaafi kkf hammachuu isaati. Walfakkeenyi isaan qaban immoo isaan lachuu keessatti geerarsi argamuufi afwalaloo isaa waliin walqabachuu qorannoo kan lamaaniti.

Guyyoo (2011) Mata duree "Xiinxala Gobaafi Geerarsa Oromoo Booranaa" kan jedhu, Yuunivarsiitii Finfinneetti digirii tokkoffaa irratti muummee Barnoota Afaan Oromoo,

Ogbarruufi Fooklooriif kan dhihaate yoo ta’u, argannoon qorannichaas gobaafi geerarsi yoomessa garaagaraa qabaachuu, gobaafi geerarsi gosoota garaagaraatti kan qoodaman ta’uufi faaruwwan gootummaa agarsiisan garaagaraa qabaachuu yoo ta’u, qorannoo walfakkii sakatta’ame kanaafi qorannoo kana gidduu garaagarummaan jiru bakki qorannaan kunneen itti adeemsifaman garaagaraa ta’uu, qorannichi adeemsifame sun gosoota geerarsa keessaa tokko irratti kan hinxiyyeeffanne ta’uufi yoomessi isaa garaagara ta’uun garaagarummaa isaaniiti. Qorannaa kan faana wanti walfakkeessu immoo faaruwwan gootummaa agarsiisan jiraachuufi geerarsa gootummaa waliin walqabatan qabaachuu isaaniiti.

Sakatta’a Qorannaa Eebbaan Booddee

Deebisaa (2015) Mata Dureen “Xiinxala caasaa Bifiyyeefi Qabiyyee Walaloo Geerarsa Ajjeesaa Aanaa Midaaqanyi” kan jedhu, yuunivarsiitii Finfinneetti Digirii lammaffaa guuttachuuf Muummee Barnoota Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fooklooriif kan dhihaate yoo ta’u, qorannichi kan adeemsifame aanaa Midaaqanyi irratti yoo ta’u, argannoon isaas; geerarsi uunkaafi haala raawwii garaagaraa qabaachuu, geerarsi gocha afaaniifi gochaan agarsiifamuun raawwatu ta’uu, Aadaa Oromoo keessatti dur geerarsa kan geeraru dhiira qofa ta’u, geerarsi hurrubummaafi qoodinsa garaagaraa qabaachuu, Uunka ittiin barreeffamu walqixxummaafi walunannaa sagalee qabaachuu akkasumas ergaa yookiin hiika garaagaraa qabaachuun argannoo qorannichaati. Qorannoon sakatta’ame kuniifi qorannoon kun garaagarummaa qabaniin walqabatee qorannoon sakatta’ame bifiyyeefi qabiyyee geerarsaa irratti kan xiyyeeffate ta’uu, qoodinsa geerarsaa bakka garaagaraatti qooduun kaa’uu, kunis geerarsa qeerroo, gorgodduu, gaheessaa, namoota ajjeesaa ta’an, geerarsa namoota diina ajjeesaniifikkf irratti kan xiyyeeffate yoo ta’u, qorannoon kun immoo sirnaan walqabachuufi yoomessa mataa isaa qabaachuu kunis yeroo sirnichi raawwatamu ta’uu isaafi addaan qoodinsa kan hinqabne ta’uu qorannoo kana isa sakatta’ame irraa adda taasisa. Walfakkeenyi isaanii immoo geerarsa ajjeesaa of keessaa qabaachuu, bo’oowwan geerarsa garaagaraa qabaachuufi geerarsa gootummaafi faaruu gootaa qabaachuun dhimmoota wal isaan fakkeessaniidha.

Boqonnaa Sadii: Mala Qorannichaa

Mata dureen kun toftaalee qorannichaafi wantoonni mala qorannichaa waliin wal qabatan kanneen akka madda odeeffannoo, mala iddattoo, mala meeshaalee odeeffannoowwan ittiin funaanamu, adeemsa qorannoo fi kkf of keessatti hammata. Wantoonni armaan olitti tuqaman kunis bal'inaan ibsamaniiru. Akkuma boqonnaa tokkoffaa keessatti ibsamuuf yaalametti xiyyeeffannoon boqonnoo kanaa inni guddaan fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa aanaa Midaa Qanyii qaaccessuu dha. Sirna kana keessatti immoo wantoota barbaachisan, gochaalee sirna kana keessatti raawwataman, sirni kun yoomiifi eessatti akka raawwatu, meeshaalee sirna kana keessatti barbaachisan, fakkoomii meeshaalee kanaa, afoolawwn sirnicha keessatti taasifaman xinxaluuf nu gargaara. Ragaa argatanii fayidaa isaa qaaccessuuf immoo sirnicha irratti i argamanii ilaaluuf nammoota gaafachuufi qorachuun barbaachisaadha. Qorannoon kun gosa qorannoo qulqulleeffataatti fayyadamuun kan gaggeeffame yoo ta'u, sababiin malli kun itti filatameefis meeshaalee funaansa ragaa qorannichaaf barbaachisan argachuuf mijataa waan ta'eef. Kanaafuu, mala qulqulleeffataa bu'uureffata jechuudha. Sababiin isaa odeeffannoon guurame lakkoofsa osoo hin taane ibsuutiin hiika kan argate waan ta'eefidha. Qorannoon aadaa hawaasaa irratti gaggeeffamu waa'ee hawaasichaa qorachuu irra darbee hawaasicharra barachuurratti xiyyeeffata yaada jedhu of keessaa qaba. Kun immoo odeeffannoon kallattiidhaan hawaasicha keessa galuun waan funaanamuuf odeeffannoon argamu gad fageenyaan xiinxaluun waan duraan hin beeknellee ifa baasee namatti mul'isuu danda'a. Qorannoon gaggeeffamu kun duudhaa hawaasaa jalatti ramadama. Qorannoon gosa akkanaa waan jirufi jireenya dhala namaa keessa jiru (duudhaa, dandeettii, dadhabina, fedhii, jaalala, jibba...) daawwachuun, gaafachuun, yaadannoo qabachuufi waraabuun ragaalee funaannata (salamoon, 200). Haaluma kanaan, qorata -an kunis ragaalee bifa garaagaraatiin sassaabaman gadi fageenyaan xiinxalee tokkoo tokkoon adda baasee ibseera.

3.1 Madda Odeeffannoo

Qorannoo kana keessatti madda odeeffannoo ta'anii kan odeeffannoon irraa funaaname hawaasa aanaa Midaa Qanyii keessa jiraatu keessaa hojjettoota Waajira Aadaafi Turizimii, namoota ajjeesaa ta'anii fimanguddoota dhimma kana gad fageenyaan beekanidha.

3.2 Iddattoofi Tooftaa Iddatteessuu

Qorannoon kun hawaasa Aanaa Midaa Qanyiiirratti kan xiyyeeffate ta'uu daangaa qorannoo jalatti ibsamuuf yaallameera. Haata'u malee hawaasa Aanaa Midaa Qanyii hunda hirmaattota qorannoo kanaa taasisuun baay'ee ulfaataafi nuffisiisaa waan ta'uuf iddattoota qorannicha jalqabaa hanga dhumaatti tarkaanfachiisuu danda'an murteessuun barbaachisaadha. Qorataanis kanuma bu'uureffachuun Gootota (ajjeestota) shan (5) fi maanguddoota aanaa Midaa Qanyii jiraatan torba (7) fi hojjettoota Waajira aadaafi Turizimii namoota sadii (3) waliigala Dhiira (14) Dhalaa (1) namoota kudha-shan (15) mala iddatteessuu kaayyaawaafi darbaa dabarsaa fayyadamuun hirmaattota qorannoo kanaa taasisaera.

Malli iddatteessuu kaayyawaa mala qorataan hojii qorannoo isaa keessatti ka'umsa argachuuf jiraattota aanaa Midaa Qanyii keessaa irra caalaa waa'ee sirna faacha dhaabaarratti hubannoo qaban irraa ragaa barbaadu argachuuf akkasumas namoonni kun namoota akka isaanitti waa'ee sirna faacha dhaabaarratti hubannoo qaban bifa darbaa dabarsaa akka eeran haala mijeessuuf kan gargaarudha. Iddattoon qorannoo kanaa mala iddatteessuu kaayyawaa biratti mala iddatteessuu darbaa dabarsaan kan filatamaniidha. Mala iddatteessuu darbaa dabarsaan iddattoon akka filatamu sababa kan ta'e qorataan hawaasa aanaa iddatteeffame keessa jiraatu keessaa kanneen sirna faacha dhaabaarratti hubannoofi muuxannoo qaban ofii mala iddatteessuu kaayyawaa fayyadamuun bira gahe biratti odeeffannoo haaraan kan jiraatu yoo ta'e akka hinhafne mirkaneeffachuuf namoota biroorraa funaanuu waan barbaadeef namoota biroo sana namoonni mala iddatteessuu kaayyawaan filataman akka eeran haala mijeeffachuufidha.

Walumaagalatti malli iddatteessuu kaayyawaafi darbaa dabarsaa malleen iddatteessuu raawwii qorannoo kanaa keessatti hojiirra oolaniidha.

3.3 Maloota Ragaalee Ittin Funaanaman

Qorannoon akkamtaa (qulqulleeffataa) dhugaa hawaasa tokko keessa jiru bira ga'uudhaaf mala funaansa ragaalee adda addaatti gargaaramuu ni danda'a. Fakkeenyaaf, qorataan yaadannoo qabachuun, teeppiifi kaameeraa qabatee waraabuu, vidiyoon, dhaggeeffachuu, afgaaffiifi k.k.f fayyadamuu ni danda'a. Yaaduma kana Solomoon (1988)fi Goldstein (1964) akka ibsanitti Qorannoon akkanaa daawwii, afgaaffii, marii gareefi ragaalee funaannachuun qorannoo

gaggeessuun ni danda'ama. Kanuma bu'uureffachuun qorataanis funansa ragaalee jiran kanneen keessaa afgaaffii, daawwannaa' akkasumas marii garee yeroo adda addaa taasifaman dhaggeeffa chuun yaadannoo qabachuufi barreeffamoota adda addaa dhimmichaan walqabatan sakatta'uun kallattumaan hawaasa qorannichi ilaallatu keessaa kan fudhatamedha.

3.3.1 Afgaaffii

Afgaaffiin ramaddii malleen funaansa ragaa jalatti kan mul'atu ta'ee isa qorataan odeeff-kennitootan fuulaa fuulatti walquunnamuun gaaffii afaaniin dhiyeessuun odeeffannoo barbaadu argachuuf fayyadamuudha. Afgaaffii keessatti qorataan gaaffii gaaffatu haala iddattootaa galuun ibsuu akkasumas iddattoonni iddoo gaaffiin gaafataman hingalleeffitti carraa gaafatanii hubachuu qabu. Qorataanis iddoo deebiin iddattoonni kennan hinhubatamneeffitti akka irra deebi'anii hubachiisan taasisuun ragaa qulqulluu argachuu danda'a. Qorataan qorannoo kanaas qondaaltota, manguddoota umurii dheeraa qaban, hojjeetoota waajira aadaafi turizimii iddattoo qorannoo kanaa ta'an kudha shaniif (15) gaaffilee afgaaffiif mijatoo ta'an kanneen bifa banaan qopheessuun tokkoon tokkoon iddattoota qorannoo kanaaf dhuunfaa dhuunfaan dhiyeessee odeeffannoo qorannoo isaa tarkaanfachiisuu danda'u funaaneera.

3.3.2 Daawwannaa

Daawwannaan mala odeeffannoon ittiin funaannamu keessaa tokko ta'ee isa qorataan iddoo wanti/gochi ilaaluuf barbaadde jirutti qaaman argamuun ijaan ilaalaa odeeffannoo barbaachisu funaanuuf itti fayyadamuudha. Qorataan qorannoo kanaas odeeffannoo mala daawwannaan funaanuuf guyyaa 13/8/2010 ganda Dirree weenniitti argamuun kabaja qophii sirna faacha dhaabaa gooticha obbo Goobanaa Dablataa kan jedhamu irratti taasifame daawwachuun ragaa qorannoo kana tarkaanfachiisu funaanuu danda'eera.

Adeemsa daawwannaan ragaa funaanuu keessatti qorataan mataduree qaaccessa fookilooriiwwan sirna faacha dhaabaa jedhuun walqabsiisee qabxiilee daawwannaa mijatoo ta'an qopheeffachuun odeeffannoowwan jiran erga funaannatee booda ragaalee jiran qaaccessseera.

3.3.3 Marii Garee

Malleen odeeffannoon ittiin sassaabamu keessaa tokko marii garee xiyeeffannoodha. Toftaan kun namoota dhimmicha haalaan beekan afaaniin mari'achiisuun odeeffannoo bishaataa argachuuf ni fayyada jedhamee kan filatamudha. Namoonni odeeffannoo kennan kun yaada wal falmisiisaa ta'e tokko irratti dubbachuun qorataan akka yaada luuca'e tokko irra ga'uuf kan

gargaaru yoo ta'u, qorannoo kana keessattis kabaja sirna faacha dhaabaa irratti yaadolee deebii tokko argachuu qaban irratti gootota hirmaachifamaniiru. Baay'inni namoota marii garee xiyyeeffatamaa kana irratti argamanis gootota kan ta'an namoota shan (5) yemmuu ta'an mariin garee taasifames garee tokko irrattidha. Odeeffennitoonni kun mala iddatteessuu akkayyootiin kanneen filataman waliin marii garee gaggeesseera.

3.4 Mala Qaaccessa Ragaalee

Malli qorannoon gosa kanaa ittiin qaaceffamu mala ibsaati. Kana jechuun mala odeeffannooww -an af-gaaffii, daawwannaadhaan ykn marii gareetiin argaman gad fageenyaan xiinxalamaniibsa itti kennamu waan ta'eef qorataan mala kanatti gargaaramee odeeffannoowwan karaa garaa garaatiin walitti qabaman qaaccessa. Ragaaleen qorannoo kanaaf funaanamanis toftaalee garaa garaatiin mala qoqqooddiifi irra deddbi'iidhaan qaaceffamanii dhiyaataniiru. Odeeffannoon qorannoo kanaaf barbaachisu erga funaanamee boodas bakka adda addaatti qoodamuun ibsameera. Yeroo qoqqoodamus bifa tokkoon qofa osoo hin taane bifa garaa garaatiin ilaalamuun qoqqoodame. Ragaaleen af gaaffii, daawwannaafi marii gareetiin funaanaman kunniin akka wal fakkeenya isaanitiin walitti guuramanii ibsamani. Ibsi itti kennamanis haaluma namoonni odeeffannoo kennaniin sababa isaanii waliin taa'e. Ragaalee qorannicha ilaalchisanii bakka garaa garaatti qoqqoodaman kunis irra deddeebi'amanii qaaceffamanii dhiyaatan. Wantoota akka walii galaatti adeemsa sirnnichaa, fooklooriiwwan sirnnicha keessatti argaman, fayidaa sirnnichi hawaasa keessatti qabu ibsi bal'inaan itti kennameera.

3.5 Muuxannoo Dirree

Qorannon dirree kan qorataan tokko iddoo qorannichi itti adeemsifamu dhaquudhaan qorannoo kan gaggeessuudha. Adeemsi kunis kan odeeffannoon qorannoo sanaaf ta'uurraa (kallatumaan sirnnicha irratti argamuun) bira dhaquun qabatamaan raga barbaachisu sassaabuuf fayyada.

Odeeffannoowwan qorannoo kanaaf barbaachisan kan walitti qabaman adeemsa adda addaa keessa darbaniiti. Jalqaba qorataan odeeffannoo ittiin funaanuuf malawwan nagargaaru jedhee filatee gaaffilee erga qopheeffatee booda daawwannaa gaggeessuun teephiifi kaasetta odeeffannoon itti waraabamuufi yaadannoo qopheeffate. Hojiiwwan aloolaa booddee ragaawwan viidiyoo kaameeraan waraabaman dhaggeeffachuufi ilaaluun barreeffamatti jijjiiruu, ragaalee wal fakkaatan iddoo tokkotti gurmeessuu qoqqooduunfi qaaccesuudha.

Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaalee

Boqonnaa kana jalatti odeeffannoo gaaffilee bu'uuraa boqonnaa tokko keessatti ka'aniifi deebii argachuuf kaayyoo qorannichaa mirkaneessuuf ragaaleen odeef-kennitoota irraa af-gaaffii, daawwannaafi marii gareen funaanaman wal duraa duubaan mala akkamtaa gargaaramuun qaacceffamaniiru. Akkataan itti qaacceffamanis, gulantaawwan sirna faacha dhaabaa bu'uurreffa chuun yoo ta'u, odeeffannoowwan funaanaman adeemsa raawwiii sirna faacha dhaabaa dura, yeroo sirna faacha dhaabaafi sirna faacha dhaabaan boodaarratti ta'an gooreen qaacceffamaniiru. Haaluma kanaan meeshaaleen odeeffannoowwan ittiin funaanamanirratti hundaa'uun odeeffannoowwan funaanaman qoqqoodamanii duraa duuba isaanii eeggachuun akka armaan gadiitti qaacceffamaniiru.

4.1 Adeemsa Sirna Faacha Dhaabuun Duraa

Adeemsa raawwii sirna faacha dhaabuun duraa yoo jennu, adeemsa muka faachaa qopheessuu, jala bultii sirnichaf haala mijeessuu, qophiiwwan meeshaaleefi dhangaalee guyyaa sirna faacha dhaabuun dura qopheeffaman, geerarsa hoofuu dhiyeessuu tartiiba isaanii eeggachuun dhiyaataniiru. Wantoonni sirna faacha dhaabuun duraa keessatti raawwataman ilaalchisee qorataan kun mala odeeffannoon ittiin walitti qabaman keessaa mala akkayyoo fayyadamuun yeroo sirni kun raawwatamutti bakkeewwan raawwii sirnichaatni argamuun (daawwanna taasisuun) adeemsa isaa Viidiyoodhaan waraabee erga odeeffannoo walitti qabatee booda, odeeffannoowwan argaman bu'uureffachuun akka itti aanutti qaacceffamanii dhiyaataniiru.

Haaluma kanaan faachi mallattoo adamsaan bineensa ajjese sana irraa fidee dhufuta'ee, faachi kan fuudhamu immoo gogaa bineensaa, eegee bineensaa, faana isaa, qaama saalaa bineensa sanaa akka ta'e odeeffannoo af-gaaffii irraa argame ni mul'isa.

Suura (2) Fakkii faachaa kan obbo Abdiisaa Dalasaairraa argame, kan qorataan gaafa 25/7/2010 kaase.

4.1.1 Muka Faachaa Qopheessuu

Akka odeeffannoon argame mul'isutti adeemsa sirna faacha dhaabuu keessatti haalonni raawwataman akkaataan itti jalqabbamuufi ittiin xumuramu raawwii mataa isaa kan qabudha. Adeemsa kana keessatti adda durummaan kan raawwatamuu qabu dursanii muka faachaa qopheessuu dha. Akka ragaalee Obbo Shuraa Bokee irraa funaaname ibsutti muka faachaa muruun kan abbumti fedhe muru osoo hintaane qondaaltota (ajjeestota) kan ta'an erga waamamanii booda qophiin godhamuun itti geeraruun mukichakan jigsanidha. Kunis kan ta'eef namumti fedhe yoo muka kana kan jigsu ta'e Balas kan jedhamu kan yeroo ajjeesan nama gargaara jedhamee itti amanamu muka kana cabsee tajaajilaan ala gochuu danda'a jedhamee waan amanamuufi.

Mukti kunis mukuma fedheraa kan dhaabbatu osoo hin ta'iin muka gaattiraa irraa kan irri keessi isaa dhaanquu (baalloo) qabuufi yeroo dheeraa lafa keessa tura jedhamee kan amanamuu irraati. Akkaatuma kanaan mukti sirnichaaf ulaagaa guutu kun erga barbaadamee booda qondaaltota (gootota) ajjeessaa kan ta'an kanneen waamaman sun achitti walga'u. Walga'aniis akaakuu afoolaa keessaa geerarsaafi fokkorsa adda addaa taphachuutu eegala. Akka aadaafi duudhaa hawaasichi walii kennee jiruun cimina bineensota ajjeessaniifi akkaatuma angafaa quxisuu eeguunitti itti geeraruun,itti fokkoruun muka jedhame kana akkas jechuun jigsu:

Beenu nigallaa yagurree,
Beenu nigallaa yagurree,
Beenu nigallaa baabboottii,
Biyya fardaaf gaangoottii,
Biyya baddaa baddaattii,
Biyya sangaa fardaattii,
Bayya andoodee dheedduttii,
Biyyakoortee teessuttii,
Biyya daadhii dhuganii,
Biyya gaarii bulanii,
Biyya cooma waadanii,
Biyya goota faarsanii!

Biyya goota faarsanii! (*Obbo Baay'isaa Caalumaa*)

Afoolli (geerarsa) yeroo muka jiksan geeraran armaan olii kana keessaatti beenu nigalla yagurree jechuun isaa gootni sun bineensa du'e sana osoo hin ta'iin mirga (faacha) isaa sanaan jechuun gootummaa isaa sana geessee lammii isaatti agarsiisuuf itti dhimma ba'a. Afwalaloo kana keessatti beenu nigallaa Baabbootti jechuun isaas biyya irraa dhufe sanatti mirgasaa agarsiisuuf fedhii qabaachuufi fedhiin isaa sun guutamuu ittiin kan ibsatudha.

Geerarsa kana keessatti yeroo muka jiksan beenu jechuun isaanii akkuma gaafa ajjeesee gale mirga sana fidee lammiitti dabale ammas faacha isa mana ture sana amma immoo erga du'ee booda goodaatti baasee faacha sana iddoo faachi gosa isaa jirutti dabaluuuf kan adeeman waliin walqabsiisu. Akkatuma kanaan jechoota ciccimoo kanneen akka biyya koortee teessutti, biyya gaarii bulani, biyya cooma waadanii jechuun iddoo rakkinaatii gara iddoo mijataatti fiduusaa agarsiisuuf gaafa mukti jigu sanas isa rakkina keessa ture jechuun gidiraa namni ajjeese sun arge kabajaafi gootummaan ifatti baasanii mul'isuuf kan deeman ta'uu geerarsichaan agarsiisu.

Walumaagalatti, adeemsa muka jiksuu kana kessatti jechoonni iiti fayyadaman ergaa yaadannoo nama sanaaf ta'u dabarsan kan ofkeessaatti haamatan ta'ee guyyuma muka jiksuu sanatti qophiileen biroon kannee akka mukicha jalatti buna danfisuu, waan urgaa'u ykn hixaana aarsuufi mukichatti biqila dhibaafachuu kan raawwatamanidha. Kunis kan raawwatamuuf Balas kan

jedhamu yoo kun ta'uu baate yeroo mukti kun jigu mukicha cabsee hojiin ala gochuu danda'a jedhamee waan amananiifidha. Kana malees, yeroo muka sana jiksan faacha sana manaa baasuudhaan seena gootni sun yeroo lubbuun jiru hojjetee darbe kaasuun akka waan inni dhaga'ee ka'uutti fokkorsa armaan gadii jechuun itti fokkoru:

Daanyaan mukkoree

Baalabbaataan mukkoree

Gaafa daariin jallatu kan qajeelchu

Isa gaafa baalabbaanni nama miidhuu

Hamaaqeta koo hiriyoonna kee dhuftee ka'ii dubbisi

Didaa[X] (Maqaa *Goota Sanaa*)

Dura deemaa waahallee

Gaafa dubara dubbatan kan nama bareechu

hiriyoonna kee dhuftee ka'ii dubbis jechuun silliqqee qal'oo qabachuun wal jala

qaxxaamuranii magaluun itti dhaadatu. (*Obbo Abdiisaa Dalasaa*)

Fokkorsi arnaan olii kunis ija yaaxinaalee Fayidaafi Haalaa fayyadamuun yommuu xiinxalamu gootni kun yeroo lubbuun jirutti daanyaas, ta'ee baalbbaata kanneen biyya bulchanillee kan hin sodaanneefi daangaa jallatellee kan qajeelchu isa gaafa namni nama miidhu iitti himatan ta'uusaa kaasuun iitti fokkoru. Kun kan agarsiisu Agawoota garaa garaa seera isaanii dawoo godhachuun kan nama miidhan soda tokko malee itti himuu danda'uu isaa kan ittiin ibsaniifidha. Dura-deemaa waahallee jechuun isaanii immoo cimaafi kan yeroo hamaas ta'ee yeroo rakkinnaa duubatti hin deebine ta'uufi eenyuu ol kan ta'e kana dhaabuun baay'ee isaan miidhuu fookiloorii (fokkorsa) kanaan mul'isu. Haaluma kanaan mukti gaattiraa baay'ee ol dheeraafi furdaa ta'e ogeessaan rogni erga itti bahee bocamee booda qorqoorroon mataa isaa irratti bifa godootiin rukutamuun akka dhaabbatuuf qophaa'a.

Suura (3) Muktifaachaayeroo qopaa’u kan qorataan Ganda D/Weenntti argamuun Guyyaa 6/8/2010 kaase.

4.1.2 Jala Bultii Sirnichaaf Haala Mijeessuu

Qophiin kun adeemsa sirna faacha dhaabuu kessatti raawwataman keessaa muka faachaa qopheessuutti aanee kan taasifamudha. Guyyaa kana yeroo baay’ee galgala naannaa sa’aa lamaa booda qophii jal-bultii sirna kanaaf taasifamu kan itti eegalamudha. Namoonni waamamaniifi firoonni namicha faachi dhaabamuufi hiriyoonna isaa mana namicha du’ee faachi dhaabamuufiitti i walgahu. Galgaluma sana jaarsoliifi ajjeesaa waliin ta’uun maxinoo (bixxillee) sagal tolchuun salgeen sun waldhamdhamsiisuun isaa irraa hafe sana immoo saree kormaaf kennu. Bixxillee kanas saree kormaaf kan kennaniif akka sirnichaatti waan gootaa dhaltuun hin nyaattu jedhanii waan itti walii galaniif. Yeroo bixxillee kana waliif qoodanis waan waliin jedhan qabu. Kunis:

Hoo nyaata nagaa!

Mee nyaata nagaa!

Jechuun waliif qooduun wal dhamdhamsiisu.

Sanaa booda Jaalawwan isaa (ajjeestota) akkasaaifi jaarsoliin seenaa goota sanaa beekan kan qe’ee namicha sanaatti walga’an akka duudhaa hawaasichaatti angafaa quxisuu eeguuniifi akkatuma cimina bineesa ajjeesan sanaatti dura duubaan walirraa fuudhanii geeraru eegalu. Geerarsi jal-bultii sirna faacha dhaabuuf geeraramu kunis akka yeroo biroo eeboo qabachuun

waljala qaxxamuranii maggaluun kan geeraran osoo hin taane bakkuma teessuma isaanii taa'uun waliraa fuudhuun geeraru. Gaafa sana ol ka'anii geeraruun hin eeyyamamu. Sababni isaas geerarsi gaafa sanaa yaadannoo nama du'e sanaaf akka ta'uuf waan ta'eef geerarsa yeroo kaanii irraa adda dha. Haaluma kanaan geerarsa akkana jechuun eegala:

Maan mukeessa boora koo
Obboleessa jooraa koo,
Maan mukeessa gurree koo,
Itti aanaa surree koo,
Isheen miciree lixee,
Isheen gidiree fidee,
Isheen gidiree fidee! Jedha (Obbo *Gamsiisaa baqqalaa*)

Geeraraan kun boora koon (gafarsa ajjeeseen) maaliifan dhaadachuu dhiisee callisee taa'aa? Jedhee erga of gaafatee booda, maalummaa isaafi akkaataa itti argate (fidee gale) ibsate. Kanas akkuma dhiirri surree (fidoo) hidhate malee qullaa hin deemne (yoom iyyuu kana gochuu hin dhiifne (hin daganne) tti fakkeessee dhiyeesse. Itti aanaa surreekoo jechuunsaa mirgasaa sana akkuma qaama isaatti iddoo guddaa kan kunnuuf ta'uu agarsiisa. Haala itti dhaqee fide immoo “isheen miciree lixee isheen gidiree fidee!” jechuun ibse. Dhayinoolee walaloo kan keessatti “isheen miciree lixe” jechuun micireen mukeen xixxiqqoo keessa riphaniidhokatanii balaa jalaa ooluuf kan namaaf hin mijanne kan “kana wayyaa? Baakka sana wayyaa?” utuu jedhanii kan itti dhama'anii dha. Waan hin mijanneef rakkistuu dha. Akkuma micirreen nama rakkistu sana lafa ajeesuuf deeme sanattis rakkina hamaa keessa turuusaa geerarsa kanaan mul'isuun goota sanas ittiin yaadatu. Kanaaf, geeraraan kunis kan rakkina itti argee fide ta'uu isaa ibsate. “Isheen gidiree fide” jechuun isaa ammo kan taphatti dhufe miti gidiraa/rakkina hedduu itti argeen fide jechuu isaati. Booree koo kan an haala kanaan fidadhe faarsuu dhiisee maafan callisee (mukaa'ee) taa'a, nan faarsa; nan baannadha; jechuu isaati.

4.1.3 Dhangaaleefi Meeshaalee Ittiin Qophaa'an Mijeessuu

Adeemsa sirna faacha dhaabuu walqabatee qophiiwwan sirna kana dura raawwataman keessatti gosootni nyaataafi dhugaatii sirna kana dura qopheeffaman ni jiru. Kana malees meeshaaleen

wantootni kunniin ittiin hojjetaman dursa itti yaaduun akka dhiyaatan taasifamu. Dabalataanis qondaaltotni (hiriyoonna) ajjeessaa sana keessaa namoonni shaniifi jaalalleewwan ajjeessaa sanaafi firoonni isaa bakka jiranitti qondaaltotaaf kormi ganama barii irratti ni qalama. Gumaa foonii korma kanaas hunduma isaaniitiif erga kennamee booda goototni shanan sun foonicha jaji'achuun waaddatu. Kun kan ta'uuf immoo gota ta'uuf dabareen kan eenyuu akka ta'e beeskisuufi. Itti aansuun handaanqoon gurraattii erga qalanii booda ibiddatti naquun ciincessu. Sababni isaas Balas kan jedhamu humna addaa kan qabu bineensa sana irra jira jedhanii waan amananiif soorradhuu nudhiisi, nubiraa deebi'i akka jechuuti. Itti aansuun adeemsa marqaa marquutu raawwata. Kana keessattis gootonni shaman sun marxoo marxifachuun shanan isaaniyyuu daakuu marqaaf qophaa'e ala shan itti aggamuun harka isaanii lama lama xuwwee marqaan itti marqamuuf qophaa'e sanatti gadi naqu. Sirna marqaa marquu sana keessattis Shanan isaanii carraa marqaa sochoosuu wal qixa qabu. Jechuunis dabareedhaan shanan isaniyyuu ni sochoosu. Shanachi kunis, marsaa Gadaa tokkoo kan ibsudha. Kana jechuun, sirna faacha dhaabuun dura keessatti marqaan dhiirota Shaniin marqamu kun akkuma marsaan Gadaa Shaniin naanna'u duutis yeroo isheetti naannooftee dhufuun humna goota jilbeeffachiisuu qabaachuun isaafi nama kam iyyuu bira gahu akka danda'u amanu.

Qondaaltonni shanan sun marqicha erga hojjetanii raawwatanii booda dubartootatti dabarsu. Dubartootni immoo gama isaaniitiin harkaa fuudhuun marqicha dhadhaatti cuuphuun afaan afaan qondaaltotaa sanatti harka lamaaniin afaan kaa'u. harka lamaaniin afaan kaa'uun isaaniis kabaja ajjeesaa sanaaf kannuu mul'sa. Itti fufees, dhadhaa qondaaltota sana adda adda isaanii dibu. Achiis qondaalttonni kun akkas jedhanii geeraru:

Ashkuttii laman nyaadhee,
 Ashkuttii laman nyaadhee,
 Tokko gaafan dhaladhee,
 Tokko gaafan qaladhe,
 Isa gaafan daladhee,
 Gayyoota koofan dhiisee,
 Isa gaafan qaladhee,
 Ittiin mataa koon jiisee!
 jechuun geerara. (*Shanee sirna sana irratti argaman*)

Geerarsi armaan olii kun ija yaaxina tajaajilaatiin yoo ilaalamu, geeraraan kun ajjeesuu isaan kan gammade ta'uu isaa fi gammachuu isaa kana ibsachuufis akkaataa duudhaa oromoon “ashkutii” (marqaa) kan qopheesse jamaa isa bira jiru nyaachise ta'uu isaa kan keessatti ibsate. Ashkutiin akkaataa Oromoo keessatti beekamuun kan gaafa dubartii deesse (marqaa akka dubartiin deessee hoofkalteen) qophaa'u geeraraan kunis dhangaan kun maqaa isaatiin /gammachuu isaaf jecha yeroo lama (tokko gaafa dhalate, tokko ammo guyyaa ajjeese) kan qopha'e ta'uu isaa fi isa gaafa dhalatee gayyoota (dubartoota abbootii isaaf) akka dhiise kan gaafa ajjeese kan itti qabbanaa'e ta'uu isaa kan ittiin ibsate.

4.1.4 Geerarsa Hoofuu Dhiyeessuu

Afoolawwan sirna faacha dhaabuu duraa keessatti raawwataman keessaa tokko geerarsa jalqabbii (hoofuu baasuu) jedhama. Namoonni abbaa mirgaa ta'an akkaataa tartiibni isaa (duudhaan geeraramu /eeyyamamuun) kan dura hoofuu baasu (eegalu) walaloo armaan gadii fayyadamuun jalqaba.

Yaa ijoollee biyya keenyaa,
Maaliif caljennee teenyaa,
Akka qabee qammanee,
Akka gowwaa dallanee,
Akka harooressa cabee,
Akka nama harka dhabe!
Akka nama harka dhabee!
Takkan lama deebisaa,
Akka farda leejjisaa,
Kuti kutiin handaaqqoo,
Lafa garbuutti yaate,
Kuti kutiin garaakoo,
Na daddarbuutti kaate!
Na daddarbuutti kaate!
Weenniin lagarra raree,
Eegeen bissii fakkaataa,
Dura geeraran malee
Booddeen machii fakkaataa

Booddeen machii fakkaataa (*Obbo Shuree Fayyeeraa*)

Walaloon armaan olii kun ija yaaxina fakkoommiitiin kan qaaceffame yoo ta’u, kunis mallattoofi dhimma tokko walitti hidhuun kaa’ama. Haaluma kanaan qabee, gowwaa, harooressa, harka dhabee kanneen jedhaman akka amala isaanii ta’e qammanuu qabee dallanuu immoo amala gowwaatiin, harooressa immoo dafee cabuun wal qabsiisuun kan kaa’amedha. Kanaafuu yaaxina fakkoomii irratti kan hundaa’anii qaaceffamaniidha. Haaluma kanaan Fakkeenya walaloo seensa geerarsa armaan olii yoo xinxalamu geeraraan jamaan faarsee geerarsatti akka faaruu eegge dhabuu isaarraan kan ka’e (waan jamaan faaruu geerarsa duraa jedhuu tureef) akkanatti geerare dhayinoo walaloo jalqabaatiin “yaa joollee biyya keenyaa” jechuun isaa “yaa jamaa/yaa namoota as jirtanii!) jedhee isaan waamuu isaa ykn akka waa isaanitti himuu ka’ee agarsiisa dhayinoo 2ffaa fi 3ffaa yaaduma tokko ibsu yaada dhayinoo lammaffaa waan akka xiyyeeffatamu barbaaddudha dhayinoo sadaffaan irra deebi’ee ibse ergaan isaas maalifan callisee taa’aa ! Jechuusaati malee waluma faana maaliif callisnee jechuusaa miti kan jechuun isin na (goota) faarsuu callistaniif an geerarsa hin dhiisu jechuusaa dhayinoolee itti aanan keessatti ibsate.

Kunis: Akka qabee qammanee yoo jedhu akka aadaatti qabee qammane (uke) jibbisiisaadha ykn fooliin tolu kanaaf namni hin leellisuu. Kana jechuun iddoo namani hin dhaqne kaa’ama. Akkuma kana gootni kunis iddoo hiriyyoonni isaa jiranitti geeraree gootummaa isaa yoo hin ibsanne akkuma qabee sanaatti fakkeeffama waan ta’eef akkana jedhee hoofuu baasuun geerarsa eegalee warra kaanis onnachiisuun geerarsatti galcha.

“Akka gowwaa dallanee” yoo jedhummo, gowwaan dallannaan waan keessa hindeebineef namni sossobuu isaa hin dhama’u. Haaluma kanaan gowwaan yoo dallane namatti dubbachuu akka hin dandeenye namni geerarsa hin geerarres akkuma isaati jechuun nama kakaasu. Hawaasa keessatti gowwumaan akkuma fudhatama hin qabne eenyullee waan amanuuf namoonni achi jiran sun geerarsaan gootummaa isaanii akka ibsatanii achumaan gootni du’e sunillee akka yaadatamu taasisuuf hoofuu baasuu kana keessatti jecha kanatti dhimma ba’u jechuudha.

“Akka Harooressa cabee” jechuun harooressi muka uleef/siiqqeef/ oolu jaalatamaadha; yoo cabee garuu, namni achi gata malee akka isa yeroo inni tajaajilarra jiruutti hin mararfatu, haaluma kanaan hoofuu baasuu kana keessatti geeraraan kunis ajjeesnee osoo mirgaan geeraru dandeenyuu isa du’es seenaasaa himuu osoo dandeenyuu maaliif akka ulee cabee gatii hin qabeetti teenya jechuun qondaalttonni sun akka geeraran taasisa jechuudha.

“Akka nama harkaa dhabee” jechuunsaa ammoo nama harkaa dhabe ykn deegaa namni kabaja hin laatuufi; geerarsallee akka nama kaaniitti geeraree seenaasaa ibsachuu hin danda’u. Gama biraatiin immoo akka nama harkaa dhabee jechuun isaanii osoo ajjeesnee abbaa faachhaa taanee jirruu maaliif akka nama ajjeesse marga hin qabneetti callisnee teenya, kanaaf geerarree gootummaa nama du’e sanaas haa ibsinu jechuusaaniiti.

Geerarsa kana keessatti dhayinoo^{8ffaa} fi ^{9ffaa} jalatti ammoo geeraraan fedhii isaatiin geerarsa eegaluu isaa kan ittiin ibsatedha. Geeraraan kun dhayinoolee dhuka tokkoon Takkaan lama deebisaa, Akka farda leejjisaa, jedhuun geerare. Geerarsi hoofuu baasu kunis yommuu xiinxalamu “Takkaan lama deebisaa, akka farda leejjisaa” yoo jedhu, yaada isaa kaachisuu gochaa ilmoo fardaa yeroo leenjisanii walfakkeessee dhiyeesse. Kana jechuun ilmoo fardaa/darmiin/ jalqaba yoo itti ol bahan garuma argitetti kaati. Ittiin kaatanii deeman immoo altakkaatti dadhabdi. Kanaaf oliifi gadi kaachisuu ishee kana badaa irra hin turani. Geeraraan kunis seensa isaatiin hamma tokkon isiniif jedha (karaan isaanii baasa/eegala/malee irra akka hin turre jalqabarratti ibse. Ittii aansuun ammoo yaada /qalbii/isaafi handaaqolii lafa garbuu facaasaanitti yaatee hatee- hatee waan nyaattu baafattuun wal fakkeessee dhiyeesse. Handaaqoliin lafa qotame keessa waa haatu itti tola; kanaaf nafa- nafa haati; geeraraan kunis geeraruuf of jaalatee jira jechuudha. Weennin yemmuu mukarra raree jiru, waan baay’ate wal biraa taa’ee argamuuf eegeen isaa walduukaa rarra’uun naannoo sana miidhagina kennaa akkuma kana geeraraanis yoo dura geerare waan miira sirriin (otoo hin machaa’iin) geeraruuf jamaa dhaggeeffatutti akka tolu, boodarra yoo erga dhugee booda geeraru nama dhugaatiin sissi’eesse malee kan yaanni/miirri gootummaaisaa) isa kakaase miti jedhamuun tuffatamuu/kan jamaatti hin tolle/f duraan geerara jechuun ibsate.

Suura (4) Shaneen yeroo taa'ee geeraru Ganda D/Weennii irratti argamuun kan qorataan gaafa 13/08/2010 kaase.

4.2 Adeemsa Yeroo Sirna Faacha Dhaabaa

Gulantaan sirna faacha dhaabaa kun yeroo murteessaa, yeroo boo'ichaa, yeroo inni raawwii raawwataa ture walaloon dabaalamee yeroo himamuuf /fokkoramuuf waan ta'eef hirmaannaan jirus gulantaawwan sirna faacha dhaabuu duraa fi boodarraa cimaadha. Waan kana ta'eef ragaleen adeemsa sirna faacha dhaabuu irratti guyyaa sirna sanaa akka addaatti adeemsifamu daa wwachuun argaman akkaataa af walaloon sirna kana waliin dabaalamee sirna sanamiidhaksutti adeemsichi wantoota armaan olitti eeraman xiyyeeffannoo kennuun kan raawwatu ta'a.

4.2.1 Sirna Boo'ichaa

Adeemsa kana keessatti firoonni, hiriyoonni, jaalawwan goota sanaa akkuma faachi ajjeesaa sanaa manaa gadi baheen yaadannoo goota sanaaf wal gahuun boo'icha egalu.

Ekeraan galchii hin qabduu

Boolli qadaada hin qabduu

Diiganii wal hin ilaalanii

Yaa [X](maqaa goota sanaa)

Birbirsa bultii

Harbuu karaarra

Nagaa nagaa!

Dagaa daarii

Nagaan taa'ii!

Jechuun jaalala goota sana irraa qaban ibsatu. Ekeraan galchii hin qabdu yoo jedhu namni tokko erga du'ee booda deebi'ee akka wal hin agarre ibsachuuf yoo ta'u boolli qadaada hin qabduu, diigani wal hin ilaalanii kan jedhu immoo lammataa deebi'anii akka wal arguun hin danda'amne ta'uu isaa kan itti ibsatani dha. "Birbirsaa bultii harbuu karaarraa" yoo jedhu rakkataan kam iyyuu itti goree rakkoo isaa kan itti himatuufi itti goree kan bulu ta'uu isaa kan itti ibsatedha. "Dhagaa daarii nagaan taa'ii yoo jedhu immoo" tasuma wal arguun akka hin danda'amneefi ekeraan goota sanaa akka jannatu hawwii qabuuf kan itti ibsate dha.

Walumaa galatti bara jireenya isaa keessa hojii inni hojjechaa tureefi jalatamummaa inni jiruuf jireeyna hawaasummaa keessatti qabu senessuun yaadannoo guyyaa sirni faacha dhaabuu itti raawwatu sana irratti argamuudhaan sirna sana miidhagina gofachiisu.

Suura (5) Yeroo ilmi hangafaa faachaafi eeboo abbaa isaa baatee boo'u kan qorataan Ganda D/Weenniitti argamuun gaafa 13/08/2010 kaase.

4.2.2 Himamsa (Haala fokkorsaa)

Namni himamsa (fokkorsa) kana irratti jamaaf dhiyeessuuf dhiyaatu nama muuxannoo qabuu fi qondaalicha sirriitti beekuu ta'uu qaba. Himamsaaf (fokkorsaaf) yeroo qophaa'u meeshaalee

adda addaa gootummaa geeraraa fi himamsaa ibsan qabachuun, dibachuun (meeshaalee raawwii qabatamaa himamsaan deeggaramuun) argamee qondaala sanaaf jamaa keessatti seenaa isaa hima. Fakkeenyaaf namni gafarsa ajjeese (goonni) tokko yeroo hiriya yaadannoo namaa waliin ajjeese sanaaf himu mataa isaa dhadhaa dibatee, filatee, gurra bitaatti lootii kaawwatee harka mirgaatti sillqqee qabatee dhiyaata. Akkas jechuunis eegala:

K/H.eessaan dhaqxu [X],
K/J/QDhuguma,
K/H. Isa gaafa baalabbaanni nama miidhu,
H/J/Q. Dhuguma,
K/H. Isa gaafa maajii,
K/J/Q. dhuguma,
K/H.isa gaafa Baqqoo,
K/J/Q. Dhuguma,
K/H. Isa gaafa rakkoo,
K/J/Q. Dhuguma,
H/H. Isa daarii qajeelchu,
K/J/Q. Dhuguma,
K/H. Isa yaa'ii bareechu,
K/J/Q. Dhuguma,
K/H. Gooftaa booka unachiisu,
K/J/Q, Dhuguma,
K/H. Gooftaa cooma murachiisu

Afoola armaan olii keessatti yeroo faacha dhaabuuf socho'an kan seenaa isaa kan itti himamudha. Fokkorsi kunis hanga manaa baasanii bakka faacha dhaabaa geessaniitti kan fokkoramu yoo ta'u, yaadannoo goota sanaa faacha baachuun bakka kam akka geessan, nama gaafa rakkoo yeroo abbaan lafaa nama miidhaa ture kan nama gargaaru kunis naannoo akka maajii, Baqqoofaa, fagaatee soda tokko malee akka ajjeesaa ture yaadachuu, yeroo namni daangaa irratti wal lolu, yeroo waltajjii, akkasumas nyaataaf dhugaatii namaaf kennu jechuun seenaa inni yeroo lubbuun jiru kaasuun bifa fokkorsaan himu. Kun immoo haala inni keessa dabarseefi yoomessa isaa faana wal qabsiisuun kan dhiyaatudha. Kunis yaaxina haalaawaan kan

walqabatudha. Yaaxina kanaan deeggaramee kan qaaceffamedha. Haaluma kanaan eessaan dhaqxu jedhanii wal jala qaxxaamuruun lama lamaaniin wantoota goonni sun bara jireenya isaa keessa raawwataa tureefi cimina isaa jamaa guyyaa kabaja sirna faacha dhaabuuf ba'e sanatti himu.

Walumaa galatti fokkorsa armaan olii irraa wanti hubatamu raawwii goonni sun hojjechaa ture kan ibsuufi hawaasicha keessatti hammam jaalatamumma akka qabu mirkaneessuu akka ta'e hubachiisa.

4.2.3 Sirna Eebbaa Gaggeessuu

Eebbi gulantaawwn sirnaa sadeen (sirna dura, yeroo sirnaafi sirna booda) keessatti kan dhiyaatu dha. Jaarsi (hayyuun) ebbisee diroo qajeelcha ykn ebbisee badhaasa jedhamee amanama. Sirna eebbaa kana keessatti hayyuun coqorsa qaqbatee diroo (dhaloonni) akka itti fufu eebbisa. Iddoon itti eebbifamu qe'ee gootichaattiifi yeroo faacha dhaabuuf jedhan ta'uu ni danda'a. Kanaaf, sirna eebbaa kana bifa lamman eebbifatu, Innis kan Gootaa (Jagnaa) fi karraati.

A. Eebba Gootaa (jagna)

Coqorsa ta'ii lafaqabadhu
Huurrii ta'ii waaqa qabadhu
Handoodee kormaa ta'i
Gannaa bona lalisaa
Doobbii ta'i diina gubi
Dhugaa beeki; dhugaan si haa beeku
Saba beeki sabni si haa beeku
Addaafi addunnaa siihaa kennu
Kan rooba keessa jibban siin hin ga'iin
Kan caama keessa jibban siin hin gahiin
Addaaf addunyaa argadhu
Kan taa'ee sitti malu dhagaa haa ta'u
Kan deemaa sitti malu buubbee haa ta'u
Huraa badhaadhaa diinarra aanaa
Mirga sinaa dhaabu (*Obbo Deebisaa Caalchisaa*)

Walaloo armaan olii keesstti wantoonni waliin fakkeeffanii dhiyaatanidha. Kunis coqorsi kan lafa keessa loo'uufi kan lafa qabatu ta'uu, amala kanaanis fakkeessuun eebbisuu, hurriin immoo gara rabbiitti dhiyaachuu isaarraa kan ka'e, walitti siqsuu, handoodeen immoo gannaafi bona kan jiraatu irraa kan ka'e amala sanallee kennuufin akka lalisu eebbisu. Doobbiin immoo amala gubuun diina isaa kan balleessu tau'uurraa kan ka'e amala sanallee akka argatu taasisa. Knaafuu walaloon kun yaaxina fakkoommiitiin kan qaacceffamedha. Haaluma kanaan dhaloonni (labanni) eebbifama. Eebbi armaan olii kun gad fageenyaan yoo xiinxalame, coqorsi hmma fedhe caamsaan hammaatllee sirriitti hiddi isaa lafa qabateera waan ta'eef sanyiin isaa hin badu. Gaafa roobni robe deddeebi'ee lalisa. Gaafa eebbisaniis dhaloonni icciitii kana akka beeku, beekeemmoo akka rakkoo adda addaaf harka hinkennine hubachiisu. Hurrii ta'aa waaqa qabadhaanimmoo waan hamaa hin hojjetinaa, waaqayyoon abdadhaa jechuufi. Handoodeen hamma fedhe hammaatuuiyyuu tasa hin gogu. Keessumaa caamsaan yoo biqiloonni biraa sababa caamsaaf goggogan handoodeen immoo nii daraara, firii godhata. Kan kana godhatus handoodee hunda osoo hin taane isa kormaati. Handoodeen kormaa bishaan qaama isaa keessatti waan kuufatuuf yeroo bonaa lalisa. Kana saayinsiin uumamaas ni mirkaneessa. Gaafa eebbisaniis, icciitii kana hubachuun namni rakkoof harka akka hin laanne, akkasumas waan jireenyaaf barbaachisu akkuma handoodee kanaa akka yeroo rakkinaaf kaawwatu hubachiisu. Kanaaf, hurrriin ammo waan waaqni kenne akka simatan dhalootaaf hawwudha. Akkasumas, tajaajila hawaasaa keessatti jaalatamaafi kabajamaa ta'i jechuudha. Kana malees addaafi addunyaa siifaa kennuun milkaa'i qabeenya (duunyaa) argadhu jechuudha. Dabalataanis, hawwiinageenyaaf qaban karaa kamiinuu kan argaaf dhageetti hin tole akka hin mudanneef sirna eebbaa keessatti hawwii qaban ibsatu. Hawwii qofaas osoo hin taane waan jedhanii eebbisan ni argatama jedhamee amanama.

B. Eebba Karraa

Guyyaa gaafa sirna faacha dhaabaa ebba raawwatamu kan biroon eebba karaa manguddootaa (qondaaltotaa)n eebbifamudha. Innis akkaataa armaan gadiitiin eebbisu:

Kan nagaan nubulche,
nagaan nu haa oolchu!
Kormi cirri haa ta'u !

Rimaan happee haa ta'u !
Barbadaan suga haa ta'u!
Dheedee haa barbadeessu!
Dhugee haa booressu!
Gaadiifi okoleen haa marmaaru!
Sa'aafi jabbii walitti haa urgeessu!
Nabsii haa maaru!
Ekeraan haa jannatu!
Kan hafe haa barakatu!

Asiin gadee kennitani,asiin olee isiniif haa kennu! (*ObboShoonee Bantii*)

Jechuun hormaanni loonii akka qajeeluufi ekeraan akka jannatu eebbisu. Jechoonni fayyadamanii ittiin eebbisan kormi cirri haa ta'uun akka cirriin saawwanirra qubattuuti haagaansu ykn haa qabattu jechuudha. Rimaan happee haa ta'u saani dabarfattuu hinta'iin akka happeetti rimaa haa qabattuudha. Barbadaan suga haata'u booruun gabbina haata'uunimmoo yoo margi hinjiru ta'eiyuu yookaan yeroo hongee saawwan haaquufani, haa suga'ani jechuusaaniiti. Gaadiifi okoleen haa marmaaru jechuunimmoo, dubartiinyeroo hunda waan elmitu hindhabiin jedhanii eebbisu. Kana waan ta'eef, meeshaan aadaa kun hawaasa Oromoo naannoo sanaa biratti tajaajila guddaa kan qabudha jechuun dubbatu namoonni odeeffannoo kennan. Afoola kana keessatti ekeraan haa jannatu yoo jedhu akkuma ajjeesaansun yeroo lubbuun jiru kabajaafi jaalala qabaniif erga du'ees kabajaafi jaalala qabaachuu agarsiisuun hawwii qabaniif ibsu. Kan hafe haa barakatu jechuun isaaniimmoo sanyiin goota sanaa umuriin jiraatee akkuma abbaa isaa sana gootummaa isaa akka agarsiisuuf hawwii qaban mul'isuu isaaniiti. Asiin gadi kennitanii asiin olee isiniif haakennu kan jedhus yeroo sinichaa dhibaayyuun dachetti dhibaafatameefi ddaddarbaan taasisame sanaan wal qabsiisuun dacheen oomisha gaarii akka warra goota sanaaf kennitu waaqa kadhachuufii isaaniiti.

Suura (6) Jaarsi biyyaa yeroo eebbisu kan qorataan Ganda D/Weenniitti argamuun gaafa 13/08/2010 kaase.

4.2.4 Faacha Dhaabuu

Kutaankun adeemsa raawwii sirna faacha dhaabuu guyyaa keessatti raawwataman keessaa isa tokko dha. Guyyaa kan yeroo baay'ee waaree dura naannoo sa'a 5:00 – 7:00 tti qophiin sirna faacha dhaabuu dhaquuf yeroo itti namoonni, firoonni, jaarsoliinajjeestonni (gootonni) kallattii garaa garaatiin qe'ee namicha faacha dhaabbatuuf (gooticha) itti wal gahanidha. Jalqaba ilma yoo qabaate ilma angafaa faacha baachisuun kanneen biroo immoo waan inni yeroo gootummaa isaa itti fayyadamaa ture kanneen akka gaachanaa, bakara (eeboo) sinnaara, qawweefi kkf baachuun firoonniifi maatiin isaa faacha dhaabuuf yeroo qopha'anidha.

4.2.5 Iilcha Dubartootaa

Adeemsa yeroo faacha dhaabuu keessatti raawwataman keessaa isa tokko dha. Adeemsa kana keessatti yeroo mukti faachaa kun dhaabachuuf jedhu dubartoonni walgahanii ililchu. Sababiin isaas balas kan jedhamu dur yeroo bineensa ajjeesuuf deeman nama gargaara jedhamee amanamu yoo yeroo sana ajjeesaa sana mufateera ta'e namoota harkaa muka faachaa sana kuffisee caccabsuu danda'a jedhamee amanama. Erga ilichanii booda warri dhiiraa muka faachaa sanatti funyoo kallattii arfaniin baalloo muka faachaa sanatti hidhu. Muka baalloo qabu hundi isaanii erga qopheeffatanii booda jala kaa'uun ol dhiibu. Funyoo kallattii hundumaan itti

hidhame sana harkisu. Nama tokko irraa fageessanii erga dhaabanii booda namni sun mukichi akka sirriitti dhaabatuuf ol qabi,gad qabi achi qabi as qabi kan jedhu nama kallattii mukichi sarara sirriin akka dhaabatu nama eegu irraa butanii dhaabu. Humna isaanii wal qixxeeffachuun hoophlaas, hoorsaa jechuun humna isaanii haareffachuun wal jajjabeessu. Akkasitti mukti faachaa kun seera qabeessaan akka dhaabatu taasisu.

Walumaa galatti yaada armaan olii irraa wanti hubatamu jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti walitti dhufeenya cimaa akka qabaataniiifi hariiroo gidduu isaanii akka cimsuuf gahee gudda qaba. Dabalataanis toftaa itti gamtaan wanta baay'ee guddaafi dheeraa ta'e tokko akkamitti akka ol kaasan qaroomina ammaatiif ka'umsa akka ta'e nuu hubachiisa.

**Suura (7) Yeroo faachi karaa irratti ba'ee dhaabamuuf jedhu kan qorataan guyyaa
13/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase**

4.3 AdeemsaSirna Faacha Dhaabuu Booda Raawwataman

Adeemsa sirna faacha dhaabuu booda raawwataman yeroo jennu gosa nyaataaf dhugaatii sirna kana irratti dhiyaatan, gosoota afoolaa sirna kana irratti dhiyaatan, haala tartiiba geerarsaa sirna kana irratti dhiyaataniifi akkaataa faaruu gootaa kan of keessatti qabatudha.

4.3.1 Gosoota Nyaataaf Dhugaatii Dhiyaatu

Sirni tokko yeroo gaggeeffamu sirna kana irratti aadaa nyaataafi dhugaatii beekamaa ta'e hedduu qaba. Kabaja sirna faacha dhaabuu irrattis gosootni nyaataaf dhugaatiidhiyaatanis jiru.

Guyyaa kanas sirni faacha dhaabuu xumuramee namoonni erga mana qondaaltichaatti deebi'anii booda nyaata garaagaraafi dhugaatiin garaagaraa kanneen akka farsoo ,araqee,dhugaatii lallaafaa fi kkf ni dhiyaata.gosoonni nyaataa sirna kana irratti dhiyaatanis buddeena,daabboofi kkf kan dhiyaatu ta'a.

Suura (8) Yeroo faacha dhaabanii galanii affeerraa maatiin gootichaa qpheessan irraa yeroo hirmaatan kan qorataan gaafa 13/08/2010 kaase.

4.3.2 Afoolawwan Garaa garaa Dhiyeessuu

Gosoota afoolaa sirna faacha dhaabuun booda dhiyaatan yoo jedhu geerarsa sirna kana irratti dhiyaatu, haala tartiiba geerarsaa sirna kana irratti dhiyaatuufi akkaataa itti goota soosisan kan of jalatti haammatudha.

4.3.2.1 Geerarsa

Afoolawwan sirna kana irratti dhiyaatan keessaa tokko geerarsa. Geerarsi faaruu aadaa Oromoo keessaa isa tokko ta'ee dhimmoota garaagaraa ibsuuf kan tajaajilu dha. Geerarsi dhimmoota akka roorroo, gootummaa,dhaadhannaafi kkf ibsachuuf kan hawaasni Oromoo itti fayyadamu dha. Akka Obbo Abdiisaa Dalasaa ibsanitti geerarsi sirna kana irratti dhiyaatu akka hawaasichi walii kennee qabuun namoota geeraran gidduutti taasifamu sadarkaalee namoota abbaa mirgaa ta'anii fi warra mirga hin qabne irratti hundaa'a.

Tartiibni namoonni geerarsa sirna kana irratti dhiyeessan waan lama irratti hundaa’a. Inni tokkoffaan sadarkaa cimina bineensotaa namni ajjeesseefi hawaasichi kennee qabu irratti hundaa’a. Inni lammaffaan immoo sadarkaa(umrii) namoota ajjeessaa ta’an irratti hundaa’a. sadarkaa cimina bineensota ajjeesaniif kennamee jiru, tartiiba namoonni ittiin geerarsa dhiyeessan murteessaa dha. Namni bineensa hunda caala cimaadha jedhamee hawaasichaan amanamu (kan yeeyyii ajjeesse) hunda dura geerara. Itti aanee geeraru kan danda’us nama leenca ajjeesse, achii booda nama gafarsa ajjeessetu geerara, achi irraa immoo nama arba ajjeessetu, achiis nama saatawwaa ajjeessetu geerara, sana boodas manguddoo(gorgodduutu) geerara. Tartiiba kana gidduudhaa kan ilaallatu sirna kana irratti yoo hin hirmaanne ta’e akkuma dabaree isaaniitti aanee dabareen ilaallatuun geerara.

Gama biraatiin namoonni gosa bineensaa tokko ajjeessan garuu tartiiba sadarkaa umriin (hangafa irraa eegaluun) dabaree waliif kennuun geerarsa sirna kana booda irratti dhiyaatuun geeraru. Haaluma armaan olii irraa kan hubatamu warri ajjeessanii mirga qaban sadarkaa cimina bineensotaa fi umrii irratti hundaa’uun dabareen geerarsa wal harkaa fuudhanii geeraru.

4.3.2.1.1 Tartiiba Ittiin Geerarsi Dhiyaatu

Akka odeeffannoon(ragaan) daawwannaa fi marii garee xiyyeeffannoo irraa argame ibsuutiin geeraraan uummata biratti dhiyaatee geeraru gocha(raawwii) yeroo darbee, yeroo ammaa fi egeree kan nama kaanii(kan mataa isaa) akkasumas, kan lammii isaa ibsu dhiyeessa. Qabiyyee isaatiinis waan ta’e, waan ta’aa jiru ykn waan ta’uuf jiru, akkasumas cimina, rakkin, aarii, gamma chuu, fedhii, jaalala, jibbinsa, mormii fi kkf qabu(ture/jiru) ittiin ifa baasee hima/seenessa.

Uummanni dhageeffataa jirus akka waan inni seenessuu jalqabe itti fufee seenessuuf “Ishoo-oo-oo!” jedhee sagalee walaan jalaa qaba. Itti sissi’eessuuf/jajjabeessuuf, jala cookuun/jala jigsuun boqochiisee ykn aara galfachiisee yaada kuufatee akka itti deebi’ee geeraru godha. Ergaa inni geeraruun/seenessuun sagaleen ykn waa himuu isaa birattis dandeettii inni sochii qaamaan/sirbaan qabuu fi dandeettii inni yaadaa isaa meeshaaleetti gargaaramuun deeggaree dhiyeessuun qabu daawwachuuf immoo sirboota goota faarsu dhageessisuun ittin dhiichisiisu ykn sirbisiisu. Akka odeeffannoo daawwannaan, akkasumas marii garee xiyyeeffannoo irraa argame ifa godhutti, geeraraan waa’eesaa geerarsaan booree bahaa jiru irratti akeeka dhiyeessa. Kun immoo sadarkaa namoonni gita hawaasummaan (social status) hawaasa keessatti qaban

irratti hundaa’a, Tartiibni ittiin geeraranis isaan murtaa’a. Bineensonni kanneen akka yeeyyii, Arbaa fi Saattawwaan bal’inaan waan hin argamnee fi namoonni bineensota kana ajjeessanii ittiin geeraran baay’inaan hin mul’atani. Haa ta’u malee namoonni Leencaa fi Gafarsa ajjeessan akkaataa hawaasichi duudhaa waliif kenneen tartiibaan geeraru.

4.3.2.1.2 Geerarsa Nama Leenca Ajjeessee

Fakkeenya : 1

a. Loon keessan dachaafadhaa,

Leenca koon bobbaafadhaa,

Leenca anffaarroon daggalaa

Nat-ajjeessee maggalaa!

Kolol- kololii booraa,

Abbaa jabboota booraa

Nat-ajjeessee ittiin kooraa,

Abbaa joffee daggalaa

Nat- ajjeessee maggalaa!

Nat-ajjeessee maggalaa!

b. Dubarri godoon bultuu,

Kan haadha moote malee,

Ijoolleen booran simattuu,

Nan gaalamoote malee!

Ya harmee koo danbalaatu,

Ya harmee koo danbalaatuu,

Ya harmee mucaa maraatuu,

Qal’oon kee dhibeen naatuu,

Mucaan kee gaalamoottee,

Kan leenca harkaan haboottee!

Kan leenca harkaan haboottee!

c. Leenca daggala keessaa,

Ibidda saafaa keessaa,

Yooman dhaqee seesuusaa,
Dha'een buse ceekuu isaa,
Daggalarra qaariseen,
Qarriffaan facaasissee!
Qarriffaan facaasissee!

d. Isoobboo koo yadaalee,
An sanyii keen wallaalee,
Gammoojjiin taa'iin jedheen,
Baddaattol si baase kaa,
Lafan adeemiin jedheen,
Mataattol si baase kaa!
Mataattol si baase kaa!(*ObboShuree Fayyeeraa*)

Akkeenya armaan olii kana keessatti geeraraan leenca ajjeese geerare dhimmoota adda addaa kaaseet argama. Haalli kun ammoo Aangii walaloo garaagaraan ibsamee argama. Geeraraan kun Aangi walaloo “a” tiin seensa dhageessise. Seensa isaatiinis kan isaa/Leencisaa/hunda kan caalu ta'uusaa inni abbaa mirgaa isa kan warra geeraraa jiran hundaa caalu ta'uu isaa beekuun akka dabaree geerarsa gadhiisaniif kan ittiin ibsate dha. Dhayinoo walaloo “Leenca koon bobbaafadha, loon keessan dachaafadhaa.”Jedhuun tuffii abbootii mirgaa warra gafarsaa fi warra gosa bineensa biroo ajjeesaniif qabu ittiin ibsate. Kana malees leenca (boora abbaa joffee ofirraa qabu mirga isaa) fi akkaataa ittiin kaata mirgasaa (kolol-kolol jedhee kaachuu) isaa kan ittiin ibsate dha. Aangi walaloo kana”b” n ammoo duudhaa hawaasa heddaachuun falaasama isaa dhiyeessuun haala cimina isaa kan ittiin ibsate ta'uu isaatu hubatama. Haala kanas dhayinoolee adda addaa ibsate. Dhayinoo tokkoffaa, lammaffaa,3ffaa fi 4ffaa”Dubarri godoon bultu kan haadha moote malee ijoolleen booran simtuu nan gaalamootte malee”, yoo jedhu akka aadaa Oromoo keessatti beekamu dubarri godoo loonii (halkan godoo keessa) buluun loon /bakkerraa/ hin eegdu ykn godoo midhaanii keessa buluun midhaan bineensarraa eegaa hin bultu. Sababin isaas kophaashee waan jirtuuf miidhaan isheerra gahuu danda'a waan ta'eef warri (haati) akka isheen godoo hin bulle ni gorsiti; akka isheen bultu hin eeyyamtuufis; kan duudhaa kana cabsite. Gama biraan aadaa Oromoo keessatti ijoollee akka duultu /bineensoota/ ciccimoo akka ajjeesuuf bobbaatu akkasumas hojii diina waraanuu irratti akka bobbaatu) hin eeyyamamuufi. Sababiin

isaas ijoolleen gochaalee kanneen keessatti salphaatti miidhamuu /balaan irra gahuu / waan danda'anii fi kanarraan kan ka'e ijoolleen akka hin duulle ni gorfamu ni jajjabeeffamtu. Kanammoo irra caalaa isaa abbaatu itti gaafatamummaa itti qabaata. Ijoolleen abbaan irra hin jirre gorsa akkanaa argachuuf carraa hin qabani. Geeraraan kunis geerarsa isaa keessatti dhayinoo 3ffaa fi 4ffaan haala kana ibse. Akka ilma abbaan irra hin jirreetti (akka isa gorsa abbaa hinqabneetti/duudhaa cabseen ijoollummaan duule jechuu isaa ibsate. Dhayinoo 5ffaa fi 6ffaan ammoo aayyoo isaa addeessee ibse. Haaluma kanaan dhayinoo 5ffaan aayyoon /haati/isaa furdookan yeroo deemtu danbalaatu ta'uu ishee haala deemicha isheen ibse. Dhayinoo 6ffaan ammoo haadha isaa maqaa kabajaan ishee ibsuuf (akka Aadaa Oromootti haadha ykn abbaa abaluu jedhamanii mucaa ofiin waamamuun mallattoo kabajaati) haadha isaatii eeree tu (yarmee mucaa maraatu jedheen) kana jechuun akkuma maraatuun waan hojjettu (ni tolaa fi ni badaa addaan baasuu wallaltuyyuu) si' aayinaan hojjettu, anis si'aayinaan qaba jechuu isaati. Namni si'aayina qabummoo aadaa hawaasichaa keessatti kan jaalatamuu fi kan kabaja qabu dha. Kan kana qabuun ammoo warris firris ittiin boona. Haaluma kanaan dhayinoo walaloo dubbii qoola bakkasan "yarme mucaa maraatu" jechuun isaa ya haadha ishee mucaan kee si boonsisaa jira jechuu isaati. Geeraraan kun Aangii "b" dhayinoolee 7ffaa,8ffaa fi 9ffaa ammoo waan armaan gadii ibse Dahee/haadha isaa/ maqaa dhahuun ibsa yaa haadha (mucaa maraatu) jechuuniin ofii isaa ykn ilma ishee kan waa irraa hin seesne kan ijoollummaan dhagee Leenca ajjeese (kan leenca harkaan qabatee qale ykn kan ajjeese agarsiise) ta'uu isaa kan ittiin ibse.

Aangi walaloo "c" keessatti ammoo geeraraan kun bineensa isa cimaa isa eenyu jala hin dhaabbanne ("ibidda saafaa daggala keessaa") kan jala dhaabbatee ceekuu gubbaa rukutee ajjeesee ta'uu isaa ibsate. Aangii Walaloo kanaa "d" keessatti geeraraan kun mirga isaa/Leenca ajjeese/tti dubbateet waa itti himaa jiraa. Ofiif waa itti hima; garuu inni itti dubbatamu sun kan itti dubbatutti hin dubbatu. Haala kanaan ergaan Aangi walaloo kanaa yoo xinxalamu geeraraan kun leenca ajjeese kanaan (mirga isaan) ati Leenci/daaleen/ bayya warra kooti,/ warra akka kee ajjee mallattoof waan kee qabatee uffatee ykn hidhatee ittiin bashannanutin/ si dabala. Gammoojjii bakka keetii fuudheen baddaatti si fuudhee gala jedhani.

"Mataattan si baadhekaa" jechuun isaa immoo goofarii isaa mataatti kan ofii isaa kaawwatee argamu ta'uu isaa ibsate. Haala kanas yoo ibsu "lafa hin adeemin jedheen mataatti si baadhekaa" jechuun addeessee ibse.

Walumaagalatti namni ykn geeraraan Leenca ajjeese kun mirgisaa kan warra kaanii kan caalu ta'uusaa kanas ijoollummaan duulee kan ajjeese ta'uu isaa, yeroo ammaawaan ajjeesee mirga qabuuf dubarri dur isa faarsuu didan akka isa faarsuuf, dirqaman ibsatee. Inni ammoo mallattoo gootummaa isaa, goofarii kaawwatee kan mataa irraa qabu ta'uu isaa kan kan ibsate.

4.3.2.1.3 Geerarsaa Nama Gafarsa Ajjeesee

Akkaataa aadaa Oromoo keessatti mul'atutti namoota dur ajjeesaa ta'an keessaa heddumina (baay'ina) kan qaban namoota gafarsa ajjeesani dha. Walaloon ittiin geeraranis akkasuma heeddumina qaba. Haaluma kanaan walaloon geerarsa namoonni gafarsa ajjeesanii kan namoota adda addaa irraa argame akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya:1

Boorantuulee, boorantuulee

Natu ajjeesee maggalaa,

Yemmuuttin manaa bahe,

Sinbirroo ta'een bahee,

Simbirroo barii himtuu,

Weenniin baddaa kooriftuu,

Hundi firaa na jibbee,

Hundumtuu na tuffatee,

Hundaan jibbisiisekaa.

Yemmuun ajjeesee galee,

Hundumti na dhungate,

Hundumti natti sirbe,

Hundumtuu na gonfee,

Hoomaan diriirsee kaa,

Gootan sirbiisisee kaa!

Gootan sirbiisisekaa! (*Obbo Abdiisaa Dalasaa*)

Haaluma kanaan walaloo armaan olii keessatti geeraraan kun akka ajjeese geeraraa jiru eeruun akkaataa yeroo ajjeesuuf qajeelu keessa ture kan ittiin ibsate. Haala kanas yoo ibsu yeroo manaa bahee deeme dhokatee kan manaa bahe (sinbirroo barii ta'ee) ta'uu isaa kan himatedha.

(Weennii baddaa barii korristu jechuun himate) kanamaleesgeeraraankun wayita qe'ee turetti ajjeesaa /goota/ waan hin taaneef maatii isaaniillee akka jibbamaa ture yoo ajjeesee galu garuu hunduu akka jalate ibsateera.

Fakkeenya: 2

Gurraaleen maal fakkaataa,
Gubaa arfaasaa fakkaata,
Tunnaan goondaa fakkaataa,
Duunaan qoosaa fakkaataa,
Namni ijasaa argee,
Mimmixa tumeen nyaatu,
Namni gaafa isaa argee
Eeboo bodeen qabatuu,
Kan dabeessa duuffisuu,
Kan jagna gugguufsisuu,
Ijisaa diimaa halluu,
Gaaffisaa biilaa garbuu,
Buwwuutu taphachiisaa,
Imimmaan haqachiisaa,
Addisaa godannisaa,
Argisaa soodaachisaa!
Argisaa sodaachiisaa! (*Obbo Abdiisaa Ajjamaa*)

Akka walaloo armaan olitti geeraraan bineensi kun hagam akka sodaachisaa ta'eefi qaamota isaa hundaa wantoota dhala namaatiif rakkisoo ta'an waliin wal fakkeessee ibsate. Bineensichi argi isaa akka sodaachisuufi namni kam iyyuu kan itti hiiquu hin dandeenye ta'uu isaa walaloo armaan olii bu'uura godhachuun cimina isaa ibsate.

Walumaa galatti bineensi akka mirgaatti ykn gootummaaf ajjeefamu jabina inni qabu, baay'ina hoomaa bineensichaa (gafarsaa) hammam akka nama sodaachisuufi namni dabummaa qabu arga isaa ilaalee akka dheessufi kan ajjeesu hagam cimina (gootummaa) akka qabu ibsuuf kan fayyadamedha.

Fakkeenya:3

Duumessa gadi roqee,
Yooman sodaadhe bokkaa
Gurree goodaa dammaqee,
Yooman sodadhe kolbaa,
Ittan adeeme kolfaa
Ittan deemee kokkolfaa!
Ittan deemee kokkolfaa!
Yemmuu gurreen shokoksee,
Yooman jalaa sokoksee,
Gub-jedheen jala taa'ee,
Akka kajeeltu saree,
Marmareen afaan kaa'ee,
Akka soortuu abbaa warraa!
Akkaa soortuu abbaa warraa!(*Obbo Baay'isaa Caalumaa*)

Walaloo kana keessatti ammoo geeraraan kun maalummaa gafarsaa (gurree) mallattoolee inni qabuun eeruun akkaataan (bifni isaa) kan nama sodaachisu ta'ullee inni kan isa hin sodaannee fi ajjeesuuf kan murannoon itti deeme (yooman sodaadhe kolbaa ittan deeme kolfaa) ta'uu isaa kan ittiin ibsate. Kana malees akkaataa (haala yeroo ajjeese keessa turee fi haala gurreen (gafarsi) inni ajjeese fakkaatu kan ittiin ibsatee fi fudhatee galuuf waan galuuf waan raawwate kan ittiin ibsatedha.

Walumaa galatti namni garaa kutatee mirgaaf manaa bahe kaayyoo isaa galmaan gahaachuuf obsa isa barbaachisu, gara jabina qabaatee wantoota qormaata itti ta'uu danda'an kan akka rooba cimaa, hongee, beela damdammatee mirgaan galuuf garaa isaa muratee obsa guddaan adamsee rasaasaan dhahee akka ajjeese kan agarsiis

Fakkeenya: 4

Gurraalee gurra raasaa
Nan dhahe gurra haadhasaa,
Lufii walitti baanee,
Gudii walitti baane,
Gurreen gaafa barcumaa,
Hin sodaanne tasumaa,
Gambeelloottin naanneessee,
Maskeettoottin xaaxessee,
Iddoon ilaaleen dhahee,
Lafa garaa koon gahee,
Gurraalee garaa dhoqqee,
Bira gaheen itti hodhee,
Bodee koo mirmirfamaa,
Akka jarjartuu namaa,
Ol ka'een afaan kaa'ee,
Akka jirma luugamaa,
Dub-godheen lafaan dhahee,
Akka qoraan masqalaa,
Naanna'een itti sirbee
Akkayyoo koo masqalaa
Akkayyoo koo masqalaa (*Obbo Gamsiisaa Baqqalaa*)

walaloo kana keessatti ammoo geeraraan kun maalummaa gafarsaa (gurree) mallattoolee inni qabuun eeruun akkaataan inni ittin ajjeesee fi meeshaa inni ittiin ajjeesefi haala inni ittiin ajjeese kan nama sodaachisu ta'ullee inni kan isa hin sodaannee fi ajjeesuuf kan murannoon itti deemefi sodaan kan keessa isaatti kan hin dhaga,mne ta'uu isaa kan ittiin ibsate. Kana malees akkaataa itti ajjeese keessa turee fi haala gurreen (gafarsi) inni ajjeese fakkaatu kan ittiin ibsatee fi gammachuun sirbaa galuu isaa kan ittiin ibsatedha.

Walumaa galatti ajjeesaan kun yeroo adamoo irra jirutti qawwee maskeettoo jedhamuun dhkaasee bakka rukutuuf ilaale gubbaa rukutee gafarsa dhahee kuffisuun bakka kufee jirutti itti naanna'ee geerarsaan gammachuu isaa ibsatu hima. Gafarsi inni ajjeese kunis hagam guddaafi hammaataa akka tures agarsiisee, namni kun immoo kana hundaa damdamatee cimina qabuun akka ajjeeseefi kun ammo namoota hundaaf akka hin milkanne ta'uu isaa ibsate.

Fakkeenya: 5

Qaxaleen abbaa kootii,
Daggalarra qaariseen,
Dangajan facaasisiisee!
Irraan gadee kuffisee,
Huba qoonqoon mul'see,
Dhoofnaan lafa gogoosee,
Muka dhaanquu jalatti,
Duunaan yaabeen dhodhoosee,
Akka ka'een gallettii,
Faachasaan marxaa baasee,
Muka dame hin qabnnettii,
Muka dameen qabnnettii!
Muka dameen qabnnettii! (*Obbo Gamsiisaa Baqqalaa*)

Ajjeesaankun haala itti ajjeeseefi haala itti rukutee kuffiseefi akkaataa inni itti qalee faacha (eegee) baafatee milikkita ajjeese galuu isaa akkaataa itti hojjetate walaloo armaan oliitiin ibsateera.

Fakkeenya : 6

Aduu gaafa duree
Aduugaafayyaan duraa,
Hinuman ayyaanta'ee,
Lafa garaa koon gahee,
Harkii koos nan rommi'nee,

Namnis nan gorsinee,
Akka makaan hin cabnee,
Milla kootiin qixxeeseen,
Akka qiyyaafiin banne,
Ija kootiin qalbiseen,
Bakkan ilaale dhahee,
Lafa garaa koon gahee!
Lafagaraakoongahee! (*ObboAbdiisaa Ajjamaa*)

Walaloo armaan olii irraa wanti hubatamu ajjeesaan kun gyyaa gaafa ajjeese sana yadachuun guyyota kaan irraa guyyaa ajjeese sanaaf kabaja addaa kan qabuufi guyyaan sun carraa qabeessa akka ta'e kan ittiin ibsatedha. Dabalataanis guyyaa sana sodaan tokkoyyuu kan itti hin dhaga'amne ta'uu isaafi bakka ilaale sana dhahee akka kuffse ta'uu geerarsa armaan olii kanaan gootummaa isaa ibsate.

4.3.2.1.4 Geerarsa Nama hinDuullee

Namoonni duulanii bineensota ciccimoo hin ajjeesiin (jaarsi biyyaa) sababii adda addaatiin diqamanii duula ykn adamoo (bineensota ajjeesuu ykn diinatti duulu) dhaquu irraa hafan geerarsa isaanii walaloo armaan gadiitiin fayyadamuun geeraru.

Fakkeenya: 1

Gaachana duulaaf bituu
Waa dhibu kosiittaruu,
Ilma duulaaf dhalchatu,
Kan dhibu qochiifatuu,
Maal goona qoosaa booraa,
Waan harkaa qabnu goonaa! (*Obbo Mokannon Qalbeessaa*)
Jedha jamaan ishoo_oo_oo! Jechuun jalaa qaba.

Fakkeenya walaloo armaan olii dhiyaate kun namni jabaa (gaheessi) otoo hin duuliin hafe ittiin geeraredha. Qbiyyeen isaas geeraraan kun sababa humnaa oliitti ta'een (rakkina wayiif jecha) akka hin duuliin kan ittiin ibsate yaada kanaan abdii kan kutes miti waan itti jiruun cimuun qaba jedhas.

4.3.2.2 Jala Cookuu (jala jikskuu/jala goduu)

Jala cookaan /jala jiksaan faayidaa adda addaa qaba. Jala cookaa kanas uummanni (jamaan) dhimmoota adda addaatiif fayyadama. Kunis namni geeraraa jiru akka aara galfatuuf aara galfatee akka itti deebi'ee geeraru gochuuf itti fayyadamu. Dabalataanis namni geeraraa jiru geerarsa addaan kutee akka dabaree ormaaf kennu (dabarsuuf) ittii addaan kuchisiisu. Akasumallee goota geeraru sana caalaatti onnachiisuuf kan ooludha.

Walumaa galatti jala cookaa /jala jiksaan gosa lama qaba. Isaanis kan namoonni waliin sagalee tokkoon ittiin faarsuun dhiyeessaniifii sirboota gootaa ittiin goota faarsanidha. Lachuu geerarsa dura, gidduutti ykn booda akkuma barbaachisaa isaatti (akka fedhii dhaggeeffatotaatti) dhiyaachuu danda'a. Uummanni jalqaba irratti kan faaruu dhageessisu sababoota adda addaatiifi. Kunis yeedaloo geerarsi ittiin dhiyaatee geeraramuufii ergaa geeraraa dhaggeeffachuuf akkasumas kan sirba sirbisiisuun immoo sochii qaamaa doowwachuufidha. Haaluma wal fakkaatuun galgala waarii guyyaa sirna faacha dhaabaa dura halkan sana guutuu yeroo namni geeraree dadhabu sirboonni garaagaraa namoota hirmaachisuu fi onnachiisu ni sirbama. Haaluma kanaan jala cookaan /jala jiksaan hoofuu geerarsaa gidduu gidduutti dhiyaatu akka armaan gadiitti itti fufa:

Fakkeenya: 1

K/W Hoofuu yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/J/Q. Hoofuu yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/W. Bisingaa kashaashee yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/J/Q Hoofuu yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/W. Caxee gabaa biraa yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/J/Q. Hoofuu yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/W. Hiriyaan shan taatee yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/J/Q. Hoofuu yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/W. Gadhee garaa hira yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa

K/J/Q Hoofuu yaa arbaa hoomaan eessaan darbaa jedha.

4.3.2.3 Faaruu Gootaa

Akkaataa faaruun gootaa sirna faacha dhaabuu boodaa raawwataman yoo jedhu faaruu gootaa keessatti ga'ee dubarttoonni qabaniifi hirmaannan dhiirotaa gama faaruu gootaan akkam akka ta'e kan bal'inaan ibsuun yaalamedha.

Faaruun ittiin ajjeesaa (goota) soosisan (faarsan) goota nama waan cimaa tokko ajjeesee fi diina biyyarraa deebiseef yaadannoo gootota faarsuudhaaf kan faarsuudhaaf sirbamudha. Waan cimaa yeroo jedhamu bineensota dhala namaaf sodaachisuu jedhaman kanneen akka Leencaa, gafarsa, qeerransa, Yeeyyii fi Satawwaa jechuudha. Akka aadaa Oromootti naannoo Midaatti namni bineensa akkasii ajjeese goota jedhamuun waan beekamuuf walaloon walaleeffame sirba (shubbisaan) dabaluun ni

4.3.2.3.1 Faaruu Dubarttoonni Faarfatan

Akka aadaa Oromoo naannoo midaatti dubartoonni hin geeratu jedhamee amanama. Dubartiin geeraruus baattullee goota oromoo sirba baasuun ni faarsu,ni jajjabeessu,dabeessa ni kakaasu, ni gootomsu. Kanas kan godhan weedduu ykn sirba morman dabaluundha. Seenaa lolaa fi adamoo keessatti dubartoonni bakka guddaa qabu.kunis dhiirota faarsuu fi gala qopheessuun gaggeessuudhaan. Dabalataanis dubartoonni kallattii garaa garaatiin hirmaannaa taasisu. Sirna kabaja yaadannoo gootaa (guyyaa faacha dhaabu) tiif ta'u nyaataaf dhugaatii qopheessuun tajaajilu. Walumaagalatti sibilis ta'ee qophiwwan garaa garaa sirna kana irratti dhiyaatu hirmaannaa dubartootaa malee milkaa'aa akka hin taane hubachiisa. Sirboota gootaa dubartoonni sirban keessaa akka fakkeenyaatti akka armaan gadiitti haa ilaallu:

K/W   Emoo yaa gurraa rasooko
          eemooyi
K/J/Q   Emmoo yaa gurraa rasooko
          eemooyi
K/W   ammas haadhaltu reettiin
          Hiddi keessattoo nutuu tiskinaa
          Ammas haa galuu ajjeesaan
          Baabboo keenyattoo nunu sirbannaa
          Rasooko emmoyi!

Jechuun jaalala gootaaf qabaniifi lammiin isaanii hundi ajjeesaa ta'ee gurratti akka lootii kaawwatuufi lammii isaanii irra deddeebi'anii akka faarsanfilammiin (diroon) akka dabaluufi sanyiin gootaa akka baay'atu kan jedhu yoo ta'u, nutis osoo hin nuffiin kunuunsa barbaachisu gochuufi qabna jechuun goota soosisu.

4.3.2.3.2 Faaruu Dhiironni Faarfatan

Sirba (weedduu) gootaa keessatti sirbamu dubartoota qofaa osoo hin taane dhiironnis ni sirbu. Kunis yeroo ajjeesaan adamoo irratti milkaa'ee galee ayyaaneffatuu fi guyyaa sirna faacha dhaabuu dhiirris dubartiinis waliin ta'uun yaadannoo sirba gootaa sirbu. Geerarsi fi sirbi garaagarummaa qabu. Kunis gama qabiyyee fi haala dhiyaataniin yoo ta'u sirnicha irratti dhiironni yeroo geerarsi raawwatu (gidduu, gidduutti) sirboota sirban qabu kanneen keessaa:-

K/W haleelee

K/J/Q Sila hin sobdaa!

K/W/ Godoo mana keetii,

K/J/Q/ haleelee!

K/W/ hin ajjeeriin kabii,

K/J/Q/ Haleelee

K/W/ Hamaa nama keetii,

K/J/Q/ Haleelee !

K/W/ Hin ajjeesiin qabii,

K/J/Q/ Haleelee !

K/W/ Silan hin sobdaa !

K/J/Q Sirraan dheessamooree? (*Dhugaasaa diimaa umurii 65*)

Jechuun lammii kee irratti hin dheessiin haleelii anis si waliin jiraa anis si irraa hin dheessuu jechhun waadaa lammummaa akka bahuu qaban faaruu kana sababeeffachuun yaada isaanii dabarfatu.

4.4 Fakkoommii Meeshaalee Sirna Faacha Dhaabaa Keessa Jiran Ibsuu

Ajjeesaan (gootni) oromoo naannoo kanaa dur yeroo umurii dargaggummaa irra ga'u osoo hin fuudhiin dura bosona deemee bineensota gurguddoo kanneen akka Yeeyyii, leencaa, Arba,

Gafarsa, Qeerransa, deemee ajjeesuun beekama. Namni Baqqo (Baloo Bareedaa) dhaqee ajjeesee hindibatiin kabaja hinqabu. Sodaataa (dabeessa) jedhama. Kanaaf, jecha argates dhabes gala qopheeffatee hiriya koratee adeema. Yoo milkaa'ee argatee gale, bara jireenya isaa iddoo ulfina qabeessa keewwata.gaafa lubbuun goota sanaa boqotu meeshaalewwan adda addaa inni itti jiraachaa ture sana muka faachaa itti rukutuun karaarratti baasanii fannisu. Meeshaaleen kunneen fakkoomii mataa isaanii bakka bu'an qabu.

Ciraa: ciraan meeshaa eegee fardaafi sibila ykn muka irraa dhahamee hojjetamudha. Meeshaan kun goonni umurii jaarsummaa isaa keessa yeroo jaarsummaa waamamu (yeroo nama wal dhabe araarsu) yeroo bakka adda addaa adeemu qabatuu fi titiisa ittiin ofirraa ittisudha. Kana malees, abbootii gadaatu qabata kanaaf ciraan mallattoo ulfinaati jedhamee waan amanamuuf kunis faacha waliin fannifama.

Dibduu: Dibduun meeshaalee buqqee fi callee irraa faayamtee tolfamtudha. Meeshaan kun dhadhaa dibata rifeensaaf oolu kan baattudha. Ajjeesaa dibduu yeroo bakka qophii cidha waamicha garaa garaa deemu ittiin dibatu meeshaa dibduu kan ofii isaa qaba. Kanaaf meeshaa inni itti gargaaramaa ture kana yaadannoo goota sanaaf karaarratti baafamee faacha irratti kan fannifamudha.

Faaqqee: faaqqeen meeshaa muka ykn pilaastika irraa kan tolfamu ta'ee qondaalli mataa hinhaaddatu jedhamee waan amanamuuf goofaree isaa kan ittiin filatudha. Kunis meeshaalee gootaati jedhamee waan amanamuuf kan inni itti gargaaramaa ture osoo nama biraaf hin darbiin faachatti fannifama.

Faacha: Faachi kanneen akka leencaa, gafarsaa arbaafi sattawaa bineensota gurguddoo irraa eegee isaanii muruun kan qophaa'u dha. Faacha manaa qabaacuun mallattoo gootumma (ajjeesaa) ti jedhama. Ajjeesaa ta'ee facha manaa yoo qabaate sirba jilaa keessatti dubartootaan ni faarfama, mirga gaafatee fuudhuus qaba, eeboo abbaa isaa dhaaluun ni eeyyamamaaf, yaa'ii bareecha, gadaa keessatti yoo geeraru midhagina sirna sanaaf ga'ee kan qabuufi walumaa galatti dur faachi mallattoo gootaa akka ta'eefi amma immoo akka galmee seenaatti gootota darban akka yaadannuuf shoora olaanaa qaba.

Anfaarroo: Morma Leencaa irraa gogaa isaa waliin qal'ifamee kan muramu ta'ee morma ajjeesaa sanaatti safamee kan hojjetamu ta'ee gootichi kabajaaf kan kaawwatudha. Ajjeesaan (goonni) dur yeroo anfaarroo keewwatee deemu durbootatu sirboota jilaa irratti akkas jechuun faarsa” Ela anfaarroo Leencaa keewwatee, doowwate goonnii” jechuun maqaa goota sanaadhahuun faarsiti. Kun immoo dabeessa (seesaa) gootomsa jedhamee waan amanamuuf sirna tokko tokkoratti anfaarroo leencaa keewwatee adeema.

Gaadii: Gogaa bineensa ajjeefamee irraa qal'isanii muruun maatii ajjeesaa sanaaf misiraachoo himuuf kan gargaaru ta'ee gaadiin uummata Oromoo biratti ulfina qabeessa. Boroo taa'a. Kabaja qaba. Akka waan ulfina qabeessa tokkootti waan ilaalamuuf sagaleen misiraachoo waan dhagahameef gaadii akka mallattoo ulfinaatt ilaalama. Mallattoo hormaataati.

Dangaja: Mataa gafarsaa gaafa isaa dabalatee kan qophaa'uufi keeynan mana ajjeesaa sanatti kan fannifamu dha. Kun immoo namni sun ajjeesaa ta'uu isaa kan ittiin mirkaneeffatan ta'ee goonni kun waan hundattuu dursaadha duubatti hin deebi'u waan jedhamuuf gaafa goonni sun addunyaa kana irraa boqotu muka faachaatti fannisu. Olaantummaa qabaachuu ajjeessaa agarsiisuu keessatti gaafni mataa waliin murame kan agarsiisudha. Gama biraatiin, mataa jechuun dura bu'aa hoogganaa, beekamaa, nama hawaasa keessatti olaantummaan leellifamuufi dhageettii qabu ta'uu bakka bu'a. Keenyan manaatti fannifamuun isaa immoo namni mana yeroo seenu eenyummaa Abbaa Manaa sanaa ibsuu yookaan ajjeesaa ta'uu isaa kan mul'isudha.

Bakara (eeboo): Bakarri (eeboon) meeshaa waraanaati. Namni ajjeese gale eeboo qabata. Eeboon mallattoo gootaati jedhamee waan amanamuuf goota faachi dhaabamuuf sanaa erga ittiin fokkoranii, ittiin seenaa isaa himanii booda boroo (diinqa) goota sanaatti ol deebi'ee taa'a. Gama biraatiin, eeboon meeshaa injifannoo agarsiisuufi bakka bu'udha.

Gaachana: Gaachanni meeshaa waraanaa gogaa roobii irraa kan hojjetamu ta'ee yeroo lola eeboo, bakara, bodeefi kkf ofirraa ittisuuf ykn qolachuuf oola. Haala salphaanis hin waraanamu. meeshaan kun bal'inaan waraana gurguddaa irratti kan itti fayyadaman malee bineensota adamsuuf hinoolu. Sababiin isaas bineensi meeshaa waraanaa namatti darbata waan hintaneef gaachanni meeshaa gootni itti fayyadamudha jedhamee waan amanamuufi. Gaachanni, da'oodha. Bakka firaafi qomoo bu'uun hamaa kan namarraa qolatu. Balaafi du'a kan nama oolchudha.

Shaamaa diimaa: goonni yeroo oomisha isaa qisaassee turtii yeroo dheeraaf lafa onaa deemee bineensota ciccimoo ajjeesuun balaa akka qabufi bineensotaanis samtotaanis waan miidhamuu danda'uuf salphaatti akka hin finne wareegama guddaadhaan akka fide agarsiisuuf muka faachaatti kan fannifamudha. Kanaaf, halluun diimaa mallattoo: injifannoo, wareegamaa, gootummaa kan agarsiisudha.

Shaamaa magariisa: Goonni qabsoo irraa barbaadamu raawwatee yeroo manatti deebi'u gara misoomaatti akka deebi'uufi naannoo isaa akka misoomsu hayyuu ta'ee namoota akka gorsu, nageenya akka labsufi walumaa galatti ajjeechaa dhiisee misoomatti akka deeb'u gorsa laachuuf itti fayyadamu. Magariisni mallattoo, misoomaa, nageenyaa kan bakka bu'udha.

Balas: Humna nama gargaara jedhamee amanamudha. Yeroo deeman itti kan himataniifi lafa onaa keessatti nama gargaara jedhamee kan amanamudha. Gafa faacha dhaabaa knaan nuu fixadhu, Balas bakkatti deebi'i, nutti hin mufatiin jechuun wnta barbaachisaa ta'e kan taasifamufdha.

Suura (9) Meeshaalee qondaalli itti fayyadamaa ture kan qorataan guyyaa 13/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase.

4.5 Faydaalee Sirni Faacha Dhaabuu Hawaasa Keessatti Qabu

Fayidaalee sirni faacha dhaabuu hawaasa keessatti qabu hedduu dha. Kanneen keessaa: bakka boqonnaa, bakka bashannanaa (iddoo jala taa'anii aara galfatan), kallattii agarsiiftuu, ka'umsa

falaasama wanta baay'ee guddaafi dheeraa ta'e tokko ittiin ol kaasanii dhaabuu, mallattoo gootummaan ittiin ifuufi k.k.f. of keessatti kan aammatudha.

a. Bakka boqonnaa(iddoo itti jal taa'anii aara galfatan)

Bakka aara galfii yoo jedhamu, akka aadaatti mukti faachatti naanessuudhaan dhaabamu hin muramu sababiin isaas akka odaatti ilaalama. Haala kan keessatti, hawaasni safuu akka baruufi seenaa goota ajjeesaa baratti darbee akka siidaa yaadannootti akka yaadatamu taasisa. Mukti hinmuramiin kun akka siidaatti faacha gootaatti naannessuun waan dhaabamuuf namootaaf bakka bashannanaa ta'uun tajaajila. Dabalataanis, achi jalatti nyaanniifi dhugaatiin garaagaraa ni gurgurama. Madda galii ta'uudhaanis nitajaajila.

b. Agarsiistuu kallattii: agarsiistuu kallattii yoo jedhu, iddoo beellama namootaa ta'uun tajaajila. Bakki sun bakka abdaaree gootaati jedhamee waan amanamuuf dubbii adda addaa yeroo achitti qabatan nifurama jedhanii amanu. Dabalataanis, manni kee faacha [X] garamittii? Jechuun wal gaafatu. Walumaa galatti yaada armaan olii irraa wanti hubatamu bakki faachi dhaabatu kun akka agarsiistuu kallattii ta'ee tajaajiluufi bakka beellma itti qabatanii dhimma isaaniif furmaata itti argatan ta'uun tajaajila kenna. Haala kana keessatti faachi ga'ee seenaan walqabsiisee waa himuu yookaan madda waan tokkoo ibsuu keessatti ga'ee qabaachuu kan agarsiisudha.

c. Ka'umsa falaasama waan tokkoo: ka'umsa falaasama waan tokkooti yeroo jedhu, ka'umsafalaasamaa waan baay'ee ulfaataafi dheeraa ta'e tokko akkaataa itti ol kaasanii dhaaban ka'umsi isaa qaroomina yeroo ammaatiif bu'uura akka ta'e nu hubachiisa. Fakkeenyaaf, haalli namootni adeemsa sirna faacha dhaabaa keessatti finyoo yookaan wadaroodhaan muka faachaa baay'ee ulfaataa ta'e ittiin olkaasanii dhaaban tooftaa ittiin waan hinyaadamne tokko ittiin injifachuun danda'amu kan barsiisudha. Haala kana keessatti imoo gamtaan barbaachisaa ta'uu isaa mul'isa.

Suura (10) Faacha karaarra dhaabbatu kan qorataan Guyyaa 13/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase

Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo

5.1 Cuunfaa

Kaayyoon qorannoon kanaa inni guddaan fookilooriiwwan sirna faacha dhaabuu akka aanaa Midaa Qanyii keessatti argaman qaaccessuurratti kan xiyyeeffatee ta'uu boqonnaa tokkoffaa keessatti ibsamuu yaalameera. Haaluma kanaan boqonnaa tokkoffaa qorannichaa keessatti seenduubee qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqina qorannichaa, ibsa haala jireenya hawaasa naannoo qorannichaatu dhiyaate. Qorannichi gama mata dureen fookilooriiwwan sirna faacha dhaabuu keessatti argaman qaaccessuu akkasumas gama iddoon Aanaa Midaa Qanyii irratti kan daangeffa meedha. Raawwii qorannichaa keessatti madda odeeffannoo lammaffaa salphaatti argachuu dhabuufi yeroo gahaa dhabuun akka hanqina qorannoo kana keessatti mul'ataniitti dursee ibsamuu yaalameera. Boqonnaa lammaffaa qorannoo kanaa keessatti yaanni hayyoonni fookiloorii irratti kennan akkasumas dameewwan fookiloorii afoola, meeshaalee aadaa, aartii duu dhaafi duudhaa hawaasaa bal'inaan dhiyaataniiru. Dameewwan fookiloorii kun caccaba xixiqqoo hedduu ofjalatti hammatanii kan jiran ta'uun isaanii ibsameera. Hundacaalaa fookilooriifi gosoonni i fookiloorii yaada haayyotaan deeggaramuun ibsameera. Dameewwan fookiloorii keessaa immoo duudhaa hawaasaa, aartii sochii qamaa, afoolafi gosoota afoolaa dhiyaatan irratti ibsi hayyoonni Kennan kaa'amu cinaatti yaaxxinalaan qorannoo kana waliin hidhata qabaniifi barruuleen qorannoo kanneen mataduree qorannoo kanaan walitti dhiyeenya qaban sakatta'amuun dhiyaate era.

Gamabiroonis boqonnaa sadaffaan mala qorannoo kan hammate yoo ta'u, kutaa kana keessatti qorannoon kun duudhaa hawaasaa keessa jiru ibsuu waliin waan walqabatuuf gosa qorannoo qulqulleeffataa jalatti kan ramadamu ta'uun isaa ibsameera. Akkasumas odeeffannoowwan qorannoo kanaaf barbaachisan madda odeeffannoo tokkoffaafi lammaffaarraa kan walitti qabaman ta'uun isaa ibsameera.

Qorataan qorannoo kanaa odeeffannoowwan madda odeeffannoo tokkoffaarraa argaman funaanuuf tooftaa iddatteessuu kaayyawaafi darbaa dabarsaa kan gargaarrame yoo ta'u, tooftaalee kanneeniin odeeffannoo barbaadu funaanuuf tooftaalee funaansa raga jiran keessaa afgaaffii da awwannaafi marii gareetti kan gargaarrame ta'uun isaa eerrameera. Odeeffannoowwan bifa afga

fii daawwannaafi marii gareen argaman viidiyoo, kaameeraafi yaadannoo gabaabaa qabachuun erga funaannamanii mala qaaccessa ragaa ibsaan qaacceffamaniidha.

Boqonnaa araffaa keessatti ragaaleen bifa afgaaffii daawwannaafi marii gareen funaannaman kaayyoo qorannichaa bu'uureffachuun qaacceffamaniiru. Qaacceffama qorannoo kanaa keessattis adeemsa raawwii sirna faacha dhaabaa keessatti raawwataman gulantaalee sadiitti qoodamuun ibsameera. Afoola Oromoo keessaa sirna faacha dhaabaa keessatti; geerarsa, boo'icha, eebba, himamsaafi faaruun gootaa kan argaman ta'uu ibsameera. Akkasumas, yoomessiifi hirmaattonni sirnichaa yeroofi bakka irratti hundaa'uun kan daangeffaman ta'uudha. Fakkoomiiwwan gara garaa gama meeshaalee aadaa faacharratti fannifamaniifi haala sirna dura, yeroo sirnaafi sirna booda kan mul'atani ta'uu ibsameera. Dabalataanis, sirni duudhaa faacha dhaabaa bakka araaraa, falaasama toftaataa haala waan ulfaataa ta'ee mul'atu tokko tokkummaan mo'atani, xiiqii, jabina, jaalalafi kaka'umsa qabaachuun fayidaaf olee jiraachuun argannoowwan qorannoo kanaa ta'uu ibsameera.

5.2 Argannoo

Raawwii qorannoo kanaa irraa qorataan argannoo armaan gadii bira gaheera.

- Adeemsi raawwii sirna faacha dhaabaa keessatti sirnoonni raawwataman sadarkaaalee gara garaa sadii keessatti rawwatamuun (sirna dura, yeroo sirnaafi sirna booda akka ta'eefi yoomessiifi hirmaattonni sirnichaa yeroofi bakka irratti hundaa'uun kan daangeffaman ta'uudha. Haaluma kanaan sirni faacha dhaabaa guyyuma fedheefi iddoo fedhe kan dhaabbatu osoo hin taane gaafa abbaan mirgaa carroomee mirga argateefi waqtii arfaasaa keessa kan dhaabbatu ta'uu isaafi kun immoo goonni sun kabaja inni guyyaa
- Afoola Oromoo keessaa sirna faacha dhaabuu keessatti; geerarsa, himamsa (fokkorsa), boo'icha, eebbafi faaruun gootaa gahee guddaa qabaachuudha. Afoolawwan kana keessaas geerarsi onnee gootaa akka dadamaqsu, himamsi hojiiwwan goonni hojjetaa ture yaadachiisuu, boo'ichi yaadannoo gootaaf akka ta'efi faaruun gootaa ittiin goota masifachuuf akka ta'an bira gahameera.
- Fakkoomiiwwan gara garaa qaama meeshaalee aadaa faacharratti fannifamaniifi haala sirna dura, yeroo sirnaafi sirna booda keessatti mul'atan gama adaa, falaasama, safeeffannaafi seenaa waliin akka walqabatan kan ibsameefi tokkoon tokkoon meeshaalee Faacharraatti fannifamaniif fakkoomiin isaaniis ergaa mataa mataa isaanii akka qaban bira gahameera.
- Sirni duudhaa faacha dhaabaa, bakka araaraa, falaasama toftaa ittiin waan ulfaataa ta'ee mul'atu tokko tokkummaan mo'atan, xiiqii, jabina, jaalalaa, gamtaan roorroo ofirraa dho owwuufi kaka'umsa qabaachuun hojii irra olee jira.

5.3 Yaboo

Qorataan qorannoo kanaa argannoo qorannichaan bira gahe bu'uureffachuu yaboo qorannoo kanaa bifa armaan gadiin kaa'eera.

Fookilooriin oromoo dhaloota irraa dhalootatti kan darbaa dhufe qabiyyee isaa jijjiirachaa deemuudhaanidha. Yeroo faana kan waliin hin deemne dhabamsiisaa, yeroo waliin kan deemu cimsaa as ga'ee jira. Kanaafuu fookilooriinkunwalitti qabaatti sakatta'uufi qorachuun kaleessa hawaasichi haala jiruuf jireenya keessa darbe beekuuf, har'a waan keessa jiru hubachuufi gara fuula duraatti maal irra ga'uu akka danda'u kallattii kaa'uuf gargaara. Kun aadaa booddessaadha kun immoo aadaa jajjabeefamuu qabudha jedhanii adda baasuun qorachuu osoo hin taane walitti qabanii sakatta'uun barbaachisaadha.

- Aadaa hawaasichaa dura ture, haala walii gala, duudhaa, ilaalcha haala jireenya isaa beekuun kan danda'amu isa amma irra jirru kana ilaalu qofa osoo hin taane isa kaleessaa duubatti deebinee yoo qorannoo gaggeessinedha. Kanuma irraa ka'uun qorannoo kana keessatti fookilooriwwan sirna faacha dhaabuu keessatti argaman bal'inaan ilaalamuu yalamaniiru. Keessumattu bineensota dhala namaatiif sodaachisoo ta'an kanneen akka yeeyyii, leencaa, gafarsaafi kkf ajjeesanii geeraruun yeroo dheeraatiif sammuu hawaasichaa keessatti bocamee turus, sababa labsii garaa garaatiin bineensonni bosonaa akka hin ajjeefamne waan dhorkameef barmaatilee isa duriitiin itti fufuu hin dandeenye. Labsiin dhorkamuu qofa osoo hin taane ilaalchi namootaa waan jijjiirameefi yeroo yerootti wanttoonni haarawoo uumamuun dhimma kana akka hambisu taasiseera. Kanaafuu, Afoolawwan mimmiidhagoo sirna kana waliin walqabatanii hawaasni itti gargaaramaa ture kanas ta'ee sirnoota kana fakkaatan kan biroo qoratee hwaasatti beeksisuuf waajirri aadaaf turizimii sadarkaan jirus ta'ee namni aadaaf seenaa saba isaa beeksisuuf quuqama qabu iddoo jirutti ga'ee isaa bahuu akka qabu qorataan yaada isaa ni eera.
- Ajjeesanii dibachuun mallattoo gootummaati jedhee uummanni amanu yeroo ammaa kana yaada isaa jijjiiratee jira. Ilaalchiifi yaanni namaa akkuma jijjiiramaa dhufe wanttoonni akka gootummaatti ilaalaman kanneen akka geerarsaa, fokkorsaa, faaruu gootaa hirmaannaan isaa hir'achaa dhufuun isaa waan hin hafnedha. Wanttoonni kunniin aadaa hawaasicha ta'uun yeroo dheeraa waliin turus, ilaalchi, bilchinni sammuu fi hubannoon hawaasichaa

akkuma dabalaa deemu sirni kun gara hafuutti deemee kan biraan akka bu’u kan wal nama gaafachiisu miti.

- Qorannoon kunis qabeenya biyyittii kan ta’e bineensonni adamsamanii haa ajjeefamani, hawaasichis yeroo hojii oomisha isaafta’u qisaasessee bineensota kana adamsuu qaba yaada jedhu hin qabu. Haata’uuyyuu malee fooklooriiwwan sirna kana keessatti raawwatamaniin wal qabatee siruma akka hin banne haa funaanamanii, haa sakatta’amanii haa qoratamanii kan jedhudha.
- Oromoon bineensota ajjeesee abba mirgaa ta’uu qofa osoo hin taane gamtaa’inni isaa, xiiqeffachuun arsaa kanfaluu, roorroo ofraa ittisuu, diina mo’achuu, lammii isaatiif gaaddisa t’uu isaa adda baasuun dhaloota dhufuuf siidaa goonee dhaabuufii kan dandeenyu wantoonni barbaachisan bifa seera qabeessaan yoo qoratamaniidha.
- Afoolawwan kanas ta’ee sirna kana hawaasa addunyaatti beeksisuuf mataduree kana irratti qorannoo kana ka’umsa taasifachuun qorannoon bal’aan godhamee sirna barnootaa biyyittii keessattillee dabalamee akka dhiyaachuu qabu gochuun dhaloonni itti aanu eenyummaafi seenaa saba darbe akka hubatu taasifamuu qaba yaada jedhu qorataan ni kaa’a.
- Biyyi keenya uummata sabaaf sablammoota hedduu qabdu waan taateef aadaa badhaatuu qabdi. Hawaasni ishee keessa jiraatus fac’insa kan qabuufi jireenya madaalliin isaa wal hin ginne keessa jiraatu ta’us lammileen baay’ina uummataan xiqqaa ta’anis aadaa, afaan, duudhaa, barmaatilleefi kkf wantoota miira isaanii ittiin ibsatan fookiloorii mataa isaanii qabu. Fookilooriin hawaasa kanaa immoo seera qabeessaan qoratee akka dhiyeessuu itti gaafatamummaa kan qabu dhaloota bakka bu’uufi qaama barate akka ta’e qorataan kun kallattii ni kaa’a.

Wabiilee

Addunyaa Barkeessaa. (2011) .*Akkamtaa*.Finfinnee, Oromiyaa

_____.(2016) .*Semmoo*.Oromiyaa,Finfinnee.

Alamaayyooifi Alamituu. (2010). *Seensa Afoolaa*. Kan hinmaxxanfamne (Yuunivarsiitii Jimmaa).

Alamaayyoo Hayilee.(2007). *Sirna Gada. Siyaasa Oromoo Tuulama*.Finfinnee: Birahan Saalam

Alan Iseac (1981). *The Macmillan Encyclopedia*. USA: Laurence Urdang Associates Ltd.

Andrzejewski, B.W. (1985). *Literaturein Cushitic languages other than Somali*.Andrzejewski, B.W. Pilaszewicz and Tyloch, W,W (eds) literature in African languages. Cambridge Univesity press.

Asafa Tefera.(2004) .*Theorizing the present Towards a Sociology of Oromo Literature*. JaarsooWaaqoo's Poetry.Finfinnee Branna printing Enterpries.

_____. (2006).*Anaan 'yaa*.Finfinnee.

_____.(2009). *Eela*: Seenaa Oguma Oromoo. Finfinnee.

Barber J .(1997). *Poetry and Poetics* .Cambridge : Harvard University Press.

Bascom, W. R. (1965). “*Four Functions of Folklore*.” in Dundes, A. 1965.*The Studyof Folklore*. Burkelay: Printice-Hall, In

BenAmos, D. (1977). *Folkore In Afircan Society*: In RAL. Vo1. 6No 6

Berger, Arthur Asa. (2004). *Signs in contemporary culture*. An introduction to Semiotics.(2nded.).

Biraanuu Hirkoo. (2003). Biiftuu Ganamaa. Finfinnee: Sof- MIC. Printing press.

Bukenya.A. (1994).*Understanding Oral Literature*. Nairobi: Nairobi University Press.

Carater D. (2001). Literary Theory: Biritish: Pocket Essentials.

Deebisaa bayyanaa.(2015). ‘Qaaccessa xiinxala caasaa bifiyyeefi qabiyyee walaloo geerarsa ajjeesaa Aanaa Midaa Qanyii”. Digirii lamaafaa guuttachuuf Y.A.A Qorannoo hin maxxnnffamne

DirribiiDamuusee. (2012). *Ilaalcha Oromoo*.Barroo Aadaa,Seenaaafi Amantaa Oromoo,Finfinnee

_____. (2015) *Seenaa Eenyummaa Oromoo*.Finfinnee.

- Dorson, M. R. (1972). *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Dundes Alan.(1965). *The Study of Folklore*. Endle Wood Cliffs: N.J Prentice Hall, Inc.
- Finnegan, R.(1970). *Oral literature in Africa*.Oxford, Claredon press.
- _____.(1976). *Oral Literature in Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- _____.(1977). *Oral Poetry.Composition Performance and Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Filee Jaalataa. (2016) .*Beekumtaa Oromoo*.Raajii,Finfinnee
- Georges, R. A and Jones, M. O. (1995).*Folkloristics: An Introduction*. BloomingtonAnd Indiana Polis: Indiana University Press.
- Getaachoo Rabbirraa. (2014) .*Furtuu*.Kuraz International publishing Enterprise, Addis Ababa, Ethiopia.
- Goldston, S. Kennth (1974). A Gude for field worker, pinnsylvania: Gale Research copany.
- Guyyoo kuusee.(2011) “Xiinxala goobeefi geerarsa Oromoo Boranaa” Digirii tokkoffaa guuttachuuf.Y.A.A qorannoo hin maxxanfamne.
- Hayiluu: Hundee (2016) Xinxala Adeemse Sirna Gadaa Oromoo Shawaa Lixae Aanaa jalduu warqaa Qorannoo Digirii 2^{ffaa} Guttachuuf qophaa’e Yuniversity finfinnee waraqaa Hin maxxanfamne.
- Hiikee Waaqtolaa. (2012). “ Xiinxala ergaa geerarsa siyaasaa sirnoota mootummaa darbanii bara 1931-1983” Digirii tokkoffaa guuttachuuf. Y.A.A. qorannoo hin maxxanffamne.
- Hinseenee Makuriyaa. (2010). *Gaachaana Kormaa*. Addis Ababaa: printed by Far East Plc.
- Jaarraafi W.B. (2000/2008). *Bantuu Haaraa*.Finfinnee E-may Printers.
- Josef Walmanbeg. (2004).*Classics of Semiotics*. New York: Free Press.
- Iseacs, Alan (1981). The Macmillian Encyclopedia U.S.A Laurence Urdang associates L.td.
- Katz, J.J. (1972). Semantic Theory. New York: Harper and Row
- Masfin Tashoomaa. (1995). *Tapha Ijoollee Wiirtuu Jildii-7*.Gumii Qormaata Afaan Oromootiin Biiroo Aadaafi turizimii Oromiyaatti, Finfinnee
- Melakenen Mengistu. (2006). *Fundamental of Literature*. Addis Ababaa: Addis Ababaa University.
- Mengesha Ritiku. (1970) .*Oromo Folk-Tales*.England, London University press

- Masfin Tashoomaa. (1995) *Tapha Ijoollee wiirtuu Jiildii. 7 Gumii Qormaata Afaan oromootiin Biiroo Aadaa fi Turizimii Oromi Yaatti, Finfinnee*
- Misgaanuu Gulummaa. (2011) *.Dilbii*.Finfinnee, Oromiyaa
- Mitikkee Bitawulliny. (2001). *NyaataAadaa Wallaga Lixaa*.Wiirtuu Jildii-9.Qajeelcha Qormaata Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaa, Finfinnee
- Okpewho, I. (1992). *African Oral Literature*.Back grounds, Character and Continuity. Bloomington: India University press.
- Nagarii Leencoo. (1993). *Mararoo. Wiirtuu Jiildii 6 Qajeelcha Qormaata Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaa Finfinnee*.
- Oring, Elliot. (1986). *Folk Group and Folk Geners: un Introduction*. Utah: Utah. University Press.
- Rabbirraa Tarrafaa. (2009). *Gadaa*.Finfinnee.Itoophiyaa
- Rappaport, Roya. (1992). *Ritual Folklore Culture priformance and popular Entertainment*.ed.Rechard Bowman .New York Oxford University press.
- Richard Bauman (1974) *Verbal Art as Performance*.Yuniversity of texas at Austin.
- Rubin, David. C. (1995).*Memory in Oral Traditions Retrieved from [http:// en/Wikipedia.org/wik/Oral Literture](http://en/Wikipedia.org/wik/Oral_Literture)*.
- Shawayyee Beellamoofi Fireehiwot Tulluu (1999) *Afoola Oromoo Tuulamaa, Jildii-II, Qajeelcha Qormaata Afaan Oromootiin Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaatti,Finfinnee*
- Sims C.M and Martine, S. (1965). *Living Foklore. An introduction to the study of people andtheir traditions*. Logan Utah: Utah State University Press.
- Solomoon, Jack. (1988). *The signs of our times: The secret meaning of everyday life*. New York: Harper & Row.
- Tafarii Ayyaanaa. (2004). *Afaan Oromoo New Syematic Books series*.Aster Nega publishing interprise.
- Todorov, Tzvetan. (1932). *Symbolism and Interpretation*. Ithaca, N, Y.: Cornell University Press.
- Wasanee Bashaa.(2001/2005). *Qartuu*. Finfinnee.
- Woodward, Ian. (2007). *Understanding Material Culture*. Los Angeles: Sage Publications.Yaadannoo Gaaromsaa. (2014) *.Hora Obaa*.Finfinnee, Oromiyaa

DABALEEWWAN
DABALEE “A”
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOTAA,
JORNAALIZIMIIFI SABQUNNAMTII
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUFU FOOKLOORII

Gaaffiiwwan af- gaaffiif Qophaa’an

1. Faachi maalii? yoomessa akkamii keessatti dhabataa?
2. Fayidaan sirna faacha dhaabaa hawaasa keessatti bu’aa maalii qaba?
3. Fakkoommii meeshaalee sirna faacha dhaabaa keessatti argamaniifi ga’een isaanii maali?
4. Meeshaaleen sirna faacha dhaabaa keessatti barbaachisan maal fa’i?
5. Ilaalchi hawaasichi sirna faacha dhaabuuf qabu maal fakkaata?
6. Adeemsi sirni faacha dhaabaa keessa darbu maal fakkaata?
7. Dhangaaleen sirna faacha dhaabaa irratti qophaa’an jiru? yoo jiraatan maal fa’i ?

DABALEE ‘ B’Cheek Listii Daawwannaaf Qophaa’an

1. Mukti faacha irratti dhaaban kan akkamiiti?
2. Namoonni sirna faacha dhaabaa irratti hirmaataniifi gaheen isaanii mali?
3. Hojii sirna jala bultii irratti hojjetaman eenyutu maal hojjeta?
4. Haalli hurruubummaa afoolaa maal fakkaata?

DABALEE C

Gaaffilee marii gareetiif Qophaa'an

- 1.Afoolawwan sirna faacha dhaabaa keessatti argaman eenyu fa'i ?
- 2.Sirni faacha dhaabaa akkamiin raawwata?

DABALEE “ D” odeeffannookennitootaa

T/L	Maqaa	Koorniya	Umrii	Hojii	Ganda	Gosabineensaaj jeesse
1	Shuree Fayyeeraa	Dhi	60	Q/bulaa	T/Itayyaa	Leenca
2	Abdiisaa Dalasaa	Dhi	75	Q/bula	G/Galaan	Gafarsa
3	Baay’isaa Caalumaa	Dhi	70	Q/bula	G/galaan	Gafarsa
4	Gamsiisaa Baqqalaa	Dhi	65	Q/bula	G/Galaan	Gafarsa
5	Abdiisaa Ajjamaa	Dhi	70	Q/bula	D/Weennii	Gafarsa
6	Deebisaa Caalchisaa	Dhi	80	Q/bula	D/Weennii	-----
7	Dhugaasaa Diimaa	Dhi	65	Q/bula	G/Galaan	-----
8	Mokonnon Qlbeessaa	Dhi	75	Q/bula	G/G/Lagaa	----
9	Adabaa Kabbadaa	Dhi	60	Q/bula	Baallammii	----
10	ShooneeBantii	Dhi	65	Q/bula	D/weennii	----
11	Shuraa Bokee	Dhi	70	Q/bula	D/Weennii	-----
12	Camadaa Amanaa	Dhi	70	Q/bula	Baallammii	----
13	Nigisii Jabeessaa	Dha	45	H/W/A/Turizi mii	Baallammii	----
14	WarqinaaGetaachoo	Dhi	40	H/W/A/Turizi mii	Baallammii	-----
15	Tamasgeen Akkawaaq	Dhi	55	H/W/A/Turizi mii	Baallammii	-----

Faacha Giraasmaach Boruu Dhugumaa kan ganda G/Galaanitti argamu

Faacha Warra Abeeloo kan B/Bidaaruutti argamu

Yeroo mukti Faachaa qophaa'u kan qrataan gaafa Guyyaa 6/8/2010 Ganda D/Weenniitti argamuun kaase.

Ibsa

Ani qorataan maqaan koo armaan gaditti eerame kun waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaakoo ta'uu ibsaa, hojiin kun kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti kan hin dhiyaanne ta'uu isaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uukoo mallattookootiin nan mirkaneessa.

Maqaa Alamaayyoo Abdiisaa

Mallattoo_____

Guyyaa_____